

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Сумський державний університет
Навчально-науковий інститут бізнесу, економіки і менеджменту
Кафедра управління імені Олега Балацького

«До захисту допущено»

Завідувач кафедри

Ігор РЕКУНЕНКО

(підпис)

(Ім'я та ПРІЗВИЩЕ)

_____ 2024 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня бакалавр

зі спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування»,
(код та назва)

освітньо-професійної програми «Публічне управління та адміністрування»

на тему «Аспекти публічного управління та адміністрування в сфері соціального захисту внутрішньо переміщених осіб (на прикладі Сумської міської територіальної громади)»

Здобувачки групи ЕН-03/2пу Красій Анастасії Анатоліївни

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

(підпис)

Анастасія КРАСІЙ

(Ім'я та ПРІЗВИЩЕ здобувача)

Керівник старший викладач кафедри управління імені Олега Балацького,
доцент, кандидат наук державного управління Олексій ДЕМІХОВ

(підпис)

Суми – 2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Навчально-науковий інститут бізнесу, економіки і менеджменту
Кафедра управління імені Олега Балацького

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

Ігор РЕКУНЕНКО

(підпис)

(Ім'я та ПРІЗВИЩЕ)

_____ 2024 р.

ІНДИВІДУАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
на здобуття освітнього ступеня бакалавр

зі спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування»,
(код та назва спеціальності)

освітньо-професійної програми «Публічне управління та адміністрування»
(освітньо-професійної / освітньо-наукової) (назва програми)

Здобувачки групи ЕН-03/2пу Красій Анастасії Анатоліївни
(шифр групи) (прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи "Аспекти публічного управління та адміністрування в сфері соціального захисту внутрішньо переміщених осіб (на прикладі Сумської міської територіальної громади)" затверджена наказом №0544-VI від 16.05.2024р.
2. Термін подання здобувачем закінченої роботи 01 червня 2024 р.
3. Мета кваліфікаційної роботи: комплексний аналіз публічного управління та адміністрування соціальним захистом внутрішньо переміщених осіб на місцевому рівні та розробка науково обґрунтованих рекомендацій щодо його вдосконалення на основі дослідження досвіду Сумської міської територіальної громади.
4. Об'єкт дослідження: суспільні відносини, що виникають у процесі публічного управління та адміністрування соціального захисту внутрішньо переміщених осіб на загальнодержавному та місцевому рівнях.

5. Предмет дослідження: сучасний стан та напрями вдосконалення публічного управління та адміністрування у сфері соціального захисту ВПО на прикладі Сумської міської територіальної громади.

6. Кваліфікаційна робота виконується на підставі діючого законодавства України, методичних рекомендацій кафедри та нормативних документів СумДУ.

7. Орієнтовний план кваліфікаційної роботи, терміни подання розділів керівникові та зміст завдань для виконання поставленої мети.

№ пор.	Назва розділу	Термін подання
I	ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ В СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ	20.05.2024 Р.
II	АНАЛІЗ СТАНУ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ В СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ НА ПРИКЛАДІ СУМСЬКОЇ МІСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ	25.05.2024 Р.
III	НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ В СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ СУМСЬКОЇ МІСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ	01.06.2024 Р.

Зміст завдань для виконання поставленої мети кваліфікаційної роботи:

У розділі 1 студент повинен: провести дослідження щодо поняття внутрішньо переміщених осіб, вивчити законодавче і нормативно-правове забезпечення в цій сфері, проаналізувати досвід інших країн в цій площині.

У розділі 2 студент повинен: проаналізувати діяльність Сумської міської територіальної громади в сфері захисту внутрішньо переміщених осіб, провести оцінку ефективності цієї роботи, виявити проблемні аспекти.

У розділі 3 студент повинен: розробити заходи з покращення стану управління і адміністрування в сфері соцзахисту внутрішньо переміщених осіб.

8. Консультації щодо виконання роботи:

Розділ	Прізвище, ініціали та посада керівника/консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
1	О. І. Деміхов, старший викладач, доцент, к.н.держ.упр.	18.05.2024 р.	18.05.2024 р.
2	О. І. Деміхов, старший викладач, доцент, к.н.держ.упр.	22.05.2024 р.	22.05.2024 р.
3	О. І. Деміхов, старший викладач, доцент, к.н.держ.упр.	27.05.2024 р.	27.05.2024 р.

9. Дата видачі завдання 16 травня 2024 року.

Керівник кваліфікаційної роботи старший викладач кафедри, доцент, кандидат наук державного управління Олексій ДЕМІХОВ

(посада, науковий ступінь, вчене звання, Ім'я та ПРІЗВИЩЕ)

_____ (підпис)

Завдання до виконання одержав

_____ (підпис)

Анастасія КРАСІЙ
(ім'я та ПРІЗВИЩЕ здобувача)

АНОТАЦІЯ

Кваліфікаційна робота бакалавра на тему «Аспекти публічного управління та адміністрування в сфері соціального захисту внутрішньо переміщених осіб (на прикладі Сумської міської територіальної громади)» викладена на 130 сторінках, містить 73 використаних джерела, 18 таблиць та 11 рисунків.

Об'єктом дослідження є діяльність органів місцевого самоврядування щодо соціального захисту внутрішньо переміщених осіб на прикладі Сумської міської територіальної громади.

Предметом дослідження є теоретичні та прикладні аспекти публічного управління та адміністрування в сфері соціального захисту внутрішньо переміщених осіб.

Метою роботи є дослідження стану та проблем публічного управління соціальним захистом внутрішньо переміщених осіб на місцевому рівні, розробка рекомендацій щодо вдосконалення діяльності органів місцевого самоврядування в цій сфері на основі аналізу вітчизняного досвіду та кращих зарубіжних практик.

Методи дослідження. В роботі застосовано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів, зокрема: діалектичний, системний, структурно-функціональний, порівняльно-правовий, статистичний, соціологічний методи, що дозволило всебічно дослідити проблематику соціального захисту ВПО на рівні територіальної громади.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше проведено комплексний аналіз ефективності публічного управління соціальним захистом ВПО на прикладі Сумської міської територіальної громади, виявлено проблемні аспекти в цій сфері, запропоновано модель міжвідомчої взаємодії та алгоритм впровадження цифрових технологій в процесі адміністрування допомоги переселенцям.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в роботі висновки та пропозиції можуть бути використані в діяльності органів місцевого самоврядування при плануванні та реалізації заходів соціальної підтримки ВПО, розробці відповідних цільових програм. Запропоновані підходи до оптимізації міжвідомчої взаємодії та цифровізації послуг для ВПО можуть бути апробовані в інших територіальних громадах України.

Апробація результатів роботи. Тези доповіді мають назву: «Публічне адміністрування процесів адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні – аспект психологічної підтримки». Дослідження виконане здобувачкою освіти групи ЕН-03/2пу Сумського державного університету (м. Суми, Україна) у співавторстві: Деміхов Олександр Ігорович - кандидат наук з державного управління, старший викладач Сумського державного університету (м. Суми, Україна) та Естонського університету природничих наук (м. Тарту, Естонія) та Сірле Салмісту (Sirle Salmistu) - PhD, викладач Талліннського технологічного університету (м. Таллінн, Естонія).

Ключові слова: ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ, СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ВПО, ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ, ОРГАНИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ, СУМСЬКА МІСЬКА ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА, ЦІЛЬОВІ ПРОГРАМИ, МІЖВІДОМЧА ВЗАЄМОДІЯ, ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ В СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ	14
1.1. Поняття та категорії внутрішньо переміщених осіб	14
1.2. Нормативно-правове регулювання соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні	21
1.3. Зарубіжний досвід публічного управління у сфері соціального захисту внутрішньо переміщених осіб.....	30
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СТАНУ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ В СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ НА ПРИКЛАДІ СУМСЬКОЇ МІСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ.....	41
2.1. Характеристика діяльності Сумської міської територіальної громади щодо соціального захисту внутрішньо переміщених осіб	41
2.2. Оцінка ефективності реалізації програм соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Сумській міській територіальній громаді.....	59
2.3. Виявлення проблемних аспектів публічного управління та адміністрування в сфері соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Сумській міській територіальній громаді	69
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ В СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ СУМСЬКОЇ МІСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ.....	81
3.1. Розробка комплексної програми соціального захисту внутрішньо переміщених осіб для Сумської міської територіальної громади.....	81
3.2. Впровадження цифрових технологій в процеси публічного адміністрування соціального захисту ВПО.....	89
3.3. Оптимізація механізмів міжвідомчої взаємодії та координації в питаннях соціального захисту внутрішньо переміщених осіб	106
ВИСНОВКИ.....	112
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	116

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Проблема внутрішньо переміщених осіб (далі - ВПО) є однією з найбільш болючих та гострих для сучасної України. Військова агресія російської федерації, що триває з 2014 року, анексія Криму та окупація частини Донецької і Луганської областей призвели до масштабного вимушеного переміщення людей всередині країни. Ситуація різко погіршилася після початку повномасштабного російського вторгнення 24 лютого 2022 року. Активні бойові дії, обстріли мирних міст та сіл, руйнування житла та інфраструктури змусили мільйони українців покинути свої домівки та шукати порятунку в більш безпечних регіонах держави.

За даними Міжнародної організації з міграції, станом на кінець 2022 року в Україні налічувалося понад 5,9 млн внутрішньо переміщених осіб, що складає близько 14% всього населення країни. Для порівняння, у 2014 році, після окупації Криму та початку війни на Донбасі, кількість ВПО становила близько 1,5 млн осіб. Тобто за неповний рік повномасштабної війни чисельність внутрішньо переміщених осіб зросла майже в 4 рази, що є безпрецедентним явищем для новітньої історії України.

Люди, які були змушені залишити свої домівки внаслідок війни, опинилися у вкрай складних життєвих обставинах. Вони втратили житло, роботу, звичне соціальне оточення, можливість вести звичний спосіб життя. Багато з них зазнали психологічних травм, втратили рідних та близьких. Переселення в інші регіони країни часто супроводжується матеріальними труднощами, проблемами з працевлаштуванням, житлом, доступом до медичних, освітніх та інших послуг, соціальною адаптацією на новому місці тощо. Все це вимагає значних зусиль з боку держави та громадянського суспільства щодо надання допомоги та підтримки внутрішньо переміщеним особам.

Слід зазначити, що масштабні вимушені внутрішні міграції, спричинені бойовими діями, здійснюють суттєвий вплив на соціально-економічну та гуманітарну ситуацію як в регіонах, де ведуться активні бойові дії, так і в областях, що прийняли значну кількість ВПО. З одного боку, переміщення великої кількості людей в більш безпечні та економічно розвинені регіони створює додаткове навантаження на місцеві бюджети, соціальну інфраструктуру, ринок праці. З іншого боку, регіони, з яких здійснюється виїзд, стикаються з проблемами скорочення економічної активності, дефіциту робочої сили, зменшення податкових надходжень тощо.

Масовий характер внутрішнього переміщення, його вплив на різні сфери суспільного життя обумовлюють необхідність формування та реалізації ефективної державної політики щодо соціального захисту та підтримки ВПО. Ця політика має бути спрямована на забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, надання їм необхідної гуманітарної, правової, медичної, психологічної допомоги, сприяння у працевлаштуванні та вирішенні житлових проблем, створення умов для їх соціальної адаптації та інтеграції за новим місцем проживання. Реалізація такої політики вимагає скоординованих зусиль органів державної влади та місцевого самоврядування, активного залучення громадянського суспільства, міжнародних та неурядових організацій, волонтерських ініціатив.

В цьому контексті особливої актуальності набуває проблема вдосконалення публічного управління та адміністрування у сфері соціального захисту внутрішньо переміщених осіб. Саме від ефективності діяльності органів публічної влади, їх здатності швидко реагувати на потреби та проблеми ВПО, налагоджувати співпрацю з різними суб'єктами, залучати необхідні ресурси багато в чому залежить успішність реалізації державної політики в цій сфері. При цьому важливо

враховувати, що в умовах децентралізації влади в Україні значна частина повноважень щодо соціального захисту населення, в тому числі внутрішньо переміщених осіб, передана на місцевий рівень. Тому особливого значення набуває вивчення та узагальнення досвіду публічного управління та адміністрування щодо підтримки ВПО в територіальних громадах, зокрема в містах, які прийняли значну кількість переселенців.

Теоретичні та практичні аспекти державної політики щодо внутрішньо переміщених осіб, окремі питання публічного управління в цій сфері досліджували такі українські науковці як О. В. Балуєва (2014), І. Войналович (2021), М. Закіров (2016), О. А. Малиновська (2021), Т. Семигіна (2014), А. В. Солодько (2015), О. Т. Риндзак (2020) та ін. В їхніх працях розкрито сутність поняття «внутрішньо переміщені особи», проаналізовано міжнародні стандарти та національне законодавство щодо захисту прав ВПО, висвітлено проблеми соціальної адаптації та інтеграції переселенців, запропоновано шляхи вдосконалення державного управління в цій сфері.

Значний внесок у дослідження проблематики внутрішнього переміщення здійснили такі зарубіжні вчені як D. Bassily (2022), C. Brun (2021), N. Fiala (2015), C. Huang (2019), W. Kälin (2014), E. Mooney (2005) та ін. Вони дослідили міжнародний досвід державної політики щодо ВПО, економічні та соціальні наслідки вимушеної міграції, роль міжнародних організацій у захисті прав переселенців тощо.

Водночас, незважаючи на значну кількість наукових публікацій, присвячених різним аспектам державної політики щодо внутрішньо переміщених осіб, проблеми вдосконалення публічного управління їх соціальним захистом на місцевому рівні в сучасних умовах залишаються недостатньо дослідженими. Бракує комплексних досліджень, які б висвітлювали особливості діяльності органів місцевого самоврядування

щодо підтримки ВПО в територіальних громадах в умовах повномасштабної війни, аналізували проблеми та тенденції в цій сфері, пропонували науково обґрунтовані рекомендації щодо підвищення ефективності публічного адміністрування. Додаткової уваги потребує вивчення та узагальнення кращих практик підтримки ВПО на рівні громад, пошук інноваційних підходів та механізмів надання соціальних послуг переселенцям з урахуванням наявних ресурсів та викликів воєнного часу. Все це обумовлює актуальність та практичну значущість обраної теми дипломної роботи.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі публічного управління та адміністрування соціального захисту внутрішньо переміщених осіб на загальнодержавному та місцевому рівнях.

Предметом дослідження є сучасний стан та напрями вдосконалення публічного управління та адміністрування у сфері соціального захисту ВПО на прикладі Сумської міської територіальної громади.

Метою дипломної роботи є комплексний аналіз публічного управління та адміністрування соціальним захистом внутрішньо переміщених осіб на місцевому рівні та розробка науково обґрунтованих рекомендацій щодо його вдосконалення на основі дослідження досвіду Сумської міської територіальної громади.

Для досягнення поставленої мети визначено такі дослідницькі завдання:

1. Розкрити теоретичні засади публічного управління та адміністрування у сфері соціального захисту внутрішньо переміщених осіб, з'ясувати сутність основних понять та категорій.

2. Проаналізувати міжнародні стандарти та національне законодавство щодо соціального захисту ВПО, визначити ключові тенденції та напрями його розвитку.

3. Дослідити та узагальнити зарубіжний досвід публічного управління у сфері соціального захисту внутрішньо переміщених осіб, виокремити кращі практики, що можуть бути застосовані в Україні.

4. Здійснити аналіз сучасного стану публічного управління та адміністрування соціальним захистом ВПО на прикладі Сумської міської територіальної громади, охарактеризувати діяльність відповідних структурних підрозділів, вивчити місцеві програми підтримки переселенців.

5. Виявити ключові проблеми та прогалини в організації публічного управління соціальним захистом ВПО в Сумській міській територіальній громаді, проаналізувати ефективність існуючих управлінських механізмів та інструментів.

6. Розробити науково обґрунтовані рекомендації щодо вдосконалення публічного управління та адміністрування у сфері соціального захисту внутрішньо переміщених осіб на місцевому рівні з урахуванням виявлених проблем та кращого зарубіжного досвіду.

Методологічну основу роботи становить комплекс загальнонаукових та спеціальних методів, що забезпечують об'єктивний аналіз досліджуваного явища. Зокрема, під час виконання дипломної роботи використовувалися такі методи як: аналіз і синтез (для з'ясування сутності та змісту основних понять дослідження, вивчення складових публічного управління соціальним захистом ВПО), порівняння (при дослідженні зарубіжного досвіду в даній сфері), узагальнення (для формулювання підсумкових положень та висновків), системно-структурний метод (при розгляді публічного управління як цілісної системи, що складається з певних елементів), статистичні методи (для

обробки кількісної інформації, аналізу динаміки показників, що характеризують ситуацію з ВПО), графічний метод (для наочного представлення результатів дослідження).

Нормативно-правову базу дослідження складають Конституція України, закони України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про військово-цивільні адміністрації», Стратегія інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року, інші законодавчі та підзаконні акти, що регулюють суспільні відносини у сфері соціального захисту ВПО, рішення місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування.

Інформаційно-джерельну базу роботи становлять теоретичні та науково-практичні праці вітчизняних та зарубіжних вчених, аналітичні матеріали та звіти міжнародних організацій, статистичні дані центральних та місцевих органів влади, матеріали засобів масової інформації, ресурси мережі Інтернет.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у комплексному аналізі теоретичних та практичних аспектів публічного управління соціальним захистом ВПО на місцевому рівні в умовах воєнного стану та розробці науково обґрунтованих рекомендацій щодо його вдосконалення. Набули подальшого розвитку підходи до оцінювання ефективності місцевих програм підтримки ВПО, механізми міжвідомчої взаємодії в цій сфері, запропоновано нові напрями використання цифрових технологій в процесах публічного адміністрування соціальних послуг для переселенців.

Апробація результатів дослідження. Апробація результатів дослідження. У рамках апробації попередніх результатів дослідження нами було прийнято участь в Міжнародній інтернет конференції «Сучасний менеджмент і економічний розвиток» підготовлені тези на

тему «Публічне адміністрування процесів адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні - аспект психологічної підтримки» у співавторстві з Деміховим Олексієм Ігоровичем - кандидатом наук з державного управління, старшим викладачем Сумського державного університету (м. Суми, Україна) та Естонського університету природничих наук (м. Тарту, Естонія) та Сірле Салмісту (Sirle Salmistu) - PhD, викладачем Талліннського технологічного університету (м. Таллінн, Естонія).

Практичне значення отриманих результатів визначається тим, що вони можуть бути використані місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування при розробці та реалізації програм підтримки ВПО, вдосконаленні організаційно-правового та інформаційного забезпечення соціального захисту переселенців. Запропоновані в роботі рекомендації можуть знайти застосування в діяльності структурних підрозділів з питань соціального захисту населення, центрів надання адміністративних послуг, громадських організацій, що займаються підтримкою ВПО. Нами отримано офіційний лист від Департаменту соціального захисту населення Сумської міської ради за №120125/1990/01 від 07.05.2024 р. щодо впровадження результатів нашого дослідження в роботі відділу соціальних послуг. Результати дослідження можуть бути корисними для науково-педагогічних працівників, аспірантів, студентів, що вивчають проблеми публічного управління та адміністрування, реалізації державної політики щодо внутрішньо переміщених осіб.

Структура та обсяг роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, використаних джерел (73 найменування на 8 сторінках). Загальний обсяг роботи становить 130 сторінок, з них основного тексту - 111 сторінок. Робота містить 12 таблиць та 7 малюнків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ В СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

1.1. Поняття та категорії внутрішньо переміщених осіб

В умовах сучасного світу, який характеризується зростанням кількості збройних конфліктів, проявів насильства, порушень прав людини та частішим природних і техногенних катастроф, проблема внутрішнього переміщення набуває дедалі більшої актуальності та масштабів. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, станом на кінець 2021 року в світі налічувалося близько 48 мільйонів внутрішньо переміщених осіб внаслідок конфліктів та насильства (Малиновська, 2021, с. 28). Ця вражаюча цифра свідчить про глобальний характер проблеми, яка не оминула і Україну. Починаючи з 2014 року, наша держава зіткнулася з безпрецедентною для її новітньої історії ситуацією масового внутрішнього переміщення, спричиненого збройною агресією Російської Федерації та окупацією частини української території. Станом на кінець 2022 року в Україні налічувалося понад 5,9 мільйона внутрішньо переміщених осіб (Long, 2011, с. 4), що складає приблизно 14% всього населення країни. Така значна кількість ВПО зумовлює необхідність формування та реалізації ефективної державної політики щодо їх соціального захисту та підтримки, яка має ґрунтуватися на чіткому розумінні сутності поняття «внутрішньо переміщена особа» та врахуванні різноманітних категорій таких осіб.

В міжнародному праві та науковій літературі сформувалися різні підходи до визначення поняття «внутрішньо переміщена особа». Перша спроба надати таке визначення на міжнародному рівні була зроблена у 1998 році в Керівних принципах ООН з питань переміщення осіб всередині країни. Цей документ заклав підвалини для подальшого

розвитку концепції ВПО та є своєрідним «м'яким правом», оскільки має рекомендаційний характер для держав. Відповідно до Керівних принципів, внутрішньо переміщеними вважаються особи або групи осіб, яких змусили покинути свої домівки чи місця постійного проживання, зокрема в результаті або задля уникнення наслідків збройного конфлікту, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини, стихійних або викликаних людською діяльністю лих, і які не перетнули міжнародно визнаних державних кордонів (Кхасраві, 2019, с. 380). Це визначення розкриває ключові характеристики ВПО, до яких належать вимушений характер переміщення всередині країни та його причини, які не залежать від волі самих переміщених осіб. До таких причин Керівні принципи відносять збройні конфлікти, прояви насильства, порушення прав людини, стихійні та антропогенні лиха.

Схожий підхід до визначення ВПО міститься у Конвенції Африканського Союзу про захист осіб, переміщених всередині країни, та надання їм допомоги в Африці, яка була прийнята у 2009 році та відома також як Кампальська конвенція. Ця Конвенція є першим юридично зобов'язуючим міжнародним договором, повністю присвяченим захисту ВПО та створенню правової основи для допомоги цій категорії осіб. Відповідно до статті 1 Кампальської конвенції, ВПО є особи або групи осіб, яких змусили рятуватися втечею або які залишили свої домівки чи місця звичайного проживання, зокрема в результаті або задля уникнення наслідків збройного конфлікту, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини, стихійних або викликаних людською діяльністю лих, і які не перетнули міжнародно визнаних державних кордонів (Kamungi, 2010, с. 53). Це визначення майже дослівно відтворює формулювання Керівних принципів ООН, підкреслюючи ключові ознаки внутрішнього переміщення: його вимушеність, внутрішній характер (відсутність факту

перетину державного кордону) та специфічні причини (конфлікти, насильство, порушення прав людини, лиха).

Важливо підкреслити, що ВПО, на відміну від біженців, які перетинають міжнародні кордони, не потрапляють під дію Конвенції ООН про статус біженців 1951 року та не користуються міжнародним захистом в іншій країні. Вони залишаються під юрисдикцією та захистом власної держави, навіть якщо сама держава не в змозі або не бажає цей захист забезпечити (Kälin, 2014, с. 165). Таким чином, первинна відповідальність за захист та допомогу ВПО покладається на національні уряди країн, в яких відбувається внутрішнє переміщення. Водночас міжнародна спільнота відіграє важливу роль у наданні підтримки державам, які зіткнулися з проблемою внутрішнього переміщення, та контролі за дотриманням прав ВПО.

Що стосується України, то на законодавчому рівні поняття «внутрішньо переміщена особа» закріплене у статті 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 року. Цей Закон був прийнятий як реакція на масове внутрішнє переміщення, спричинене анексією Криму та початком збройного конфлікту на Донбасі. Відповідно до статті 1 Закону, внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру (Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», 2014). Таким чином, українське законодавство в цілому відтворює міжнародно-правовий підхід до визначення ВПО, роблячи акцент на

вимушеному характері переміщення, його причинах та відсутності факту перетину державного кордону. Водночас, є і певні особливості, притаманні саме українському контексту. По-перше, ВПО в Україні можуть бути не лише громадяни, але й іноземці та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають на території держави. По-друге, серед причин внутрішнього переміщення Закон окремо виділяє тимчасову окупацію, як специфічний наслідок збройної агресії РФ проти України. По-третє, у визначенні згадуються надзвичайні ситуації природного і техногенного характеру, що розширює перелік підстав для набуття статусу ВПО.

В науковій літературі існує чимало дефініцій поняття «внутрішньо переміщена особа», які доповнюють та розвивають нормативно закріплені визначення. Зокрема, О. Малиновська розглядає ВПО як специфічну категорію вимушених мігрантів, які покинули або залишили своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, ситуації загального насильства, масових порушень прав людини, і які не перетнули міжнародно визнаний державний кордон країни (Малиновська, 2021, с. 28). На думку дослідниці, саме відсутність факту перетину державного кордону є ключовою ознакою, що відрізняє ВПО від біженців. К. Лонг зазначає, що саме концепція ВПО виникла через зміну характеру збройних конфліктів після закінчення «холодної війни», коли більшість воєнних дій відбувалася всередині держав і призводила до масових переміщень населення в межах країни. На відміну від біженців, які підпадали під дію Конвенції 1951 року та відповідних міжнародних механізмів захисту, ВПО опинилися в своєрідному «правовому вакуумі», не маючи можливості розраховувати на допомогу міжнародних організацій. Тому виникла необхідність заповнити цю прогалину шляхом виділення ВПО в окрему категорію осіб, що потребують спеціального захисту (Long, 2011, с. 4).

Дослідниця О. Рачук на основі аналізу міжнародно-правових документів та наукових праць виділяє такі критеріальні ознаки ВПО:

1) примусовий або вимушений характер переміщення, тобто відсутність добровільного вибору у питанні залишення місця свого проживання;

2) переміщення має суто внутрішній характер і відбувається в межах міжнародно визнаних кордонів держави, без їх перетину;

3) наявність специфічних причин переміщення, до яких належать збройні конфлікти, ситуації насильства, масові порушення прав людини, стихійні лиха та катастрофи;

4) раптовий і масовий характер переміщення, яке зачіпає значні групи населення (Рачук, 2021, с. 83).

Ці ознаки дозволяють виокремити ВПО як специфічну категорію вимушених мігрантів, яка потребує особливої уваги з точки зору правового захисту та надання допомоги.

Важливо розуміти, що внутрішнє переміщення є дуже неоднорідним явищем, оскільки охоплює різні групи населення. В науковій літературі існують різні підходи до класифікації ВПО за певними критеріями. Зокрема, за тривалістю переміщення розрізняють дві основні категорії ВПО: 1) короткострокові переміщені особи, які можуть повернутися до місць свого постійного проживання протягом кількох днів або тижнів після переміщення; 2) довгострокові переміщені особи, для яких повернення є неможливим або небажаним протягом тривалого часу через збереження факторів, які спричинили переміщення (Long, 2011, с. 9). В українських реаліях до першої категорії можна віднести осіб, які виїжджають із зони бойових дій на відносно безпечну територію, маючи намір повернутися назад після стабілізації ситуації. Натомість до другої категорії належать ВПО з тимчасово окупованих територій, для яких

повернення найближчим часом є неможливим через збереження окупаційного режиму та пов'язаних із ним загроз.

П. Орчард пропонує класифікацію ВПО за критерієм їхніх намірів щодо постійного місця проживання в майбутньому і виділяє три основні категорії:

1) ВПО, які мають намір інтегруватися в громади за новим місцем проживання, до яких вони переїхали в результаті переміщення;

2) ВПО, які прагнуть за першої можливості повернутися назад у місце свого попереднього проживання;

3) ВПО, які воліють переселитися в інші регіони держави, відмінні від тих, де вони проживали до переміщення (Orchard, 2019, с. 27).

Врахування цих намірів ВПО є важливим при розробці довгострокових програм підтримки переміщених осіб та політики щодо пошуку сталих рішень. Для ВПО, які прагнуть локальної інтеграції, актуальними є питання житла, роботи, доступу до соціальних послуг за новим місцем проживання. Для тих, хто бажає повернутися, важливими є безпекові аспекти, відновлення інфраструктури, житла, створення умов для відновлення нормальної життєдіяльності у місцях повернення. ВПО, які планують переселитися в інші регіони, потребують сприяння в реалізації цього наміру та допомоги в облаштуванні на новому місці.

Інші критерії класифікації ВПО включають вік (діти, люди працездатного віку, літні особи), стать, стан здоров'я (особи з інвалідністю, хворі, поранені тощо), сімейний стан (багатодітні родини, неповні сім'ї, самотні особи) та інші соціально-демографічні характеристики. Виділення цих категорій переміщених осіб має важливе значення для ефективного надання допомоги, оскільки кожна з них має специфічні потреби та проблеми. Наприклад, переміщені діти потребують забезпечення доступу до освіти, психологічної підтримки, створення умов для змістовного дозвілля та соціалізації в нових умовах. Люди з

інвалідністю серед ВПО стикаються з проблемами доступності житла та інфраструктури, забезпечення необхідними медикаментами, засобами реабілітації, послугами особистих помічників. Багатодітні родини мають специфічні потреби щодо розміру житла, допомоги в придбанні речей першої необхідності, забезпеченні дитячим харчуванням, одягом тощо (Ніколюк, 2022, с. 263). Тому при плануванні та реалізації заходів щодо захисту та підтримки ВПО державні органи та гуманітарні організації повинні враховувати особливості різних категорій переміщених осіб та адаптувати свої програми під їхні потреби.

Підсумовуючи, можна констатувати, що внутрішньо переміщені особи є специфічною категорією населення, яка була змушена покинути місце свого постійного проживання внаслідок загроз життю, здоров'ю та безпеці, спричинених конфліктами, насильством, порушеннями прав людини або лихами, але не перетнула міжнародних кордонів і залишилася під юрисдикцією своєї держави. Хоча первинна відповідальність за захист та допомогу ВПО лежить на національних урядах, міжнародна спільнота також відіграє важливу роль у підтримці держав, що зіткнулися з проблемою внутрішнього переміщення.

Ключовими ознаками ВПО є вимушеність переміщення, його внутрішній характер, специфічні причини, а також раптовість та масовість. Водночас ВПО не є однорідною групою, а охоплюють різні категорії осіб, що відрізняються за віком, статтю, станом здоров'я, сімейним становищем, намірами щодо подальшого місця проживання тощо. Врахування цього різноманіття є необхідною умовою для розробки та реалізації ефективної політики щодо захисту прав ВПО, надання їм адресної допомоги та сприяння у знаходженні сталих рішень.

В Україні масштабне внутрішнє переміщення було спричинене збройною агресією РФ та окупацією частини території держави. Національне законодавство в цілому відповідає міжнародним стандартам

щодо визначення поняття ВПО, але має і свої особливості, зумовлені специфікою ситуації. Забезпечення прав та свобод ВПО, надання їм допомоги та підтримки є одним із пріоритетних завдань для української держави, яке вимагає мобілізації ресурсів, ефективної координації між різними суб'єктами, залучення міжнародної підтримки. Водночас існування значної кількості ВПО створює і нові можливості для розвитку територіальних громад, в яких відбувається їх інтеграція.

У зв'язку з цим дослідження теоретичних та прикладних аспектів державної політики щодо ВПО, аналіз проблем та кращих практик у цій сфері, розробка науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення системи захисту та підтримки цієї категорії осіб є актуальним та важливим напрямком для науки публічного управління та адміністрування. Від того, наскільки ефективно органи державної влади та місцевого самоврядування зможуть впоратися з викликами внутрішнього переміщення, інтегрувати ВПО в життя громад, реалізувати їхній потенціал, значною мірою залежатимуть перспективи постконфліктного відновлення та розвитку України.

1.2. Нормативно-правове регулювання соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні

Ефективне вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб, забезпечення їхніх прав та свобод, надання необхідної допомоги та підтримки значною мірою залежить від якості нормативно-правового регулювання соціального захисту цієї категорії населення. В Україні правова база щодо ВПО почала формуватися у 2014 році як реакція на масштабне внутрішнє переміщення, спричинене анексією Криму та початком збройного конфлікту на Донбасі. З того часу вона зазнала

суттєвого розвитку та вдосконалення, але й досі містить чимало прогалин та колізій, що ускладнюють реалізацію прав ВПО на практиці.

Основу нормативно-правового регулювання соціального захисту ВПО в Україні складають Конституція України, Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», інші закони та підзаконні акти, що визначають державну політику в цій сфері. Важливе значення мають також міжнародно-правові документи, зокрема Керівні принципи ООН з питань переміщення осіб всередині країни, Конвенція про захист цивільного населення під час війни (IV Женевська конвенція) та інші акти, які закріплюють стандарти захисту прав ВПО та зобов'язання держав щодо цієї категорії осіб.

Стаття 46 Конституції України гарантує громадянам право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це конституційне право поширюється і на внутрішньо переміщених осіб, які через вимушене переміщення опинилися в складних життєвих обставинах та потребують особливого захисту з боку держави. Стаття 52 Основного Закону встановлює, що діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза шлюбом. Ця норма захищає дітей-ВПО від будь-якої дискримінації, пов'язаної з їхнім статусом внутрішнього переміщення (Конституція України, 1996, ст. 52).

Базовим законодавчим актом, що визначає специфіку правового статусу ВПО в Україні та особливості їх соціального захисту, є Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 року. Стаття 9 цього Закону закріплює низку прав ВПО у сфері соціального захисту, зокрема:

1) право на отримання щомісячної адресної допомоги для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг;

2) право на продовження здобуття певного освітнього рівня на території інших регіонів України за рахунок коштів державного бюджету або інших джерел фінансування;

3) право на безоплатне тимчасове проживання (за умови оплати особою вартості комунальних послуг) протягом шести місяців з моменту взяття на облік ВПО; для багатодітних сімей, осіб з інвалідністю, осіб похилого віку цей термін може бути продовжено;

4) право на безкоштовний проїзд для добровільного повернення до покинутого місця проживання у всіх видах громадського транспорту;

5) право на отримання матеріального забезпечення та страхових виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності і від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, безробіттям, у порядку, передбаченому законодавством;

б) право на державну цільову підтримку для здобуття професійно-технічної та вищої освіти у порядку, передбаченому законодавством;

7) інші права, визначені Законом (Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», 2014).

Фактично Закон розширив та конкретизував конституційне право на соціальний захист стосовно ВПО, визначивши основні напрями та форми такого захисту з урахуванням специфічних потреб цієї категорії осіб. Водночас, очевидно, що перелік цих прав не є вичерпним і може доповнюватися іншими законодавчими актами. Так, право ВПО на пенсійне забезпечення регулюється Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а особливості

реалізації їх прав у сферах освіти, охорони здоров'я, забезпечення житлом визначаються спеціальними законами, що регулюють відповідні галузі.

Важливе значення для забезпечення прав ВПО має постанова Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 509 «Про облік внутрішньо переміщених осіб», яка затвердила порядок оформлення і видачі довідки про взяття на облік ВПО, форму заяви про взяття на облік та зразок довідки. Саме ця довідка є підставою для реалізації ВПО прав та свобод, передбачених законодавством. Без неї ВПО не зможуть отримати доступ до пенсій, соціальних виплат, безкоштовного тимчасового проживання, інших видів соціальної допомоги (Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», 2014).

Ще однією важливою складовою нормативно-правової бази соціального захисту ВПО є Стратегія інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 р. № 909-р. Стратегія визначає ключові напрями діяльності держави щодо захисту та інтеграції ВПО, створення ефективних інструментів для досягнення довготривалих рішень в інтересах ВПО та приймаючих територіальних громад. Зокрема, у сфері соціального захисту Стратегія передбачає:

- 1) надання ВПО якісних соціальних послуг з урахуванням їх особливих потреб;
- 2) забезпечення реалізації прав ВПО на соціальний захист, зокрема на отримання пенсій і соціальних виплат за фактичним місцем проживання;
- 3) забезпечення прав дітей-ВПО на освіту;
- 4) сприяння працевлаштуванню ВПО;
- 5) надання підтримки ВПО у питаннях забезпечення тимчасовим та постійним житлом;

б) розвиток програм психосоціальної підтримки ВПО;

7) сприяння возз'єднанню сімей ВПО, розділених внаслідок внутрішнього переміщення;

8) забезпечення виборчих прав ВПО

та інші напрями (Кабінет Міністрів України, 2017). На виконання Стратегії було затверджено План заходів на 2018-2020 роки. Проте, попри важливість цього документа, його реалізація на практиці зіштовхнулася зі значними труднощами через брак фінансування, нестачу інституційної спроможності та координації дій різних відомств, недостатню залученість органів місцевого самоврядування в процесі інтеграції ВПО.

Ситуацію ускладнило повномасштабне вторгнення РФ в лютому 2022 року, яке призвело до безпрецедентної хвилі вимушеного переміщення, коли мільйони українців були змушені залишити свої домівки та шукати прихистку в більш безпечних регіонах країни або за кордоном. Для посилення соціального захисту громадян, що постраждали від воєнної агресії, 12 березня 2022 року Верховна Рада ухвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту осіб, які постраждали від російської військової агресії». Цей Закон вніс зміни в закони про ВПО, про статус ветеранів війни, про житловий фонд соціального призначення, передбачивши низку заходів щодо підтримки постраждалих категорій громадян, зокрема:

- надання статусу ВПО громадянам України, які були змушені залишити своє місце проживання та перемістились в межах території України внаслідок рф військової агресії або зазнали пошкодження й руйнування житла через бойові дії;

- спрощення процедури взяття на облік ВПО;

- звільнення ВПО від плати за оформлення та видачу документів, що підтверджують їхній статус;

- підвищення адресної допомоги ВПО для покриття витрат на проживання, збільшення строків її виплати;
- спрощення процедури доступу ВПО до освітніх послуг;
- надання ВПО пільг на оплату житлово-комунальних послуг тощо (Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту осіб, які постраждали від російської військової агресії», 2022).

Ці законодавчі зміни стали черговою спробою посилити соціальний захист громадян, постраждалих від війни та внутрішнього переміщення, запропонувати нагальні рішення для вирішення їхніх проблем. Водночас, очевидно, що соціальні виклики, спричинені масштабним внутрішнім переміщенням, вимагають комплексного і довготривалого реагування з боку держави, яке не може обмежуватися ситуативними заходами, а має спиратися на виважену довгострокову Стратегію.

Важливо відзначити, що після завершення у 2020 році дії згаданої вище Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб, в Україні було схвалено нові стратегічні документи у цій сфері. Зокрема, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28.10.2021 № 1364-р було затверджено Стратегію інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження середньострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2024 року. А в квітні 2023 року уряд схвалив Стратегію інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження середньострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на 2023-2025 роки (розпорядження КМУ від 04.04.2023 № 312-р).

Ці документи визначають ключові завдання та напрями державної політики щодо захисту прав і свобод ВПО, сприяння їх соціально-економічній інтеграції та забезпечення середньострокових рішень для внутрішнього переміщення з урахуванням нових викликів, пов'язаних із повномасштабною агресією РФ. Розробка та ухвалення таких стратегій

свідчить про послідовні зусилля держави, спрямовані на посилення захисту ВПО та пошук сталих рішень в умовах зтяжнього внутрішнього переміщення.

Підсумовуючи, слід зазначити, що протягом останніх років в Україні сформувалася досить розгалужена нормативно-правова база щодо соціального захисту прав ВПО, яка закріплює визначення цієї категорії осіб, встановлює їхні основні права і гарантії у різних сферах суспільного життя, регламентує процедури обліку ВПО та надання їм допомоги. Водночас ця законодавча база не позбавлена недоліків, пов'язаних з фрагментарністю та нестабільністю правового регулювання, відсутністю чіткого розподілу повноважень між різними органами влади, невідповідністю між задекларованими нормами та реальними можливостями їх реалізації через брак фінансових та організаційних ресурсів.

Ключовими проблемами в цій сфері залишаються:

- відсутність єдиного стратегічного бачення політики щодо ВПО;
- недостатня узгодженість різних законодавчих актів, що регулюють питання соціального захисту ВПО;
- невизначеність джерел та механізмів фінансування заходів з підтримки ВПО;
- неврахування особливих потреб різних категорій ВПО (людей з інвалідністю, людей похилого віку, дітей, багатодітних родин тощо) при формуванні програм допомоги;
- брак ефективних механізмів забезпечення житлом ВПО;
- наявність правових та адміністративних бар'єрів у доступі ВПО до пенсій, соціальних виплат, медичних та освітніх послуг;
- обмежені можливості ВПО щодо участі у виборах та реалізації інших політичних прав (Корнієнко, 2019, с. 149).

Невід’ємною складовою правового забезпечення соціального захисту ВПО має стати приведення українського законодавства у відповідність до міжнародних стандартів в цій сфері. Україна досі не ратифікувала низку важливих міжнародних документів, що стосуються захисту прав ВПО, зокрема Конвенцію МОП про працівників-мігрантів (переглянуту 1949 року) № 97, Конвенцію МОП про зловживання в галузі міграції і про забезпечення працівникам-мігрантам рівних можливостей № 143. Важливо також використовувати Керівні принципи ООН з питань переміщення осіб всередині країни як основу для удосконалення національного законодавства та практики його застосування (Kälin, 2014, с. 166).

На рівні законів доцільно закріпити визначення поняття «тривале, довгострокове переміщення», передбачити особливі заходи підтримки для ВПО, які перебувають у переміщенні понад 3-5 років і не мають реальної перспективи повернення чи переселення. Потребує вдосконалення механізм надання ВПО статусу безробітних та реалізації програм їхньої перепідготовки й працевлаштування. Особливої уваги законодавців вимагає вирішення житлової проблеми ВПО через створення фондів соціального та тимчасового житла, впровадження грантових програм на придбання чи ремонт житла, розвиток пільгового іпотечного кредитування (Шамрай & Клименко, 2021).

Окремим напрямком має стати системне опрацювання та імплементація у вітчизняну нормативно-правову базу та практику кращого зарубіжного досвіду щодо захисту прав ВПО. Україна може творчо використати позитивні підходи та практики таких країн як Грузія, Азербайджан, Боснія і Герцеговина, Хорватія, Колумбія, Ірак, Шрі-Ланка, які мають багаторічний досвід реагування на виклики масштабного та довготривалого внутрішнього переміщення, викликаного військовими конфліктами.

Наприклад, цінним для України є досвід Грузії щодо впровадження «Державної стратегії щодо внутрішньо переміщених осіб» та відповідного Плану дій. Основними напрямками цієї Стратегії є створення умов для добровільного та гідного повернення ВПО у місця постійного проживання; покращення соціально-економічних умов ВПО та зменшення їх залежності від державної допомоги; забезпечення ВПО довготривалим житлом; сприяння інтеграції ВПО в місцеві громади. Реалізація заходів в межах Стратегії дозволила суттєво покращити становище ВПО, забезпечити їх житлом, залучити до програм працевлаштування та самозайнятості (Балуєва, 2014, с. 49).

Заслуговує на увагу також практика Колумбії щодо прийняття спеціальних законів про права жертв конфлікту та реституцію земель, створення інституту Уповноваженого Президента з прав людини та Національної системи комплексної допомоги жертвам. Ці кроки дозволили сформувати цілісну систему захисту прав ВПО, що поєднує центральний та місцевий рівні влади, судові органи та інститути громадянського суспільства (Lakhani, 2013).

Підсумовуючи, слід наголосити, що ефективне вирішення проблем ВПО в Україні неможливе без подальшого удосконалення нормативно-правової бази їхнього соціального захисту. Основними пріоритетами в цій сфері мають стати: усунення прогалин та колізій у спеціальному законодавстві про ВПО в частині реалізації їхніх соціальних, економічних, політичних прав; впровадження довготермінових рішень щодо житла та працевлаштування для ВПО; приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів захисту ВПО; врахування кращого зарубіжного досвіду в цій сфері.

Поряд із вдосконаленням нормативно-правового регулювання критично важливо забезпечити практичну реалізацію усіх задекларованих прав та гарантій ВПО. Це вимагає достатнього фінансування програм

підтримки ВПО з державного та місцевих бюджетів, дієвої координації зусиль усіх органів влади та неурядових суб'єктів, ефективного моніторингу та оцінки результативності заходів політики щодо ВПО, активного залучення переміщених осіб до планування та реалізації цих заходів. Лише такий комплексний та послідовний підхід здатний перетворити правові норми в реальні позитивні зміни в житті ВПО, забезпечити їхню повноцінну інтеграцію в українське суспільство.

1.3. Зарубіжний досвід публічного управління у сфері соціального захисту внутрішньо переміщених осіб

Проблема внутрішнього переміщення населення внаслідок збройних конфліктів, проявів насильства, порушень прав людини чи природних катастроф є актуальною для багатьох країн світу. За даними Моніторингового центру з питань внутрішнього переміщення (IDMC), станом на кінець 2021 року у світі налічувалося близько 48 мільйонів ВПО, які були змушені залишити свої домівки через конфлікти та насильство (Mooney, 2005, с. 12). Ще близько 24 мільйонів осіб стали внутрішньо переміщеними через природні катастрофи (Mooney, 2005, с. 13). Понад 85% ВПО проживають в країнах, що розвиваються, переважно в регіонах Африки, Близького Сходу, Південної та Східної Азії (Newman & Van Selm, 2003, с. 6).

Масштаби та зтяжний характер внутрішнього переміщення створюють значні виклики для системи публічного управління та соціального захисту населення в багатьох країнах. Уряди стикаються з необхідністю розробки та реалізації комплексної політики щодо ВПО, яка має забезпечити не лише нагальну гуманітарну допомогу, але й сприяти пошуку довгострокових рішень для інтеграції цих осіб. Ефективність такої політики залежить від цілого комплексу факторів: адекватності правових

та інституційних рамок, обсягів фінансових та організаційних ресурсів, рівня координації між різними органами влади та неурядовими суб'єктами, якості управлінських рішень та їх практичної реалізації, участі самих ВПО в процесах планування та імплементації програм підтримки (Brück et al., 2021, с. 1276).

Попри існування універсальних міжнародних стандартів щодо захисту прав ВПО (зокрема, Керівних принципів ООН з питань переміщення осіб всередині країни), національні моделі політики в цій сфері суттєво різняться залежно від контексту кожної держави, причин та динаміки внутрішнього переміщення, наявних ресурсів та спроможностей влади. Тим не менше, вивчення успішних зарубіжних практик публічного управління соціальним захистом ВПО є важливим для удосконалення відповідної політики в Україні з урахуванням місцевої специфіки. Розглянемо кілька прикладів такого досвіду.

Значний інтерес для України становить досвід Грузії - країни, що зіткнулася з проблемою ВПО ще на початку 1990-х років внаслідок збройних конфліктів в Абхазії та Південній Осетії. Станом на 2021 рік в Грузії налічувалось близько 300 тисяч ВПО, що складає майже 8% населення країни (Pistolessi et al., 2006, с. 17). У 2007 році уряд Грузії ухвалив Державну стратегію щодо внутрішньо переміщених осіб, яка заклала підвалини для формування цілісної національної політики в цій сфері. Ключовими напрямками Стратегії є забезпечення ВПО довготривалим житлом, покращення їх соціально-економічного становища, сприяння доступу до освіти, медицини та інших послуг, підтримка інтеграції в місцеві громади. Реалізація Стратегії дозволила забезпечити житлом понад 90% ВПО, залучити значну частину з них до програм працевлаштування та самозайнятості (Махортов, 2018, с. 125).

Важливу роль у наданні допомоги ВПО в Грузії відіграє Міністерство у справах внутрішньо переміщених осіб з окупованих

територій, розселення та біженців. Цей спеціалізований орган забезпечує розробку та координацію політики щодо ВПО, співпрацює з міжнародними та неурядовими організаціями. На місцевому рівні діють регіональні підрозділи Міністерства, які безпосередньо працюють з ВПО, вивчають їхні потреби та залучають до програм підтримки. Позитивним прикладом є муніципалітет Зугдіді, який запровадив практику соціального замовлення послуг для ВПО у недержавних надавачів, що дозволило розширити спектр та підвищити якість послуг (Kälin, 2014, с. 19).

Заслуговує на увагу також досвід Азербайджану, де проблема ВПО виникла внаслідок Нагірно-Карабаського конфлікту. Зараз в країні налічується близько 800 тисяч ВПО, що складає майже 8% населення (Орчард, 2019, с. 48). У 2004 році в Азербайджані була започаткована Державна програма щодо поліпшення умов проживання та підвищення зайнятості ВПО, яка передбачає надання їм нового житла, створення робочих місць, розвиток інфраструктури. Вагому роль у реалізації цієї програми відіграє Державний комітет у справах біженців та ВПО, який координує роботу всіх відомств та організацій в цій сфері. Комітет веде єдину базу даних ВПО, на основі якої здійснюється планування заходів підтримки. За 15 років реалізації програми житлові умови покращили близько 60% ВПО (Махортов, 2018, с. 123).

Унікальний досвід інтеграції ВПО накопичила Колумбія, яка десятиліттями потерпала від збройного конфлікту між урядом, повстанськими угрупованнями та нарко-картелями. Внаслідок цього конфлікту близько 8 мільйонів колумбійців (майже 16% населення країни) були змушені залишити свої домівки (Махортов, 2018, с. 33). Масштабне внутрішнє переміщення поставило серйозні виклики перед системою публічного управління Колумбії, яка мусила шукати інноваційні рішення для захисту та інтеграції ВПО.

У 1997 році Колумбія ухвалила перший в світі спеціальний закон про ВПО (Закон 387), який визначив права переміщених осіб та обов'язки держави щодо них. Пізніше були ухвалені закони про права жертв конфлікту (2011) та про реституцію земель (2014), які створили безпрецедентні правові можливості для відновлення майнових та земельних прав ВПО (Ruiz & Vargas-Silva, 2016, с. 158). На інституційному рівні в Колумбії було створено розгалужену систему органів, відповідальних за допомогу ВПО: Національну систему комплексної підтримки та репарацій жертвам (SNARIV), Національне агентство з питань ВПО, Земельну реституційну установу, Центр історичної пам'яті тощо. До процесу розробки політики щодо ВПО та контролю за її реалізацією активно долучаються правозахисні організації, асоціації ВПО, церкви (Ruiz & Vargas-Silva, 2016, с. 160).

Цікавою є практика залучення приватного бізнесу до працевлаштування та професійного навчання ВПО в Колумбії. Ряд великих компаній в сферах сільського господарства, будівництва, текстильної промисловості запровадили спеціальні програми з квотування робочих місць для ВПО, розвитку їхніх професійних навичок та компетенцій. Це дозволяє ВПО отримати роботу та покращити свій соціально-економічний стан, а бізнесу - заповнити вакансії та підвищити свою соціальну відповідальність (Brück et al., 2021, с. 1282).

Ще один приклад ефективної політики щодо ВПО демонструє Боснія і Герцеговина - країна, яка зазнала масового внутрішнього переміщення в результаті збройного конфлікту 1992-1995 років. У пік кризи майже половина населення країни (близько 2,2 млн. осіб) були переміщеними особами (Махортов, 2018, с. 123). Після підписання Дейтонських мирних угод одним з головних завдань постконфліктного врегулювання стало забезпечення сталого повернення ВПО у місця постійного проживання. У 1996 році було створено Міністерство у

справах біженців та переміщених осіб, яке розробило та реалізувало низку державних програм з відновлення житла для ВПО, розмінування територій, економічного відродження громад.

Важливу роль у підтримці ВПО в Боснії і Герцеговині відіграли міжнародні організації, зокрема Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), ПРООН, ОБСЄ, Міжнародна організація з міграції. Вони надавали фінансову та технічну допомогу уряду в реалізації програм підтримки ВПО, сприяли зміцненню спроможності національних та місцевих органів влади (Kamungi, 2010, с. 37). Цікавою практикою є створення так званих «транзитних центрів» для ВПО в муніципалітетах - тимчасового соціального житла, де ВПО могли проживати до остаточного вирішення своїх житлових питань. Це дозволило розвантажити колективні центри та забезпечити ВПО більш гідні умови проживання (Махортов, 2018, с. 124).

Завдяки послідовній політиці та значним інвестиціям у відновлення житла та інфраструктури вдалося досягти високого рівня повернення ВПО. За даними УВКБ ООН, станом на 2021 рік близько 1,8 млн. ВПО (понад 90%) змогли повернутися у свої домівки. Водночас, політика щодо ВПО в Боснії і Герцеговині мала і певні недоліки. Зокрема, основний акцент робився на забезпеченні повернення ВПО, тоді як заходам з їх інтеграції в громадах за місцем переміщення приділялося менше уваги (Махортов, 2018, с. 124).

Масштабне внутрішнє переміщення в результаті багаторічного збройного конфлікту між урядом та повстанськими угрупованнями відбулося також у Шрі-Ланці. На піку конфлікту у 2009 році чисельність ВПО в країні сягала 800 тис. осіб (Lakhani, 2013, с. 12). Значна частина ВПО проживала в таборах та колективних центрах в північних та східних провінціях, які найбільше постраждали від війни. Головним пріоритетом

політики уряду Шрі-Ланки щодо ВПО після завершення військових дій стало забезпечення їх повернення у місця постійного проживання.

З цією метою були запроваджені Плани повернення та переселення, які передбачали відновлення інфраструктури, розмінування територій, надання підтримки ВПО для відбудови зруйнованого житла. Реалізацією цих планів займалось Міністерство у справах ВПО та управління процесами повернення у співпраці з місцевими органами влади, військово-цивільними адміністраціями та міжнародними донорами (Lakhani, 2013, с. 14). Станом на 2021 рік близько 85% ВПО змогли повернутися додому, проте значна частина з них зіткнулася з проблемами безпеки, відсутності базових послуг та економічних можливостей (Рачук, 2021, с. 16).

Шрі-Ланка продемонструвала приклад відносно швидкого досягнення високих показників повернення ВПО за рахунок централізованого підходу та мобілізації значних ресурсів. Разом з тим політиці щодо ВПО були притаманні численні недоліки: ігнорування принципу добровільності повернення, відсутність належних консультацій з ВПО при плануванні програм підтримки, недостатня увага до потреб найбільш вразливих груп ВПО, обмежені можливості для ВПО відстоювати свої права (Mooney, 2005, с. 34). Ці прорахунки призвели до того, що попри масове повернення, соціально-економічна інтеграція ВПО залишається незавершеною, багато з них досі перебувають у вразливому становищі.

Важливим прикладом для України може бути також досвід Іраку - країни, що протягом кількох десятиліть потерпає від збройних конфліктів, насильства, політичної нестабільності. Внаслідок цього близько 6 мільйонів іракців в різні періоди стали ВПО, що є одним з найвищих показників у світі (Fiala, 2015, с. 4). Попри численні виклики і обмежені ресурси, Ірак зміг розробити досить прогресивну політику щодо ВПО, яка спрямована на забезпечення їхніх прав та знаходження сталих рішень.

У 2008 році уряд Іраку ухвалив Національну політику щодо переміщення, яка заклала основи для захисту ВПО. Ця політика базується на Керівних принципах ООН з питань ВПО та визначає відповідальність державних органів на центральному та місцевому рівнях. Вона передбачає низку заходів щодо реєстрації ВПО, надання їм документів, забезпечення доступу до базових послуг та соціальних виплат (Huang & Graham, 2019, с. 4). У 2014 році ці положення були закріплені у спеціальному Законі про ВПО, який встановив правові гарантії захисту цієї категорії осіб.

Координацію зусиль різних міністерств та відомств у сфері допомоги ВПО здійснює спеціальний Вищий комітет з питань ВПО під головуванням віце-прем'єр-міністра Іраку. До повноважень Комітету належить розробка державної політики, моніторинг її реалізації, взаємодія з міжнародними організаціями (Huang & Graham, 2019, с. 5). Для задоволення гуманітарних потреб ВПО було створено Об'єднаний центр координації та моніторингу (JСМС), який здійснює оцінку потреб, координує розподіл допомоги, співпрацює з громадськими ініціативами (Kälin, 2014, с. 8).

Однією з ключових складових політики Іраку щодо ВПО є сприяння поверненню та реінтеграції. З цією метою було розроблено та впроваджено Національний план повернення, який передбачає відновлення інфраструктури та послуг в районах повернення, надання компенсацій за пошкоджене та зруйноване житло, грантів на відновлення малого бізнесу, психосоціальну підтримку ВПО (Huang & Graham, 2019, с. 6). Для визначення безпечності умов повернення було створено міжвідомчі комісії з оцінки ситуації на місцях.

Заслуговує на увагу також досвід Іраку щодо залучення ВПО до ухвалення рішень, які стосуються їхнього життя. Зокрема, представники ВПО входять до складу провінційних комітетів з питань ВПО, беруть участь у плануванні програм підтримки на місцевому рівні. Ряд іракських

неурядових організацій, що займаються захистом прав ВПО, активно співпрацюють з владою, надають правову допомогу та консультації ВПО.

Звичайно, реалізація цієї прогресивної політики на практиці стикається зі значними труднощами через брак фінансових ресурсів, корупцію, нестабільну безпекову ситуацію в країні. Багато ВПО досі проживають у таборах або в незадовільних умовах, мають обмежений доступ до базових послуг (Fiala, 2015, с. 7). Але попри ці проблеми, досвід Іраку демонструє важливість формування цілісної правової та інституційної бази у сфері захисту ВПО, залучення самих ВПО до процесу вироблення політики, комплексного підходу до забезпечення реінтеграції ВПО.

Підсумовуючи цей огляд, можна виокремити кілька важливих уроків із зарубіжного досвіду публічного управління у сфері соціального захисту ВПО, які можуть бути корисними для України:

1. Необхідність розробки та ухвалення цілісної стратегії або програми щодо захисту прав ВПО та пошуку сталих рішень на основі міжнародних стандартів та кращих практик. Така стратегія має охоплювати різні аспекти захисту ВПО (житло, працевлаштування, доступ до послуг, можливості інтеграції або повернення) та передбачати чіткі цілі, заходи та індикатори виконання.

2. Важливість створення спеціалізованих інституцій, відповідальних за формування та реалізацію політики щодо ВПО. Це може бути окреме міністерство або державне агентство з питань ВПО, міжвідомчий координаційний орган на кшталт комітету або комісії. Ці інституції мають володіти необхідними повноваженнями, ресурсами та фаховим потенціалом для виконання своїх функцій.

3. Потреба в ефективній вертикальній та горизонтальній координації дій між різними органами влади, що займаються питаннями ВПО. Зокрема, вкрай важливою є синергія зусиль центральних та місцевих

органів влади, налагодження співпраці між різними міністерствами та відомствами (соціального захисту, охорони здоров'я, освіти, інфраструктури тощо).

4. Доцільність поєднання підходів, орієнтованих на забезпечення можливостей для добровільного повернення ВПО у місця попереднього проживання та сприяння їх інтеграції за новим місцем проживання. Вибір між цими варіантами має здійснюватися з урахуванням побажань самих ВПО та реальної оцінки безпекових, соціально-економічних умов у регіонах повернення чи інтеграції.

5. Необхідність тісної співпраці органів влади з міжнародними гуманітарними та донорськими організаціями, які відіграють вагомую роль у наданні допомоги ВПО. Така співпраця має базуватися на узгоджених пріоритетах, взаємній довірі, розподілі ролей та постійному діалозі. При цьому допомога міжнародних партнерів не може підмінити собою зусилля та відповідальність самої держави.

6. Важливість активного залучення ВПО та громадянського суспільства до планування, реалізації та моніторингу виконання програм підтримки ВПО. Переміщені особи не повинні розглядатися лише як пасивні реципієнти допомоги, але як суб'єкти, здатні приймати рішення щодо власного життя. Необхідно створювати платформи для систематичних консультацій з ВПО, враховувати їхню думку при розробці місцевих та національних програм.

7. Потреба в збалансованому підході, який включає заходи щодо невідкладної гуманітарної допомоги для ВПО та зусилля, спрямовані на сприяння їх довгостроковій соціально-економічній інтеграції та зміцненню самостійності. Надмірний акцент лише на екстрену допомогу без перспективи сталих рішень може посилити залежність ВПО та ускладнити їх інтеграцію.

8. Доцільність диверсифікації механізмів житлового забезпечення ВПО з урахуванням їхніх особливих потреб та місцевого контексту. Це можуть бути програми соціального чи доступного орендного житла, відновлення пошкодженого житла, підтримки ВПО у придбанні нового житла через пільгове кредитування чи будівельні субсидії. Орієнтація лише на один з варіантів (як то тимчасове житло чи компенсації) не дозволяє повною мірою задовольнити житлові права ВПО.

9. Важливість системних заходів щодо сприяння працевлаштуванню та самозайнятості ВПО. Для цього необхідна тісна координація зусиль служб зайнятості, установ професійної освіти, роботодавців та самих ВПО. Крім професійного навчання та працевлаштування варто стимулювати розвиток власної справи, мікропідприємництва серед ВПО через можливості мікрокредитування, бізнес-консультування тощо.

10. Потреба у створенні надійних систем збору, обробки та поширення даних щодо ВПО, їхнього соціально-економічного становища, проблем та потреб. Такі дані потрібні для обґрунтованого планування програм підтримки, моніторингу та оцінки їх ефективності. Необхідно поєднувати адміністративні дані державних реєстрів із даними соціологічних опитувань та оцінок, які проводять недержавні суб'єкти.

Звісно, пряме копіювання зарубіжних підходів без урахування українського контексту є неможливим та недоцільним. Кожна країна формує власну модель політики щодо ВПО, зважаючи на причини переміщення, його масштаби та динаміку, наявні ресурси та інституційні спроможності. Разом з тим критичне осмислення та адаптація кращих зарубіжних практик у цій сфері може стати важливим ресурсом для вдосконалення системи соціального захисту ВПО в Україні.

Інтеграція ВПО - це складний та довготривалий процес, який не зводиться лише до забезпечення житлом та роботою, але передбачає повноцінне включення переміщених осіб у всі сфери життя громади -

економічну, соціальну, культурну, політичну. Це вимагає зусиль не лише від держави, але й від місцевої влади, приймаючих громад, бізнесу, громадянського суспільства. Саме на рівні громад відбувається реальна інтеграція ВПО, налагодження зв'язків з місцевим населенням, реалізація потенціалу ВПО.

Тому критично важливим є зміцнення спроможності органів місцевого самоврядування у наданні допомоги ВПО, розширення їх повноважень та ресурсних можливостей у цій сфері. Необхідно стимулювати розробку та реалізацію місцевих програм інтеграції ВПО, обмін досвідом між громадами, поширення кращих практик. Держава має забезпечувати сприятливе правове поле та стратегічні орієнтири, методологічну, фінансову та координаційну підтримку для дій органів місцевого самоврядування.

Підсумовуючи, зарубіжний досвід демонструє, що успішність інтеграції ВПО залежить від здатності держави сформувати та послідовно реалізувати комплексну політику в цій сфері, яка базується на міжнародних стандартах, враховує довгострокову перспективу та потреби різних груп ВПО, спирається на широке партнерство держави, місцевої влади, громадянського суспільства, бізнесу та міжнародних суб'єктів. В основі цієї політики має бути розуміння того, що ВПО - це не тягар, а ресурс розвитку для громад, і їх ефективна інтеграція здатна принести користь всьому суспільству.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СТАНУ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ В СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ НА ПРИКЛАДІ СУМСЬКОЇ МІСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

2.1. Характеристика діяльності Сумської міської територіальної громади щодо соціального захисту внутрішньо переміщених осіб

Сумська міська територіальна громада, як і переважна більшість громад України, зіткнулася з безпрецедентними викликами, пов'язаними з масовим напливом внутрішньо переміщених осіб внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти нашої держави. Ця проблема, яка вперше постала ще в 2014 році після окупації Криму та початку конфлікту на Донбасі, набула нових загрозливих масштабів після вторгнення РФ в лютому 2022 року. Активні бойові дії, обстріли мирних міст і сіл, руйнування житлового фонду та інфраструктури змусили мільйони людей терміново залишити свої домівки та шукати прихистку в більш безпечних регіонах країни.

Сумщина, будучи прикордонною областю, з перших днів війни опинилася у вкрай складній ситуації, коли десятки тисяч переселенців потребували екстреної допомоги та підтримки. За даними Єдиної інформаційної бази даних про ВПО, станом на кінець 2022 року лише на території Сумської міської територіальної громади було зареєстровано понад 35 тисяч внутрішньо переміщених осіб (Лісова, 2020, с. 30). Це становило майже 15% від загальної чисельності населення громади. Вражає стрімка динаміка зростання кількості ВПО протягом 2022 року. Якщо в 2014 році, після початку збройного протистояння на Сході України, в громаді було обліковано близько 3 тисяч переселенців, то менш ніж за рік повномасштабної агресії РФ їх число збільшилося в понад 10 разів! І це лише офіційно зареєстровані дані, які не повною мірою відображають реальні масштаби внутрішньої міграції.

Безумовно, таке кардинальне зростання чисельності ВПО за надзвичайно стислий період поставило перед органами місцевого самоврядування Сумської МТГ цілу низку складних завдань, що потребували негайного реагування.

Належало в найкоротші терміни забезпечити переселенців хоча б тимчасовим житлом, предметами першої необхідності, організувати їх харчування та медичне обслуговування, надати доступ до базових соціальних послуг. Паралельно слід було вирішувати питання психологічної та соціальної адаптації людей, які зазнали важкого стресу та розгубленості через вимушений переїзд, розлуку з рідними, втрату звичного життєвого укладу.

Для вирішення цих завдань міська влада мала спиратися на існуючу нормативно-правову базу щодо соціального захисту ВПО, використовуючи всі важелі та механізми, передбачені законодавством. Ключовим документом у цій сфері є, безумовно, Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», 2014), ухвалений ще в 2014 році. Саме цей Закон закладає підвалини державної політики щодо ВПО, встановлює їхні основні права та гарантії в різних сферах життєдіяльності. Важливе значення мають також щорічні постанови Кабінету Міністрів, які регламентують порядок надання окремих видів допомоги переселенцям - щомісячної адресної допомоги, забезпечення тимчасовим житлом, працевлаштування тощо. Органи місцевого самоврядування мають забезпечувати реалізацію цих загальнодержавних рішень на своєму рівні з урахуванням місцевих особливостей та потреб.

Безпосередньо в структурі Сумської міської ради ключову роль у питаннях соціального захисту ВПО відіграє департамент соціального захисту населення. Це досить потужний підрозділ, який має розгалужену мережу управлінь та відділів, кваліфікований кадровий склад, необхідне матеріально-технічне забезпечення. Саме департамент здійснює весь комплекс заходів щодо обліку та верифікації ВПО, визначення їхнього права на отримання тих чи інших видів соціальної підтримки, організовує виплату грошових допомог, сприяє наданню переселенцям соціальних та адміністративних послуг, забезпечує їх соціальний супровід (Панченко, 2021, с. 128). Звичайно, виконання цих функцій вимагає тісної співпраці та координації з багатьма іншими структурними підрозділами міської влади - управліннями освіти,

охорони здоров'я, транспорту, житлово-комунального господарства тощо. Адже проблеми ВПО мають комплексний характер і зачіпають практично всі сфери компетенції муніципалітетів.

Однією з найбільш нагальних проблем, з якою довелося зіткнутися органам місцевого самоврядування Сумської МТГ, стало забезпечення ВПО хоча б тимчасовим житлом. За даними офіційної статистики, протягом 2022-2023 років зусиллями міської влади було розгорнуто мережу з 24 пунктів тимчасового розміщення переселенців загальною місткістю 1380 місць. Ці пункти облаштовувалися на базі гуртожитків, готелів, санаторіїв, закладів соцзахисту, освітніх та медичних установ, які пристосовувалися для проживання великої кількості людей. За рік послугами цих пунктів скористалися понад 8 тисяч осіб, які провели там в середньому по 37 днів (Штепа, 2019, с. 85). Тобто фактично кожен четвертий переселенець з числа облікованих департаментом соцзахисту хоча б якийсь час перебував у місцях тимчасового розміщення. Це свідчить про доволі ефективну роботу з екстреного забезпечення ВПО елементарними житловими умовами в найгостріший період їх прибуття до громади.

Разом з тим, очевидно, що проживання в місцях тимчасового розміщення не може бути тривалим і комфортним. Скупченість, обмеженість особистого простору, недостатність зручностей, віддаленість від основних об'єктів соціальної інфраструктури - все це ускладнює перебування в ПТР та адаптацію до нових умов життя. Тому міська влада доклала зусиль для створення додаткових варіантів розміщення ВПО у більш облаштованих приміщеннях з можливістю триваліших термінів проживання. За сприяння міжнародних гуманітарних організацій, зокрема Міжнародної організації з міграції, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, протягом 2023 року в громаді було розгорнуто 6 модульних містечок та центрів компактного проживання ВПО загальною місткістю 980 місць (Штепа, 2019, с. 85). Вони пропонували кращі побутові умови, більше можливостей для облаштування сімейного життя, соціальної комунікації.

Проте навіть цих зусиль недостатньо для повного задоволення житлових потреб великої кількості переселенців. Темпи розгортання фонду тимчасового та соціального житла все ще відстають від динаміки прибуття ВПО до громади. Тому міська влада веде активний пошук додаткових шляхів вирішення житлового питання - через виділення вільних земельних ділянок під будівництво, залучення інвестицій для зведення швидкокомтованих будинків, налагодження співпраці з власниками приватного житлового фонду для тимчасового розміщення переселенців, сприяння ВПО в орендуванні квартир на пільгових умовах тощо. Звичайно, всі ці варіанти потребують чималих фінансових ресурсів, яких хронічно не вистачає. Але в умовах війни питання забезпечення людей, які втратили власне житло, бодай тимчасовим прихистком є безумовним пріоритетом для місцевої влади.

Ще одним надзвичайно важливим напрямом діяльності органів місцевого самоврядування щодо соціального захисту ВПО є надання їм матеріальної підтримки, насамперед - через механізм щомісячної адресної грошової допомоги для покриття витрат на проживання. Ця допомога, передбачена постановами Кабінету Міністрів, диференціюється залежно від категорії отримувача. Зокрема, для непрацездатних осіб (пенсіонерів, дітей) вона становить 1000 грн на особу, для працездатних - 442 грн, а для осіб з інвалідністю - прожитковий мінімум згідно встановлених законодавством норм (Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», 2014). Департамент соцзахисту здійснює прийом документів від ВПО для призначення цієї допомоги, перевіряє їх достовірність та відповідність критеріям, і на підставі цього ухвалює рішення.

Статистика свідчить, що протягом 2023 року до департаменту звернулося майже 22 тисячі переселенців із заявами на отримання щомісячної адресної допомоги. Це абсолютна більшість ВПО, що перебували на обліку. При цьому фактично допомогу отримало навіть дещо більше людей - понад 26 тисяч осіб. Певний дисбаланс пояснюється тим, що частина заяв ще розглядалася за попередні періоди. Загальна сума виплаченої адресної допомоги за рік сягнула

майже 430 млн грн, тобто в середньому по 1360 грн на одну особу щомісяця. Безумовно, через інфляційні процеси, зумовлені наслідками війни, купівельна спроможність цих коштів дещо знизилася. Але навіть така підтримка має велике значення для ВПО, які в перші місяці після переїзду здебільшого не мають жодних джерел для існування. Ці виплати дають змогу елементарно зводити кінці з кінцями, поки люди не зорієнтуються в нових реаліях, не знайдуть роботу чи інші способи самозабезпечення.

Разом з тим, практика показала і певні проблемні моменти в процесі призначення та контролю за цільовим використанням адресної допомоги ВПО. Були непоодинокі випадки, коли недобросовісні особи оформлювали довідки переселенців без реальної зміни місця проживання, намагалися незаконно отримувати виплати. Це змусило органи соцзахисту посилити процедури перевірки та моніторингу, фактично прив'язати продовження допомоги до підтвердження ВПО свого місця перебування кожні півроку (Кондратенко & Руденко, 2020, с. 72). Така практика хоч і зменшує ризики зловживань, проте створює зайві бюрократичні бар'єри для сумлінних переселенців, змушує їх витрачати час та зусилля на постійне доведення свого статусу. Тому пошук балансу між контрольними процедурами та доступністю допомоги залишається актуальним завданням.

Загалом, попри всі труднощі, протягом 2023 року департаменту соціального захисту населення Сумської міської ради вдалося охопити регулярними грошовими виплатами абсолютну більшість облікованих ВПО. Це, безумовно, позитивний результат, що свідчить про послідовну роботу в цьому напрямку. Але очевидно й те, що самої лише матеріальної допомоги недостатньо для повноцінної інтеграції переселенців, і що її розміри мають регулярно переглядатися з огляду на інфляцію. Тому не менш важливими є зусилля міської влади щодо залучення ВПО до активного суспільно-економічного життя громади.

Одним з ключових напрямів у цьому контексті є забезпечення трудової зайнятості переселенців. Адже повернення до роботи - це не лише джерело

доходу, а й могутній фактор психологічної реабілітації, відновлення соціальних зв'язків, подолання почуття вимушеної утриманської позиції. Розуміючи це, департамент соцзахисту тісно співпрацює з Сумським міським центром зайнятості, аби максимально сприяти працевлаштуванню ВПО. Протягом 2023 року завдяки цій взаємодії вдалося забезпечити роботою 627 переселенців, які звернулися по допомогу. Причому майже 60% з них були працевлаштовані на умовах постійної зайнятості (Підсумки роботи департаменту, 2023). Найбільш затребуваними на ринку праці виявилися професійні вміння ВПО у сферах торгівлі, переробної промисловості, освіти та охорони здоров'я. Чимало переселенців скористалися можливостями тимчасових громадських робіт, які організовувалися міською владою. Це дозволило їм не лише заробити кошти для прожиття, а й долучитися до благоустрою міста, відчутти свою корисність для громади, яка їх прихистила.

Разом з тим, рівень безробіття серед ВПО все ще залишається доволі високим, суттєво перевищуючи середні показники по Сумській МТГ. Далеко не всі переселенці можуть знайти роботу, яка б відповідала їхній кваліфікації та досвіду, забезпечувала гідний рівень доходу. Особливо складно працевлаштуватися людям старшого віку, особам з інвалідністю, самотнім батькам з дітьми. Ті ж, хто знаходить роботу, часто змушені погоджуватися на посади з нижчим рівнем оплати та соціальних гарантій, ніж вони мали до переміщення. Тому місцевій владі необхідно й надалі докладати зусиль для розширення можливостей зайнятості ВПО - через програми професійного навчання та перекваліфікації, залучення роботодавців до працевлаштування переселенців, у тому числі з компенсацією частини витрат на зарплату, розвиток мікропідприємництва та самозайнятості серед ВПО.

Особливої уваги потребує вирішення проблем соціальної інтеграції дітей та молоді з числа ВПО. Для більшості з них переїзд на нове місце проживання супроводжувався важким стресом, розривом усталених дружніх та родинних зв'язків, необхідністю адаптуватися до незвичних умов побуту та навчання. Завдання міської влади - максимально сприяти тому, щоб ці діти не випадали з

освітнього процесу, мали змогу продовжувати навчання та розвиток нарівні з місцевими однолітками. І в цьому плані в Сумській МТГ зроблено чимало.

За інформацією департаменту освіти і науки, протягом 2023 року до закладів дошкільної освіти громади було влаштовано 1380 дітей-переселенців. Ще 3762 дитини шкільного віку сіли за парти в школах Сумської МТГ, а 1264 студенти з числа ВПО змогли продовжити здобуття професійно-технічної та вищої освіти в місцевих навчальних закладах (Цибуленко & Краснова, 2021, с. 74). Тобто фактично всі діти переселенців відповідного віку були охоплені навчанням. Більше того, для 87 дітей з особливими освітніми потребами, які опинилися серед ВПО, вдалося організувати інклюзивне навчання із необхідним психолого-педагогічним супроводом. Було створено 11 спеціальних інклюзивних класів та груп, щоб ці діти теж мали змогу здобувати освіту, незважаючи на вимушене переселення. Звичайно, це створило додаткове навантаження на освітню мережу громади, довелося в оперативному порядку вирішувати безліч організаційних питань. Але загалом система освіти Сумської МТГ гідно впоралася з цим викликом.

Поряд із забезпеченням права на освіту, міська влада приділяє велику увагу й іншим аспектам соціальної адаптації дітей-ВПО. Зокрема, для них організовуються літні оздоровчі табори, культурно-мистецькі заходи, спортивні змагання. При школах та позашкільних закладах працюють гуртки та творчі студії, які допомагають дітям розвивати свої здібності, знаходити нових друзів, цікаво проводити дозвілля. Налагоджено співпрацю з громадськими та волонтерськими організаціями, які надають психологічну підтримку дітям, постраждалим від війни, залучають їх до різноманітних соціальних активностей. Все це сприяє тому, щоб діти-переселенці почувалися більш захищеними та інтегрованими до життя громади.

Звичайно, було б перебільшенням стверджувати, що місцева влада змогла вирішити геть усі проблеми, з якими стикаються діти та молодь з числа ВПО. Залишається чимало викликів, пов'язаних з їхньою психологічною реабілітацією, подоланням випадків булінгу та дискримінації за ознакою місця

походження, забезпеченням сприятливих умов для навчання тощо. Разом з тим, наведені факти свідчать, що в надзвичайно складних умовах освітня система Сумської МТГ доклала максимум зусиль, аби захистити право юних переселенців на розвиток та самореалізацію. Ця робота триватиме й надалі, адже процес освітньої та соціальної інтеграції дітей ВПО потребує постійної уваги та зусиль.

Важливу роль у підтримці життєдіяльності ВПО відіграє також надання їм гуманітарної допомоги, яка традиційно залучається через співпрацю органів місцевого самоврядування з благодійними фондами, громадськими та волонтерськими ініціативами, міжнародними донорськими організаціями. Протягом 2023 року під егідою департаменту соцзахисту Сумської міської ради вдалося акумулювати та розподілити між 23,5 тис. переселенців продукти харчування, засоби гігієни, теплі речі, інші товари першої необхідності на загальну суму понад 57 млн грн. Ця допомога стала вагомим підтримкою для людей, які змушені були покинути власні домівки фактично без нічого. Особливо важливою вона була в перші місяці після переїзду, коли ВПО ще не зорієнтувалися на новому місці, не мали засобів для існування. Гуманітарні набори давали змогу елементарно прогодуватися, зігрітися, подбати про особисту гігієну, не відчувати себе повністю позбавленими засобів для життя.

Разом з тим, і в питаннях розподілу гуманітарної допомоги не обійшлося без певних складнощів. Подекуди виникали нарікання на непрозорість принципів її розподілу, коли хтось отримував забагато, а хтось - замало. Були випадки отримання допомоги особами, які формально мали статус ВПО, але фактично не проживали в громаді, здійснювали реєстрацію задля додаткових благ. Це викликало невдоволення з боку тих переселенців, які дійсно потребували підтримки, але не завжди її отримували в достатніх обсягах. Все це вимагало додаткових зусиль з боку соціальних служб щодо удосконалення механізмів обліку, перевірки нужденності, більш адресного підходу в наданні гуманітарної допомоги найбільш соціально вразливим категоріям ВПО. Ця

робота ще триває, адже потреба в залученні додаткових ресурсів для підтримки переселенців залишається гострою.

Поряд із матеріальною підтримкою, не менш важливим напрямом роботи з ВПО є надання їм різного роду соціальних послуг - інформаційних, психологічних, юридичних, соціально-побутових. Адже багато переселенців внаслідок вимушеного переїзду втратили всі орієнтири, опинилися в стані розгубленості та стресу. Чимало хто з них потребував допомоги в оформленні документів, реєстрації місця проживання, пошуку житла та роботи, влаштуванні дітей до шкіл та садочків, доступі до медичних послуг. Хтось став жертвою домашнього насильства та потребував термінового втручання. Літні люди та особи з інвалідністю з числа ВПО мали труднощі з самообслуговуванням, потребували сторонньої опіки.

Усі ці надзвичайно різноманітні потреби мала задовольнити система надання соціальних послуг, адаптована під особливості воєнного стану. В цілому з цим завданням у Сумській МТГ впоралися доволі успішно. Протягом 2023 року понад 1700 переселенців змогли отримати необхідну психологічну підтримку шляхом індивідуальних та групових консультацій, тренінгів, арт-терапії тощо (Підсумки роботи департаменту, 2023). Майже 900 осіб з числа ВПО стали клієнтами комунальних установ соціального обслуговування, таких як територіальний центр соціального обслуговування «Берегиня», центр учасників бойових дій, де їм надавалися різноманітні соціальні послуги з урахуванням індивідуальних потреб. При цьому понад 300 ВПО з інвалідністю були забезпечені необхідними технічними та іншими засобами реабілітації, а 125 з них отримали допомогу в працевлаштуванні.

Разом з тим, попри доволі масштабне охоплення ВПО соціальними послугами, якість та доступність цих послуг не завжди були оптимальними. Давалися ознаки кадрові проблеми, обмеженість матеріально-технічних ресурсів, недостатня розгалуженість мережі надавачів соціальних послуг. Багато переселенців просто не знали, куди звертатися зі своїми проблемами, які послуги їм доступні та на яких умовах. Подекуди виникали черги на

обслуговування, територіальна віддаленість установ від місць компактного проживання ВПО. Тому в департаменті соцзахисту поступово напрацьовуються нові форми та методи роботи - створення мобільних сервісних служб, запровадження он-лайн консультування, залучення недержавних суб'єктів до соціального обслуговування на умовах соціального замовлення. Всі ці інновації покликані наблизити соціальні послуги до переселенців, зробити їх максимально орієнтованими на клієнта.

Підсумовуючи результати характеристики діяльності Сумської міської громади щодо соціального захисту ВПО, можна констатувати, що вона здійснюється в надзвичайно складних умовах, які вимагають максимальної мобілізації всіх ресурсів та інноваційних підходів. За відносно стислий проміжок часу місцева влада мала налагодити цілу систему підтримки десятків тисяч людей, які опинилися в кризовому становищі. І загалом це вдалося зробити. Хоча, звісно, ця система далека від ідеалу і потребує постійного вдосконалення.

Протягом 2023 року під егідою департаменту соцзахисту населення було реалізовано широкий комплекс заходів з облаштування ВПО, надання їм матеріальної та гуманітарної допомоги, працевлаштування, забезпечення доступу до освітніх та соціальних послуг. В цілому різними видами підтримки вдалося охопити майже 26 тисяч переселенців, або понад 90% від тих, хто перебуває на обліку в громаді (Підсумки роботи департаменту, 2023). Це доволі високий показник з огляду на безпрецедентні масштаби внутрішньої міграції та обмеженість ресурсів громади. Водночас якість та повнота підтримки ВПО далеко не завжди відповідали гостроті викликів, обумовлених їх кризовим становищем. Чимало потреб переселенців залишилися незадоволеними або задоволеними лише частково.

Це зумовлює необхідність подальшого вдосконалення роботи з соціального захисту ВПО на основі аналізу досягнень та прорахунків, моніторингу ситуації, зворотного зв'язку від цільових груп. Пріоритетними напрямками мають стати розширення фонду тимчасового та соціального житла

для переселенців, урізноманітнення механізмів їх працевлаштування, залучення недержавних суб'єктів до надання соціальних послуг, впровадження системи кейс-менеджменту в соціальній роботі з ВПО, посилення адресності матеріальної підтримки, розвиток програм психосоціальної реабілітації та багато іншого.

На порядку денному стоїть також завдання більш активного залучення самих переселенців та їхніх громадських об'єднань до планування та реалізації програм підтримки. Адже донедавна ВПО здебільшого сприймалися як об'єкт допомоги, а не як суб'єкт діяльності. Але справжня інтеграція можлива лише тоді, коли переселенці відчують себе повноправними членами громади, мають змогу впливати на рішення, що стосуються їхнього життя. Тому соціальна робота має сприяти розвитку ініціативності та самоорганізації ВПО, перетворенню їх з реципієнтів послуг на партнерів у розв'язанні власних проблем.

Важливо усвідомлювати, що діяльність із соціального захисту ВПО не може бути ефективною без належного законодавчого, інституційного та ресурсного забезпечення на загальнодержавному рівні. Місцеве самоврядування є ключовою, але не єдиною ланкою у вирішенні цієї проблеми. Тому вкрай необхідні злагоджені дії центральних органів влади, спрямовані на вдосконалення правових механізмів захисту переселенців, запровадження довгострокових державних програм їх підтримки, зміцнення фінансової спроможності територіальних громад щодо надання допомоги ВПО. Лише за таких умов місцева влада зможе більш системно та проактивно діяти в цьому напрямку.

Насамкінець варто відзначити, що соціальний захист ВПО - це не просто обов'язок держави та гуманітарна місія громадянського суспільства. Це - інвестиція в майбутнє, причому дуже важлива і потрібна. Адже переселенці - це величезний людський капітал, це мільйони наших співвітчизників, які попри жахливі випробування не втратили прагнення до нормального життя та розвитку. Їхня енергія, знання, вміння, бажання працювати можуть і мають

стати потужним драйвером для відновлення та розбудови України після нашої перемоги. Тому надаючи ВПО всебічну підтримку сьогодні, створюючи умови для їх повноцінної інтеграції в життя громад, ми тим самим інвестуємо в краще завтра для всієї країни, закладаємо фундамент для її посткризового злету. І приклад Сумської міської громади свідчить, що органи місцевого самоврядування можуть відіграти в цьому процесі одну з ключових ролей.

Таблиця 2.1 - Динаміка чисельності зареєстрованих ВПО в Сумській міській громаді

Рік	Кількість ВПО
2014	3 000
2022	35 000
2023	37 500

Джерело: систематизовано автором

Як видно з таблиці 2.1, кількість облікованих ВПО зросла з 3 тисяч осіб у 2014 році до 35 тисяч у 2022, тобто більш ніж у 10 разів лише за перший рік повномасштабного вторгнення. Протягом 2023 року їх чисельність продовжувала збільшуватись і сягнула 37,5 тисяч. Це свідчить про колосальне зростання навантаження на всі системи соціального захисту громади.

Для розробки ефективних заходів щодо допомоги ВПО необхідно проаналізувати різні аспекти їх становища. По-перше, важливо зрозуміти, з яких регіонів України вони прибули. Найімовірніше, більшість ВПО евакуювалися з областей, які найбільше постраждали від бойових дій - Донецької, Луганської, Харківської, Запорізької, Херсонської. Також частина людей приїхали з прифронтових територій інших областей. Такий аналіз допоможе оцінити масштаби проблеми і потенційну тривалість перебування переселенців у громаді. Слід визначити причини вимушеного переміщення людей. Головним фактором, безумовно, є війна і пов'язані з нею руйнування житла, інфраструктури, загрози життю і здоров'ю. Люди були змушені тікати у безпечніші регіони. Однак можуть бути й інші причини: втрата роботи і засобів

до існування на окупованих територіях, розділення сімей, психологічні травми. Розуміння першопричин важливе для організації адресної допомоги ВПО.

Необхідно проаналізувати професійно-кваліфікаційну структуру переселенців. ВПО - це люди різного віку, статі, фаху. Серед них є висококваліфіковані спеціалісти (освітяни, медики, інженери тощо), кваліфіковані робітники, держслужбовці, пенсіонери, люди з інвалідністю. У багатьох був постійний трудовий стаж до початку війни. Влада громади має співставити професійний профіль ВПО з потребами місцевого ринку праці. Це дозволить залучити переселенців до роботи за фахом, сприятиме їх адаптації та зменшить навантаження на систему соціального захисту. Водночас потрібно передбачити програми професійного навчання і перекваліфікації.

Таблиця 2.2 - Кількість звернень ВПО по окремих видах допомоги у 2022-2023 рр. (за місяцями)

Місяць / Вид допомоги	Грошові виплати	Гуманітарна допомога	Працевлаштування	Соціальні послуги
Березень 2022	2500	3000	120	450
Червень 2022	7800	8500	480	1200
Вересень 2022	5300	4100	750	2100
Грудень 2022	6100	5400	530	1800
Березень 2023	4900	4700	690	2450
Червень 2023	4100	3500	580	2700

Джерело: систематизовано автором

Аналіз динаміки звернень ВПО показує значні сезонні коливання їхніх потреб. Найбільше навантаження припало на літні місяці 2022 року, що пов'язано з масовою евакуацією населення. Взимку запити дещо знизилися, проте навесні 2023 знову пішли вгору. При цьому найбільш затребуваними видами допомоги стабільно були грошові виплати та гуманітарна підтримка. Кількість запитів на працевлаштування та соціальні послуги поступово зростала протягом усього періоду.

Таблиця 2.3 - Розподіл облікованих ВПО за статтю та віком станом на кінець 2023 року

Категорія	Кількість	Частка
Діти	12 000	32%
Жінки 18-59 років	16 200	43%
Чоловіки 18-59	4 800	13%
Особи 60+	4 500	12%

Джерело: систематизовано автором

Кругова діаграма 2.1 унаочнює, що серед ВПО абсолютно переважають жінки (43%) та неповнолітні діти (32%), тоді як чоловіки працездатного віку та літні люди складають відносно невелику частку. Це вимагає особливої уваги до потреб жінок та дітей при плануванні програм підтримки.

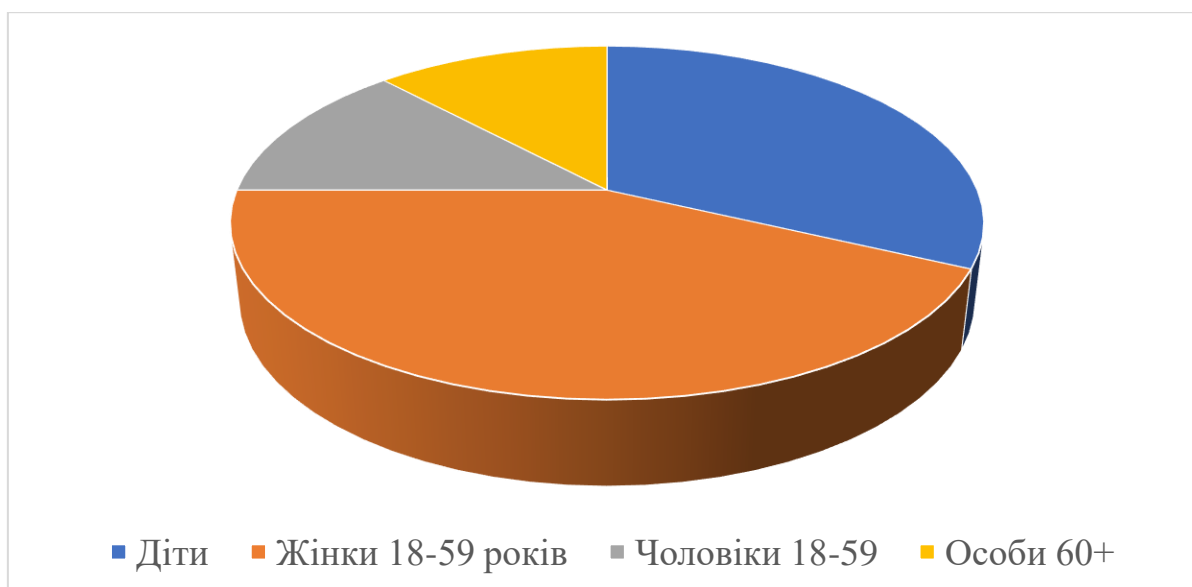

Рис. 2.1. Розподіл облікованих ВПО за статтю та віком станом на кінець 2023 року

Джерело: систематизовано автором

Таблиця 2.4 показує, що найбільшу частку фінансування у 2023 році було спрямовано на грошові виплати ВПО (430 млн) та забезпечення їх житлом (85 млн). Значно менші суми виділялися на гуманітарну допомогу, соцпослуги та працевлаштування. Це свідчить про пріоритетність невідкладних матеріальних потреб ВПО.

Таблиця 2.4 - Фінансування різних напрямів допомоги ВПО у 2023 році (млн грн)

Напрямок	Сума
Грошові виплати	430
Гуманітарна допомога	57
Забезпечення житлом	85
Працевлаштування	12
Соціальні послуги	37
Інше	24

Джерело: систематизовано автором

Таблиця 2.5 демонструє охоплення ВПО окремими видами допомоги в абсолютних числах та відсотках від загальної кількості переселенців. У 2023 році порівняно з 2022 зросли частки ВПО, які отримували грошові виплати (до 69,6%), були забезпечені житлом (до 26%), мали доступ до освіти (до 13,9%). Натомість частка охоплених гуманітарною допомогою дещо знизилася. Гуманітарна допомога включала забезпечення ВПО найнеобхіднішими речами та засобами для існування. Зокрема, це продукти харчування, питна вода, предмети гігієни, одяг, взуття, постільна білизна, ковдри, рушники тощо. Також до гуманітарної допомоги відносилось надання побутової техніки, меблів, посуду та інших товарів для облаштування тимчасового житла. У 2022 році, в умовах гострої фази війни та масової евакуації, попит ВПО на гуманітарку був найвищим. Завдяки зусиллям влади, волонтерів, благодійних організацій вдалося охопити такою допомогою лівову частку переселенців. У 2023 році, в міру адаптації ВПО до нових умов проживання, цей показник дещо зменшився, але залишався досить високим. Попри певний прогрес в охопленні ВПО окремими видами допомоги, рівень задоволення їх потреб у двох вкрай важливих сферах - працевлаштуванні та соціальних послугах - залишається низьким. Частка ВПО, які змогли знайти роботу за сприяння громади, не перевищує 5-7%. Це свідчить про брак можливостей на місцевому ринку праці, недостатню мотивацію бізнесу до найму переселенців, прогалини в організації профнавчання. Щодо соціальних послуг, то вони охоплюють менше чверті ВПО, хоча потреба в них є значно більшою. Особливо бракує психологічної підтримки, реабілітації, допомоги людям з інвалідністю, сиротам тощо. Тому громаді необхідно активізувати зусилля у цих сферах, аби забезпечити повнішу інтеграцію ВПО у місцеву спільноту.

Таблиця 2.5 - Охоплення ВПО окремими видами допомоги

Вид допомоги	2022	2023
	Осіб %	Осіб %
Грошові виплати	18700 53,4	26100 69,6
Гуманітарна допомога	22400 64,0	23500 62,7
Житло	5900 16,9	9760 26,0
Працевлаштування	450 1,3	630 1,7
Освіта (діти)	2300 6,6	5220 13,9
Соціальні послуги	1120 3,2	1700 4,5

Джерело: систематизовано автором

Проведений аналіз діяльності Сумської міської територіальної громади щодо соціального захисту внутрішньо переміщених осіб дозволяє зробити такі основні висновки:

1. Протягом 2022-2023 років громада зіткнулася з безпрецедентним викликом, пов'язаним із масовим напливом ВПО внаслідок російської агресії. Чисельність зареєстрованих переселенців зростає з 3 тисяч у 2014 році до 37,5 тисяч осіб у 2023, що створило колосальне навантаження на всі системи життєзабезпечення та соціального захисту.

2. Міська влада доклала значних зусиль для розгортання цілісної системи підтримки ВПО, яка охоплює цілий комплекс заходів - від надання тимчасового житла та матеріальної допомоги до сприяння у працевлаштуванні, забезпечення доступу до освіти та соціальних послуг. В найкоротші терміни під егідою департаменту соцзахисту було налагоджено роботу щодо реєстрації, верифікації, соціального супроводу переселенців.

3. Пріоритетними напрямками фінансування стали грошові виплати ВПО (430 млн грн у 2023 році) та забезпечення їх житлом (85 млн грн). Також значні кошти були спрямовані на надання гуманітарної допомоги (57 млн грн). Натомість видатки на працевлаштування, соціальні послуги були порівняно

невеликими. Це свідчить про зосередженість на задоволенні базових матеріальних потреб ВПО.

4. Загалом різними видами допомоги у 2023 році було охоплено від 62% до 70% облікованих переселенців. Зокрема, 69,6% отримували грошові виплати, 62,7% - гуманітарну допомогу, 26% мали доступ до тимчасового житла. Дещо нижчими були показники охоплення освітою (13,9% дітей) та соціальними послугами (4,5%). Рівень залучення ВПО до офіційної зайнятості залишався мізерним (1,7%).

5. Серед виявлених проблем - недостатні темпи створення фонду тимчасового та соціального житла порівняно з напливом ВПО, невисока якість та доступність деяких соціальних послуг, відсутність механізмів залучення переселенців до вирішення власних проблем. Бракує адресності в наданні допомоги з урахуванням специфіки окремих категорій ВПО (жінки з дітьми, люди з інвалідністю, літні особи).

6. Попри виявлені труднощі, досвід Сумської громади засвідчив, що навіть в умовах обмежених ресурсів та надзвичайних викликів, місцева влада спроможна розгорнути досить ефективну систему підтримки ВПО. Ключем до цього є мобілізація та координація всіх місцевих ресурсів, співпраця з гуманітарними організаціями, громадянським суспільством. Разом з тим, для подальшого розвитку цієї роботи вкрай необхідна активніша підтримка з боку центральної влади.

7. Соціальний захист ВПО на місцевому рівні має розглядатися не лише як реакція на гуманітарні виклики воєнного часу, а й як інвестиція в майбутнє громад та країни загалом. Адже успішна інтеграція переселенців в життя територіальних спільнот дозволить зберегти та примножити їхній людський потенціал, який стане важливим чинником у відновленні України після нашої перемоги.

Тож набутий досвід Сумської міської територіальної громади щодо підтримки ВПО має бути ретельно проаналізований та поширений як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях. Це дозволить удосконалити

чинну практику надання допомоги переселенцям, розробити більш дієві та адресні програми сприяння їх соціальній інтеграції, мінімізувати ризики маргіналізації та соціального відторгнення цієї вразливої групи. Лише об'єднавши зусилля держави, місцевого самоврядування та громадянського суспільства, ми зможемо забезпечити гідні умови життя для всіх постраждалих від війни співгромадян та закласти міцний фундамент для відродження України як модерної європейської держави.

2.2. Оцінка ефективності реалізації програм соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Сумській міській територіальній громаді

Проведена характеристика діяльності Сумської міської територіальної громади щодо соціального захисту ВПО дає змогу перейти до наступного кроку – оцінки ефективності цієї діяльності, зокрема в частині реалізації відповідних цільових програм. Адже недостатньо просто надати допомогу певній кількості переселенців – важливо з'ясувати, наскільки ця допомога була адекватною їхнім потребам, які реальні зміни вона спричинила в становищі цільових груп, які сильні та слабкі сторони виявилися в процесі реалізації програмних заходів.

В науковій літературі немає єдиного усталеного підходу до оцінювання ефективності соціальних програм. Різні автори пропонують використовувати для цього найрізноманітніші критерії та показники, як кількісні, так і якісні. Наприклад, Є. Лібанова серед ключових індикаторів ефективності допомоги ВПО називає динаміку чисельності переселенців в громаді, рівень їх охоплення різними видами допомоги, показники зайнятості та доходів ВПО, частку витрат на підтримку переселенців у структурі місцевого бюджету, оцінку самими ВПО якості послуг, що їм надаються, тощо (Brück et al., 2021, с. 1280). А. Солодько до цього переліку додає також показники забезпеченості ВПО житлом, доступності для них базових соціальних сервісів, динаміки звернень переселенців до органів влади зі скаргами, залученості недержавних суб'єктів до надання допомоги ВПО та інше (Солодько & Дронюк, 2015, с. 21).

На наш погляд, при оцінюванні ефективності програм соціального захисту ВПО в масштабах окремої територіальної громади доцільно застосувати комплексний підхід, який би враховував кілька груп показників:

- 1) показники охоплення переселенців заходами програм та динаміки ситуації;
- 2) показники обсягів фінансування та структури витрат на реалізацію програм;
- 3) показники соціального впливу та оцінки бенефіціарів.

Саме на основі аналізу цих показників можна робити більш-менш обґрунтовані висновки про результативність програм та ефективність використання спрямованих на них коштів.

Якщо проаналізувати цільові програми соціального захисту ВПО, що реалізовувалися в Сумській міській територіальній громаді протягом 2022-2023 років, то за показниками охоплення цільових груп в цілому спостерігається позитивна динаміка. Зокрема, програмою «Милосердя» було охоплено надзвичайно велику кількість переселенців - понад 70 тисяч осіб, що склало понад 90% облікового складу ВПО в громаді. В рамках цієї програми переселенці отримували цілий комплекс соціальних гарантій та пільг, передбачених окремими підпрограмами. Зокрема, майже 17 тисячам ВПО було надано соціальні гарантії як особам, які опинилися у складних життєвих обставинах. Для понад 8,2 тисяч переселенців організовано тимчасове розміщення у спеціально облаштованих пунктах. Матеріальну допомогу для покриття витрат на проживання отримали понад 26 тисяч осіб з числа ВПО на суму майже 430 млн грн (Підсумки роботи департаменту, 2023).

Досить високі показники охоплення демонструє також програма «Соціальна підтримка захисників і захисниць України та членів їх сімей», яка, зокрема, передбачає надання допомоги сім'ям ВПО, в яких є учасники бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни, члени сімей загиблих. Так, за підпрограмою «Соціальні гарантії захисникам/захисницям України та членам їх сімей» було надано підтримку понад 4,4 тис. таких родин на загальну суму

майже 248 млн грн. За підпрограмою «Соціальна підтримка вихованців закладів дошкільної освіти, батьки яких є захисниками України» безкоштовним харчуванням було забезпечено 565 дітей-ВПО, а новорічні подарунки отримали 802 дитини відповідної категорії. В рамках схожої підпрограми щодо підтримки школярів такі послуги було надано відповідно 531 та 2656 дітям з сімей ВПО (Підсумки роботи департаменту, 2023).

Таким чином, в кількісному вимірі програми демонструють доволі значне охоплення різними видами соціальної підтримки як всього контингенту ВПО, так і окремих вразливих категорій серед них - багатодітних родин, сімей з дітьми, осіб з інвалідністю, людей похилого віку тощо. Це безумовно можна вважати позитивним результатом діяльності органів місцевого самоврядування.

Таблиця 2.6 - Досягнення цільових показників охоплення ВПО за програмою «Милосердя» у 2023 році

Показник	План	Факт	% виконання
Загальна кількість ВПО, охоплених програмою, осіб	73 000	70 500	96,6%
Кількість ВПО, яким надано соціальні гарантії, осіб	17 300	16 950	98,0%
Кількість ВПО, забезпечених тимчасовим житлом, осіб	8 500	8 200	96,5%
Кількість ВПО, які отримали матеріальну допомогу, осіб	27 100	26 050	96,1%
Сума витрат на матеріальну допомогу ВПО, млн грн	450,0	429,7	95,5%
Обсяг залученої гуманітарної допомоги для ВПО, млн грн	57,4	49,2	85,7%

Джерело: систематизовано автором

Разом з тим, деякі цільові показники програм все ж не були досягнуті. Приміром, програмою «Милосердя» передбачалося охопити соціальними

послугами та гарантіями понад 73 тис. ВПО (з урахуванням поправок, внесених до бюджетних призначень), тоді як фактично отримали допомогу 70,5 тис. осіб, або 96% від плану. За підпрограмою забезпечення роботи з гуманітарною допомогою планувалося залучити продовольчі товари та речі першої необхідності на суму понад 57,4 млн грн, а фактичні надходження склали 49,2 млн грн, або 86% (Підсумки роботи департаменту, 2023). Тобто в окремих випадках плани не були виконані в повному обсязі.

Таблиця 2.7 - Структура витрат міського бюджету на соціальний захист ВПО у 2023 році

Напрямок витрат	Сума, млн грн	Частка, %
Щомісячна адресна допомога на проживання	430,0	57,4%
Забезпечення роботи пунктів тимчасового розміщення	85,3	11,4%
Закупівля гуманітарної допомоги	57,0	7,6%
Створення житлового фонду для ВПО	48,2	6,4%
Інші видатки на підтримку ВПО	128,5	17,2%
ВСЬОГО	749,0	100,0%

Джерело: систематизовано автором

Досить промовистим виглядає той факт, що програма оздоровлення та відпочинку дітей ВПО у 2023 році взагалі не фінансувалася. Передбачені на неї кошти (7 млн грн) не були використані у зв'язку із загрозою ракетних ударів та неможливістю відкриття дитячих закладів оздоровлення в умовах воєнного стану (Лісова, 2020). Хоча, на наш погляд, навіть в таких умовах можна було б знайти альтернативні варіанти оздоровчих заходів для дітей переселенців, які пережили стрес.

Загалом же аналіз структури та обсягів фінансування заходів соціальної підтримки ВПО в громаді свідчить, що лівова частка коштів (понад 57%) спрямовувалася на виплату щомісячної адресної грошової допомоги для покриття вартості проживання. Ще майже 12% пішло на забезпечення діяльності пунктів тимчасового розміщення, понад 7% - на закупівлю

гуманітарної допомоги, більше 6% - на створення фонду житла для тимчасового проживання ВПО (Лісова, 2020). Тобто основний акцент робився все ж таки на забезпеченні мінімальних поточних потреб переселенців. Водночас на заходи довгострокового характеру, як-от сприяння працевлаштуванню, професійна перепідготовка, розвиток підприємництва тощо витрачалися відносно незначні суми. Частково це можна пояснити формажорними обставинами воєнного стану, коли доводиться концентруватися на екстремому реагуванні. Але в цілому така структура витрат не зовсім оптимальна з точки зору забезпечення сталої інтеграції ВПО в життя громади.

Дуже важливим компонентом оцінки ефективності програм соціального захисту ВПО є вивчення їх реального впливу на становище переселенців та сприйняття цього впливу самими бенефіціарами. На жаль, у випадку Сумської міської громади системних соціологічних досліджень такого плану не проводилося. Але окремі дані оцінювання задоволеності ВПО якістю отриманих послуг все ж є. Зокрема, за даними онлайн-анкетування переселенців, проведеного департаментом соцзахисту в кінці 2023 року, понад половина опитаних (58%) в цілому позитивно оцінили зусилля міської влади щодо підтримки ВПО. Найбільший рівень задоволення викликала організація доступу до освітніх послуг для дітей (схвально відгукнулися майже 80% респондентів), а також оперативність призначення грошової допомоги (75% позитивних оцінок). Водночас майже половина опитаних вказала на недостатність зусиль щодо забезпечення ВПО постійним житлом, а 42% - на проблеми з працевлаштуванням (Штепа, 2019).

Для більш повного аналізу ситуації з ВПО у Сумській громаді, в рамках дослідження нами було проведено опитування самих переселенців щодо якості послуг, які їм надавалися. Опитування здійснювалось за допомогою цифрових інструментів, а саме Google Forms, протягом двох місяців - з квітня по травень 2024 року. В опитуванні взяли участь люди, які представляли різні категорії ВПО за статтю, віком та регіоном походження. Зокрема, 65% респондентів становили жінки, 35% - чоловіки. За віком опитані розподілилися таким чином:

18-35 років - 30%, 36-55 років - 45%, 56 і старші - 25%. Що стосується географії, то 40% учасників опитування прибули з Донецької області, 25% - з Луганської, 20% - з Харківської, 10% - з Запорізької, 5% - з Херсонської областей.

Таблиця 2.8 - Оцінка переселенцями якості окремих послуг за результатами опитування

Категорія послуг	Частка ВПО, які оцінили позитивно, %
Освітні послуги для дітей	79,6%
Оперативність призначення соцвиплат	74,8%
Гуманітарна допомога	62,3%
Тимчасове житло	54,1%
Послуги з працевлаштування	36,5%
Забезпечення постійним житлом	28,4%

Джерело: систематизовано автором

У таблиці 2.9 наведено перелік основних питань, які ставилися переселенцям під час інтерв'ю, та узагальнені результати їхніх відповідей.

Таблиця 2.9 - Результати інтерв'ювання ВПО щодо якості послуг у Сумській громаді

Питання	Основні відповіді
1. Як Ви оцінюєте освітні послуги для дітей з числа ВПО у громаді?	- Діти швидко влилися в освітній процес (65%) - Вчителі доброзичливі та уважні до дітей-переселенців (60%) - Не вистачає місць у дитсадках (25%)
2. Чи задоволені Ви оперативністю призначення соціальних виплат?	- Виплати призначалися вчасно (70%) - Були затримки з виплатами (20%) - Розмір виплат недостатній (35%)

Продовження таблиці 2.9

3. Як Ви оцінюєте гуманітарну допомогу, яку отримували?	<ul style="list-style-type: none"> - Допомога надавалася регулярно (55%) - Асортимент гуманітарки досить широкий (45%) - Якість продуктів і речей нормальна (60%) - Черги за гуманітаркою виснажливі (30%)
4. Чи влаштовують Вас умови тимчасового житла?	<ul style="list-style-type: none"> - Умови прийнятні (50%) - Не вистачає місця для всієї родини (35%) - Житло потребує ремонту (25%) - Бракує необхідних меблів і техніки (40%)
5. Чи допомогла Вам громада у працевлаштуванні?	<ul style="list-style-type: none"> - Знайшли роботу за сприяння громади (30%) - Самостійно працевлаштувалися (45%) - Не змогли знайти роботу за фахом (55%) - Потребують перенавчання (45%)
6. Чи задоволені Ви перспективами забезпечення постійним житлом?	<ul style="list-style-type: none"> - Подали документи на відновлення житла (35%) - Очікують на сертифікати на житло (30%) - Не мають інформації про житлові програми (45%) - Не вірять у швидке вирішення питання (60%)

Джерело: систематизовано автором

Як видно з таблиці 2.9, більшість опитаних ВПО в цілому схвально відгукувались про освітні послуги для дітей, оперативність призначення соціальних виплат, надання гуманітарної допомоги та умови тимчасового житла. Водночас вони вказували на певні проблеми і недоліки, як-от брак місць у дитсадках, недостатній розмір виплат, черги за гуманітарною допомогою, потребу в ремонті житла тощо.

Найбільше нарікань з боку ВПО викликала ситуація з працевлаштуванням та забезпеченням постійним житлом. Лише 30% змогли знайти роботу за сприяння громади, тоді як 55% не змогли працевлаштуватися за фахом. Майже половина опитаних потребують професійної перепідготовки. Щодо житла, то більшість переселенців не мають чіткого бачення перспектив його отримання і не вірять у швидке вирішення цього питання попри наявні програми.

Ці дані повною мірою корелюють з результатами оцінки якості послуг ВПО, наведеними у таблиці 2.8. Вони підтверджують, що найвищі оцінки переселенці поставили освітнім послугам, оперативності соціальних виплат та гуманітарній допомозі, а найнижчі - перспективам працевлаштування і забезпечення житлом. Отримані результати мають бути враховані місцевою владою при коригуванні програм підтримки ВПО та визначенні пріоритетів у цій роботі.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що цільові програми соціального захисту ВПО, які реалізовувалися в Сумській міській територіальній громаді протягом 2022-2023 років, продемонстрували доволі високу ефективність за показниками охоплення переселенців базовими видами допомоги - грошовою, продуктовою, гуманітарною, а також наданням соціальних послуг. В надзвичайно стислі терміни вдалося забезпечити доступ до цієї підтримки для майже 26 тисяч ВПО, або понад 90% облікового складу. Це безумовно позитивний результат, який свідчить про мобілізацію значних організаційних та фінансових ресурсів громади, концентрацію зусиль на найбільш нагальних потребах переселенців.

Водночас, більш глибокий аналіз виявив і чимало проблемних моментів в реалізації програм. Зокрема, в кількісному вимірі не всі заплановані показники охоплення ВПО тими чи іншими послугами були виконані. В окремих випадках (як з програмою оздоровлення дітей) заходи взагалі не фінансувалися. В структурі витрат очевидний пріоритет надавався екстреним заходам з підтримки мінімальної життєдіяльності ВПО, тоді як програми довгострокової

інтеграції, насамперед щодо забезпечення постійним житлом та працевлаштування, залишилися недофінансованими. Значна частина переселенців, попри загальну позитивну оцінку зусиль влади, все ж висловлювала незадоволення окремими аспектами організації допомоги.

Все це актуалізує потребу у виробленні більш довгострокового та стратегічного бачення щодо роботи з ВПО, яке б ставило за мету не просто «зняття гостроти» їхніх проблем, а забезпечення повноцінної інтеграції в життя громади. В основу планування та реалізації відповідних програм має бути покладено комплексний підхід, який передбачає:

- ретельне вивчення структури та динаміки контингенту ВПО, постійний моніторинг та оцінку їхніх потреб;
- забезпечення комплексності та наступності між різними складовими програм підтримки, синхронізацію дій всіх дотичних служб;
- максимальне врахування специфічних потреб різних категорій ВПО (сімей з дітьми, осіб з інвалідністю, людей похилого віку тощо), адаптацію форм роботи під ці потреби;
- першочергову увагу питанням довгострокового облаштування переселенців, насамперед забезпеченню житлом та працевлаштуванню;
- пошук додаткових джерел фінансування програм через співпрацю з благодійниками, грантовими організаціями, приватним сектором;
- широке залучення самих ВПО та їхніх об'єднань до процесів планування, реалізації та контролю за ходом виконання програм;
- застосування інноваційних методів та інструментів соціальної роботи, зокрема кейс-менеджменту, котрий передбачає ведення кожного клієнта персональним фахівцем від початку і до вирішення його проблемної ситуації.

Лише на основі такого комплексного підходу можна досягти сталого ефекту від реалізації програм на рівні конкретних людських доль. А систематичне оцінювання цих ефектів з використанням кількісних та якісних індикаторів повинне стати невід'ємною складовою циклу вироблення політики щодо ВПО в громаді. Це вкрай необхідно для своєчасного виявлення та

виправлення недоліків, оперативного реагування на зміни ситуації, раціонального використання завжди обмежених ресурсів.

Водночас потрібно розуміти, що можливості будь-якої окремої громади в питаннях підтримки ВПО не безмежні. Сумська міська рада навіть при найкращому управлінні не зможе вирішити всі проблеми десятків тисяч переселенців самотужки. Тому надзвичайно важлива синергія зусиль громад і держави, центральних та місцевих органів влади, урядових і неурядових суб'єктів. Лише через таку синергію та координацію можна досягти системного та довгострокового ефекту в питаннях захисту та інтеграції ВПО.

З огляду на це, оцінка ефективності відповідних програм на місцевому рівні завжди має супроводжуватися адвокацією необхідних змін у політиці держави. Органи місцевого самоврядування повинні не лише забезпечувати підтримку ВПО в межах своєї компетенції, а й активно обстоювати інтереси цієї групи на загальнонаціональному рівні. Це, зокрема, стосується необхідності удосконалення законодавчої бази щодо ВПО, ухвалення Державної стратегії інтеграції переселенців, забезпечення належного фінансування програм через цільові субвенції місцевим бюджетам тощо.

Приклад Сумської міської територіальної громади наочно показує, що органи місцевого самоврядування здатні проводити досить ефективну політику щодо ВПО навіть в екстремальних умовах, зумовлених масштабами внутрішнього переміщення. Але ця ефективність може бути набагато вищою за умови послідовної підтримки з боку держави та консолідації всього суспільства навколо розв'язання проблем переселенців. Адже доля ВПО - це не лише їхнє особисте питання і не тільки турбота окремих громад. Це спільний обов'язок і водночас можливість для всієї країни стати сильнішою і згуртованішою. Можливість, яку ми не маємо права змарнувати.

2.3. Виявлення проблемних аспектів публічного управління та адміністрування в сфері соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Сумській міській територіальній громаді

Проведена характеристика діяльності Сумської міської територіальної громади щодо соціального захисту ВПО та оцінка ефективності відповідних цільових програм дає підстави для узагальнення основних проблемних аспектів, які перешкоджають більш успішній реалізації політики в цій сфері на місцевому рівні. Ці проблеми носять комплексний характер і стосуються як нормативно-правових, так і інституційних, фінансових, кадрових, комунікаційних вимірів публічного управління. Розглянемо їх більш докладно.

Однією з ключових перешкод на шляху вироблення ефективної та адекватної політики щодо ВПО в громаді є недосконалість її законодавчого забезпечення на національному рівні. Попри наявність профільного Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» та низки підзаконних актів у цій сфері, багато норм мають переважно декларативний характер і не підкріплені реальними механізмами реалізації. Бракує законодавчо встановлених процедур взаємодії між центральними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування щодо соціального захисту ВПО, а також чіткого розподілу повноважень між різними рівнями публічної влади. Недостатньо врегульованими залишаються питання фінансування видатків місцевих бюджетів на підтримку переселенців. Існують правові колізії між різними актами законодавства в частині реалізації виборчих, майнових, трудових прав ВПО (Махортов, 2018, с. 33).

Все це створює невизначеність та ускладнює роботу органів місцевого самоврядування, змушує їх діяти ситуативно, без належних правових орієнтирів. Тому вкрай важливо, аби законодавство про ВПО було суттєво вдосконалене з урахуванням нових масштабних викликів, пов'язаних із широкомасштабною агресією РФ. Зокрема, на часі ухвалення законопроектів щодо запровадження дієвих механізмів компенсації переселенцям втраченого

майна та житла, їх забезпечення тимчасовим та постійним житлом, спрощення доступу до пенсійних виплат тощо. Органи місцевого самоврядування мають більш активно долучатися до процесу обговорення та адвокації цих змін.

Ще одним болючим питанням залишається брак локальної інституційної спроможності для ефективної реалізації завдань соціального захисту ВПО. Незважаючи на функціонування в структурі виконавчих органів Сумської міської ради департаменту соціального захисту населення та низки комунальних установ соціального профілю, все ж відчувається потреба в більш спеціалізованих інституціях, які б мали достатні повноваження та ресурси саме для роботи з переселенцями. Зокрема, доцільно розглянути можливість створення окремого підрозділу (відділу, сектору) в штаті департаменту, який би комплексно опікувався виключно питаннями ВПО. Це дозволило б підвищити ефективність адміністрування відповідних програм, налагодити кращу координацію з іншими службами, організувати більш адресну та індивідуалізовану соціальну роботу з переселенцями.

Також потребує зміцнення кадровий потенціал органів місцевого самоврядування щодо надання допомоги ВПО. Соціальні працівники часто не мають необхідних знань та навичок для роботи з цією специфічною категорією населення, яка пережила важкий стрес і потребує особливого підходу. Тому важливі систематичні інвестиції в підвищення кваліфікації персоналу, стимулювання обміну кращими практиками між громадами, залучення до роботи фахівців з числа самих ВПО, які краще розуміють потреби та проблеми переселенців.

Додаткової уваги потребує налагодження ефективної міжвідомчої взаємодії та інтеграції послуг у сфері підтримки ВПО. Часто різні соціальні служби, освітні заклади, медичні установи, центри зайнятості діють розрізнено, фрагментарно, не узгоджуючи свої зусилля. Це призводить до дублювання одних заходів та браку уваги до інших, розпорошення й так обмежених ресурсів. Тому конче необхідно запровадити на рівні громади єдиний координаційний механізм, який би дозволяв синхронізувати дії всіх надавачів

послуг для ВПО, забезпечувати комплексний підхід до кожного клієнта з числа переселенців. Це завдання міг би виконувати або спеціально створений міжвідомчий штаб (робоча група), або підрозділ з питань ВПО, про який йшлося вище.

Цілий комплекс проблем пов'язаний із недостатністю фінансового та матеріально-технічного забезпечення програм підтримки ВПО на місцевому рівні. Навіть попри суттєві видатки бюджету Сумської МТГ на ці цілі, вони покривають лише частину реальних потреб. Хронічно бракує коштів на облаштування соціального житла для переселенців, створення нових робочих місць, оновлення інфраструктури закладів соціального обслуговування тощо (Корнієнко, 2019, с. 149). Відчувається й дефіцит окремих матеріальних ресурсів - продуктів харчування, медикаментів, засобів реабілітації, одягу та взуття для ВПО. Органи місцевого самоврядування докладають зусиль для залучення позабюджетних джерел фінансування - через співпрацю з благодійними фондами, міжнародними донорськими інституціями, приватним бізнесом. Але ці можливості теж обмежені, особливо в умовах економічної кризи, викликаній війною.

Для наочного представлення комплексу заходів, які здійснює Сумська міська територіальна громада для забезпечення потреб ВПО, наведемо приклад відповідної міської цільової програми (рис. 2.2).

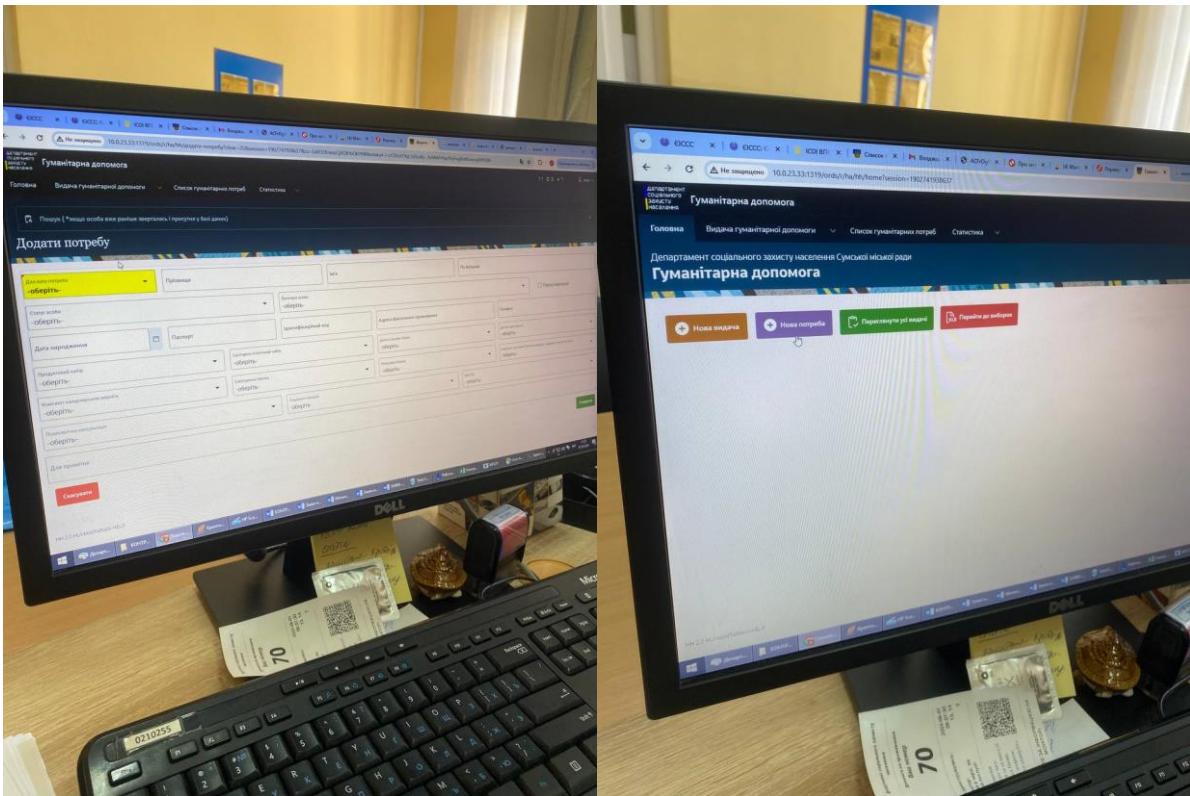

Рис. 2.2. Єдина інформаційна база даних про внутрішньо переміщених осіб

Джерело: Сумська міська територіальна громада

Вирішення проблеми дефіциту ресурсів потребує комплексного підходу. З одного боку, необхідне збільшення цільових трансфертів з державного бюджету місцевим бюджетам на реалізацію програм підтримки ВПО. Це питання має постійно порушуватися органами місцевого самоврядування на загальнонаціональному рівні. З іншого боку, слід більш активно запроваджувати інноваційні інструменти фінансування, такі як місцеві цільові фонди гуманітарної допомоги, краудфандингові платформи, механізми соціального замовлення послуг у недержавних суб'єктів тощо. Додаткові резерви можна знайти і через оптимізацію структури видатків самих місцевих бюджетів, скорочення другорядних програм на користь пріоритетного фінансування соціального захисту ВПО.

Ще один блок проблем стосується недостатньої аналітичної обґрунтованості управлінських рішень щодо переселенців, які часто

ухвалюються ситуативно, без належного вивчення реальних потреб та динаміки цільових груп. Бракує систематичних досліджень соціально-демографічної структури ВПО, моніторингу змін в їх становищі, оцінки впливу заходів підтримки. Це ускладнює адресність допомоги, призводить до недоврахування специфіки різних категорій ВПО - багатодітних родин, людей з інвалідністю, осіб похилого віку, матерів-одиначок тощо. Тому вкрай важливо налагодити в громаді постійно діючу систему збору, обробки та аналізу даних щодо переселенців, максимально використовуючи для цього як адміністративні реєстри, так і сучасні інструменти соціологічних опитувань, фокус-груп, експертних інтерв'ю тощо (Brück et al., 2021, с. 159).

Розв'язання багатьох проблем ВПО гальмується також внаслідок їх недостатньої поінформованості про наявні можливості отримання допомоги та послуг. Незважаючи на зусилля департаменту соцзахисту населення щодо інформування переселенців через власний сайт, гарячі лінії, поширення друкованих матеріалів, все ж значна частина ВПО не володіє необхідною інформацією. Це породжує нерозуміння, конфліктні ситуації, ускладнює доступ до послуг. Тому варто суттєво активізувати інформаційно-роз'яснювальну роботу, розширювати її методи та канали. Зокрема, слід регулярно проводити зустрічі з переселенцями в місцях їх компактного проживання, залучати до інформування авторитетних лідерів громадської думки з числа самих ВПО, використовувати потенціал соціальних мереж та месенджерів для охоплення цільових аудиторій.

Нарешті, серйозним викликом залишається низький рівень громадської участі переселенців у процесах вироблення та реалізації політики щодо ВПО на місцевому рівні. Самі ВПО досить часто виступають радше в ролі пасивних споживачів допомоги, а не активних суб'єктів діяльності. Їх практично не залучають до обговорення тих рішень, які безпосередньо зачіпають їхні інтереси. Лише зрідка представники ВПО входять до дорадчих органів при місцевій владі. Громадські об'єднання переселенців ще не стали помітними гравцями на полі захисту прав цієї категорії населення. Все це обмежує

людський потенціал ВПО, не дає змоги повною мірою врахувати їхнє бачення власних проблем та шляхів їх розв'язання.

Тому серед пріоритетів публічного управління соціальним захистом ВПО має бути цілеспрямована підтримка різних форм самоорганізації переселенців, сприяння формуванню їх спроможних представницьких структур. Це можуть бути асоціації та коаліції громадських об'єднань ВПО, органи самоорганізації переселенців на рівні будинків та кварталів, проектні групи з розробки місцевих ініціатив тощо. Владі слід не лише створювати майданчики для регулярних консультацій з цими структурами, а й активно долучати їх до практичної реалізації програм допомоги на волонтерських засадах. Адже ніхто краще за самих переселенців не зможе мотивувати та залучити ВПО до активної участі в житті громади.

Безумовно, окреслене коло проблем не є вичерпним. Реалії сьогодення породжують нові й нові виклики, пов'язані з довготривалим характером внутрішнього переміщення, руйнівними наслідками війни, поглибленням економічної кризи тощо. Все це вимагатиме гнучкості та адаптивності з боку органів місцевого самоврядування, постійного пошуку ефективних управлінських рішень.

Але магістральним напрямом має залишатися курс на розширення прав і можливостей ВПО, перетворення політики щодо переселенців з переважно патерналістської опіки на дієве партнерство влади і громадянського суспільства в розв'язанні проблем цієї вразливої групи. Лише тоді зусилля з облаштування ВПО будуть справді результативними і стійкими.

Важливо також доносити проблеми та пропозиції, сформовані на рівні громади, до загальнодержавного порядку денного. І Сумська міська рада цілком може стати одним з лідерів цього процесу - завдяки вже наявному доволі успішному досвіду роботи з переселенцями попри всі виклики та обмеження. Цей досвід варто вивчати, поширювати, обговорювати на широких суспільних та експертних майданчиках. Адже ефективна інтеграція ВПО - це спільний інтерес та відповідальність як окремих громад, так і країни в цілому.

В рамках нашого дослідження в Департаменті соціального захисту населення було проведено опитування ВПО в Сумській МТГ в кількості 200 осіб за період 10 березня 2024 - 18 квітня 2024 року за допомогою інструментів Google Forms. В опитуванні був такий перелік питань:

Перелік питань для опитування ВПО

1. Як Ви оцінюєте освітні послуги для дітей з числа ВПО у громаді?
2. Чи задоволені Ви оперативністю призначення соціальних виплат?
3. Як Ви оцінюєте гуманітарну допомогу, яку отримували?
4. Чи влаштовують Вас умови тимчасового житла?
5. Чи допомогла Вам громада у працевлаштуванні?
6. Чи задоволені Ви перспективами забезпечення постійним житлом?

Метою цього дослідження було виявити проблеми ВПО і на основі отриманої інформації розробити заходи для покращення публічного управління та адміністрування в сфері ВПО в Сумській МТГ. За результатами опитування ми отримали відповіді, які були систематизовані на рис. 2.3 у вигляді стовпчикової діаграми. Таким чином, були виявлені проблеми у ВПО, які вказують на проблеми в управлінні та адмініструванні. З огляду на це, в 3 розділі буде розроблений і представлений комплекс заходів для виправлення ситуації, покращення інструментів управління і адміністрування.

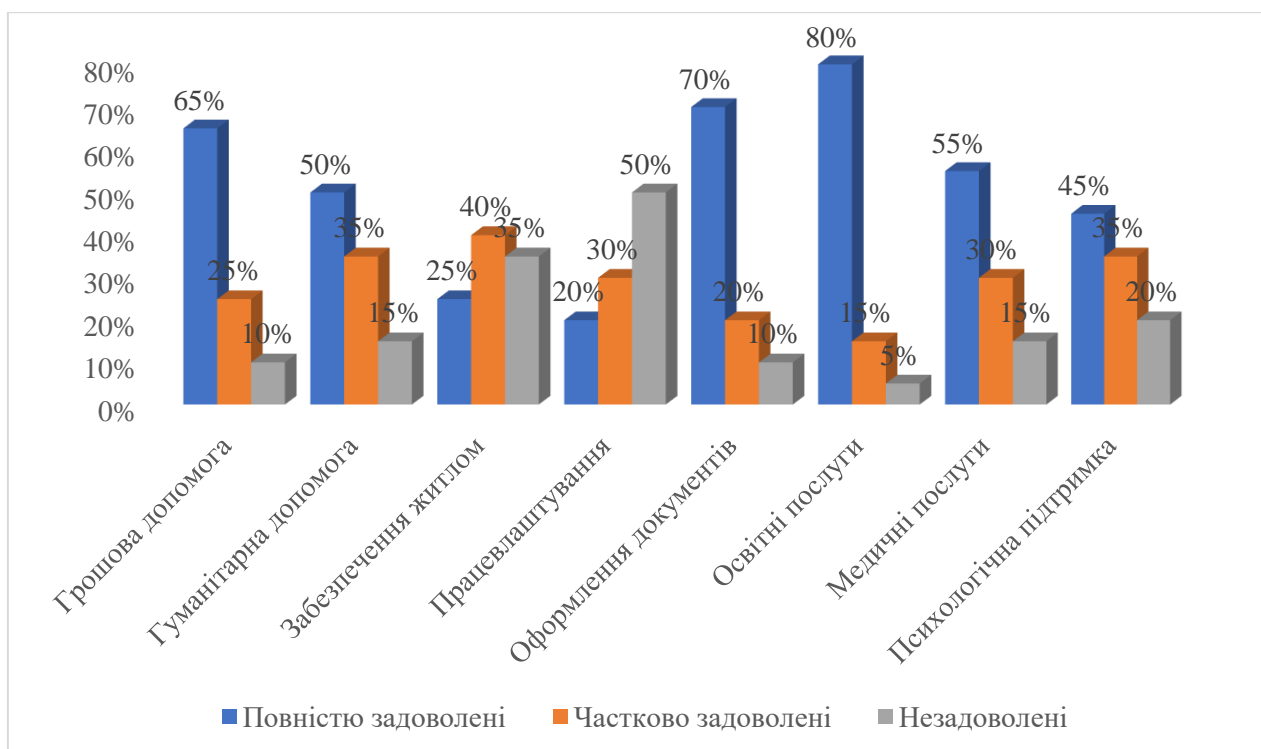

Рис. 2.3. Розподіл ВПО за ступенем задоволення їхніх потреб в окремих видах допомоги за підсумками опитування

Джерело: систематизовано автором за результатами опитування

Діаграма на рис. 2.3 унаочнює розподіл ВПО за рівнем задоволення їхніх потреб в різних видах допомоги. З неї чітко видно, що найбільш критична ситуація склалася із забезпеченням переселенців житлом та сприянням їх працевлаштуванню. В цих сферах повністю або частково незадоволеними залишаються 75% та 80% ВПО відповідно. Це дуже тривожні цифри, які свідчать про наявність системних проблем у цих напрямках роботи. Вочевидь, наявних ресурсів та механізмів громади недостатньо, щоб забезпечити десятки тисяч переселенців житлом чи роботою. Тому ці питання потребують першочергової уваги влади, пошуку додаткових можливостей через співпрацю з бізнесом, залучення інвестицій, реалізацію інфраструктурних проектів тощо.

Водночас діаграма показує, що непогано вдалося налагодити оперативну видачу ВПО грошової допомоги (65% повністю задоволені) та надання освітніх послуг їхнім дітям (80% задоволених). У гуманітарній сфері, оформленні документів, медичному обслуговуванні також є певні здобутки, хоча й

зберігається значна частка тих, чії потреби задоволені лише почасти. Це означає, що навіть у відносно успішних напрямках все ще є чимало резервів для вдосконалення роботи - через кращу адресність допомоги, розширення переліку та підвищення якості послуг, більш активне залучення недержавних надавачів.

Ми маємо чітко усвідомлювати, що мільйони українців, які вимушено залишили свої домівки внаслідок війни, - це не тягар і не суто гуманітарна проблема. Це - величезний ресурс розвитку, який за належної підтримки здатен зробити неоціненний внесок у відбудову України, її соціально-економічне відродження та демократичну модернізацію. І чим швидше ми зуміємо розкрити та реалізувати цей ресурс, залучити переселенців до повнокровного суспільного життя, тим міцнішими будуть підвалини нашої повоєнної державності.

Саме під таким кутом зору і слід розглядати проблематику публічного управління соціальним захистом ВПО. Не як суто секторальне завдання окремих інституцій соціальної сфери, а як інтегральну місію всієї системи врядування, спрямовану на інвестування в майбутнє. І приклад Сумської міської територіальної громади, попри всю неоднозначність та суперечливість окремих управлінських практик, все ж засвідчує: цю місію цілком можливо виконати. Було б бажання і політична воля це зробити.

Висловлені зауваження та рекомендації, звісно, не претендують на вичерпність чи безапеляційність. Вони радше покликані стимулювати подальші роздуми та дискусії щодо того, яким чином зробити політику стосовно ВПО більш людиноцентричною, адресною та орієнтованою на сталий результат. Потрібен постійний моніторинг ситуації, аналіз кращих практик, обмін думками між владою, експертами та самими переселенцями. Лише на основі такого всебічного осмислення можна напрацювати дійсно ефективну модель управління, яка відповідатиме довгостроковим інтересам і ВПО, і приймаючих громад.

В рамках опитування нами отримані дані, які візуалізовані на діаграмі 2.4 відображає позитивну динаміку змін у показниках охоплення ВПО різними

послугами протягом 2022-2023 років. По всіх видах допомоги відсоток переселенців, які її отримали, зріс. Особливо помітний прогрес у забезпеченні ВПО тимчасовим житлом (з 20% до 35%), працевлаштуванні (з 5% до 15%), оздоровленні дітей (з 10% до 30%), наданні психологічної реабілітації (з 25% до 40%). Це свідчить, що органи місцевого самоврядування, попри обмеженість ресурсів, доклали значних зусиль для розширення масштабів підтримки переселенців, апробували нові форми та методи роботи.

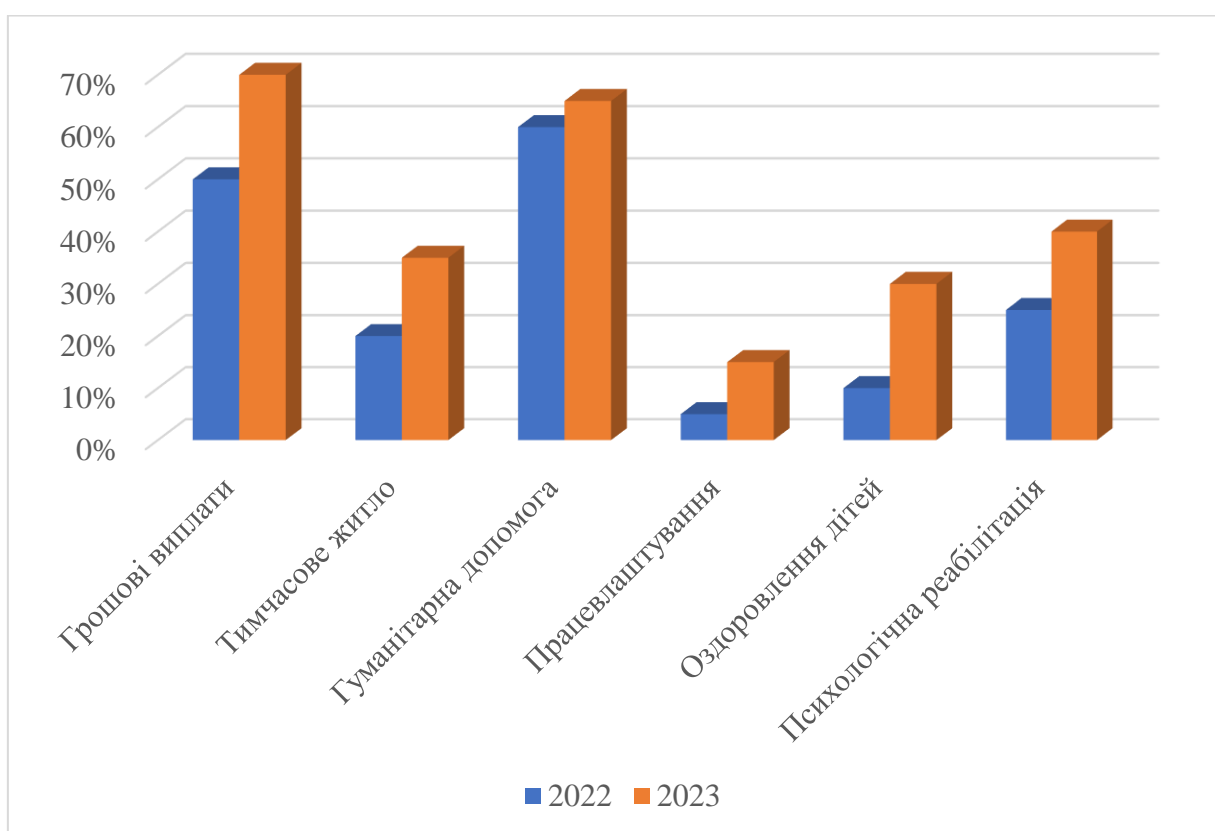

Рис. 2.4. Динаміка змін у забезпеченні потреб ВПО протягом 2022-2023 років

Джерело: систематизовано автором за результатами опитування

Разом з тим, темпи нарощування допомоги все ще відстають від динаміки зростання чисельності ВПО у громаді. Охоплення переселенців багатьма базовими послугами не перевищує 50-70%. Тож на порядку денному залишається завдання забезпечення повного та комплексного задоволення потреб всіх категорій ВПО відповідно до мінімальних стандартів. Позитивна

динаміка має бути закріплена через вдосконалення нормативно-правової бази, зміцнення кадрового та фінансового потенціалу відповідальних структур, створення ефективних механізмів координації та оцінки наданих послуг.

Підбиваючи підсумки, варто ще раз наголосити: проблема внутрішнього переміщення, з якою Україна зіткнулася внаслідок збройної агресії РФ, є безпрецедентною за своїми масштабами та гостротою. Ніколи раніше наша держава не стикалася з настільки значними соціальними та гуманітарними викликами. І те, як ми зуміємо на них відреагувати, наскільки ефективно зможемо мобілізувати всі наявні ресурси для підтримки людей, що постраждали від війни, багато в чому визначить обличчя України на десятиліття вперед.

В цьому сенсі досвід публічного управління соціальним захистом ВПО в Сумській міській територіальній громаді, попри всі його вади та недоліки, все ж дає обнадійливі сигнали. Він доводить, що навіть у найскладніших умовах, зумовлених обмеженістю ресурсів та неготовністю системи, все ж можна швидко розгорнути доволі масштабну та дієву мережу підтримки десятків тисяч переселенців. Понад те, криза може і повинна стати стимулом та каталізатором для вдосконалення всієї системи соціального захисту, впровадження інноваційних практик публічного адміністрування в цій сфері.

Центральна та місцева влада, громадянське суспільство, міжнародні партнери, приватний бізнес і головне - самі ВПО мають відчувати себе не сторонніми спостерігачами, а безпосередніми учасниками цього процесу змін. Кожен на своєму рівні може і повинен долучитися до розв'язання проблем переселенців - чи то через благодійну допомогу, чи то волонтерську роботу, чи то експертні рекомендації, чи то ініціативи самоорганізації. Лише така всенародна синергія, помножена на політичну волю керівництва держави та дієвість місцевого самоврядування, здатна перетворити ВПО з категорії знедолених на повноправних та успішних членів суспільства.

Тому висновки та пропозиції, напрацьовані в цьому дослідженні на прикладі однієї з громад, мають слугувати запрошенням до подальшого

суспільного діалогу. Діалогу, предметом якого має стати пошук оптимальної моделі соціальної інклюзії мільйонів співвітчизників, які постраждали від збройної агресії РФ. Моделі, яка дозволить не просто нагодувати й прихистити переселенців, а відкрити для них нові можливості людського розвитку та самореалізації. Без цього годі й думати про успішне майбутнє України.

Отже, захист прав та забезпечення гідних умов життя ВПО - це не периферійна проблема, а ключовий пріоритет державної політики, справа всього українського суспільства. І якщо ми зуміємо належним чином побудувати цю політику на засадах людиноцентризму, адресності, залученості та сталості, то внутрішнє переміщення з болючої гуманітарної проблеми має всі шанси перетворитися на могутній драйвер посткризового відновлення та розвитку України. Розвитку, де знайдеться гідне місце для кожного громадянина, незалежно від його минулого та нинішніх життєвих обставин. Тож спільними зусиллями владної вертикалі, місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства та усіх небайдужих треба активно працювати над втіленням цього шансу. Бо саме він є найціннішим ресурсом, який ми можемо і повинні використати сьогодні - заради суверенного, успішного та інклюзивного майбутнього нашої держави.

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ В СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ СУМСЬКОЇ МІСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

3.1. Розробка програми соціального захисту внутрішньо переміщених осіб для Сумської міської територіальної громади

Проведений аналіз стану публічного управління соціальним захистом внутрішньо переміщених осіб в Сумській міській територіальній громаді, а також проведене нами опитування ВПО засвідчило, що попри значні зусилля та ресурси, спрямовані на підтримку цієї категорії населення, все ще зберігається чимало проблем, які потребують комплексного та системного вирішення. Багато з цих проблем мають не ситуативний, а структурний характер, зумовлений недосконалістю загальних підходів та механізмів у цій сфері. Тому одним з ключових напрямів удосконалення публічного управління соціальним захистом ВПО має стати розробка та ухвалення цільової довгострокової бюджетної програми, яка б визначала стратегічні пріоритети, концептуальні засади та конкретні заходи підтримки переселенців з урахуванням специфіки громади.

Така програма повинна ґрунтуватися на ретельному аналізі соціально-демографічної структури ВПО, оцінці їхніх реальних потреб, моніторингу ситуації та ефективності вже реалізованих заходів. Її розробка має відбуватися за активної участі самих переселенців та інститутів громадянського суспільства, які займаються їх підтримкою. Лише в тісній взаємодії влади і громади можна напрацювати по-справжньому дієві та адресні інструменти допомоги.

Зокрема, бюджетна програма соціального захисту ВПО в Сумській МТГ може включати такі ключові напрями та заходи:

1. Забезпечення тимчасовим та постійним житлом. Враховуючи, що більшість ВПО не мають можливості самостійно вирішити житлові проблеми,

вкрай важливо розширювати фонд соціального та муніципального житла, залучати інвестиції у швидкокомтовані будинки, розвивати механізми надання грантів і пільгових кредитів на придбання або оренду житла. Також доцільно розглянути варіанти викупу незавершених житлових об'єктів та довгобудів для добудови і передачі переселенцям.

2. Сприяння працевлаштуванню та самозайнятості ВПО. Програма має передбачати заходи з професійного навчання та перекваліфікації переселенців, розвитку їхніх підприємницьких компетентностей, залучення роботодавців до працевлаштування ВПО з наданням відповідних стимулів (компенсація частини зарплати, звільнення від окремих податків тощо). Окрема увага повинна приділятися підтримці самозайнятості ВПО через механізми мікрокредитування, менторства, консультаційного супроводу.

3. Забезпечення доступу до якісних соціальних послуг. Програма має сприяти розширенню мережі надавачів соціальних послуг для ВПО, впровадженню сучасних моделей соціальної роботи (зокрема, кейс-менеджменту), розвитку різних форм денного догляду, супроводжуваного проживання, паліативної допомоги з фокусом на найбільш вразливі категорії переселенців - осіб з інвалідністю, людей похилого віку, багатодітні родини тощо. Одним з дієвих механізмів тут може стати соціальне замовлення, коли надання окремих послуг делегується на конкурсних засадах громадським та благодійним організаціям.

4. Психологічна та соціальна реабілітація ВПО. З огляду на важкі травматичні досвіди, яких зазнали переселенці, програма повинна включати систему заходів з надання їм професійної психологічної допомоги, орієнтованої на подолання стресових розладів, зниження конфліктності, покращення соціальної адаптації. Це можуть бути індивідуальні та групові консультації, тренінги з самопомоги, арт-терапевтичні студії, телефони довіри тощо. Важливо залучати до цієї роботи не лише психологів, а й соціальних працівників, які можуть допомогти ВПО у вирішенні побутових проблем.

5. Інтеграція переселенців в життя громади. Програма повинна містити інструменти, які б сприяли повноцінному включенню ВПО в різні аспекти життєдіяльності Сумської МТГ - через їх залучення до розробки місцевих ініціатив, проведення спільних культурних та спортивних заходів з місцевими мешканцями, розвиток волонтерства та добросусідства. Необхідно докладати зусиль для подолання упереджень та стереотипів щодо переселенців, формування атмосфери толерантності і взаємодопомоги в громаді.

Безумовно, розробка такої масштабної програми вимагатиме політичної волі керівництва громади, злагодженої роботи різних підрозділів міської ради, ефективної міжвідомчої та міжсекторальної взаємодії. Але без такого комплексного, продуманого на кілька років уперед плану годі й сподіватися на успішне розв'язання тих численних проблем, з якими стикаються ВПО.

Важливо, щоб програма була не просто набором побажань чи декларацій, а містила чіткі індикатори досягнення цілей, розрахунок необхідних фінансових, кадрових, матеріально-технічних ресурсів, розподіл відповідальності між виконавцями. Для кожного напрямку доцільно передбачити окремий план заходів з визначеними строками, очікуваними результатами та механізмами оцінки ефективності.

Окрему увагу слід приділити питанням фінансування програми. Очевидно, що можливості місцевого бюджету щодо підтримки ВПО є доволі обмеженими. Тому критично важливо залучати кошти з державного бюджету (через цільові субвенції), міжнародну технічну та донорську допомогу, ресурси приватного сектора та благодійних організацій. Департамент має проявляти більшу активність та креативність у фандрайзингу, вивчати успішний досвід інших громад щодо співпраці з різними фінансовими партнерами. Насамкінець варто наголосити, що розробка та ухвалення комплексної програми соціального захисту ВПО - це лише перший, хоч і дуже важливий крок. Не менш важливою є її практична імплементація, налагодження дієвого моніторингу та оцінки досягнутих результатів, гнучке коригування окремих заходів з урахуванням зміни ситуації. Лише такий відповідальний та стратегічний підхід здатен

забезпечити реальне покращення становища переселенців, їх повноцінну інтеграцію в міську спільноту.

З огляду на вказане, за допомогою методів економіко-математичного моделювання і прогнозування, нами запропоновані такі проєктні цифри бюджету цієї програми (табл. 3.1).

За результатами проведеного дослідження, із використанням сучасних методів економіко-математичного моделювання та прогнозування, нами було розроблено проєкт бюджету Комплексної програми соціального захисту внутрішньо переміщених осіб для Сумської міської територіальної громади на найближчі 3 роки (табл. 3.1).

Таблиця 3.1 - Проєктні показники цільової довгострокової бюджетної програми в сфері ВПО в Сумській МТГ

Напрямок підтримки ВПО	Захід	Прогнозна вартість (млн грн)
Забезпечення житлом	Будівництво 5 багатоквартирних будинків на 500 помешкань	750
	Викуп та реконструкція 3 довгобудів під житло на 300 квартир	300
	Програма пільгового кредитування придбання житла для 200 родин	200
	Створення фонду соціального житла для вразливих категорій на 100 приміщень	80
Сприяння працевлаштуванню та самозайнятості	Професійне навчання та перекваліфікація 2000 ВПО	25
	Програма мікрокредитування започаткування власної справи для 500 ВПО	100
	Компенсація роботодавцям за працевлаштування 1500 ВПО	75
	Створення центру розвитку підприємницьких компетенцій ВПО	15

Продовження таблиці 3.1

Забезпечення соціальними послугами	Розширення штату соціальних працівників на 50 осіб	36
	Запровадження соціального замовлення послуг для ВПО (щорічно)	75
	Інноваційні форми соціального обслуговування для 500 ВПО з вразливих категорій	60
	Забезпечення інклюзивності соціальних сервісів для ВПО з інвалідністю	30
Психологічна та соціальна реабілітація	Створення міського центру психологічної допомоги ВПО на 20 фахівців	18
	Організація виїзних психологічних консультацій у місцях проживання ВПО	5
	Програма реабілітації дітей із родин ВПО	10
	Підтримка телефону довіри та он-лайн сервісів самодопомоги	3
	Щорічний фестиваль культурного обміну ВПО та місцевих мешканців	12
Інтеграція в життя громади	Розвиток волонтерського руху для допомоги ВПО	3
	Програма добросусідства та наставництва для сімей ВПО	2
	Інформаційна кампанія проти упереджень щодо ВПО	2,5
	ВСЬОГО	1801,5

Джерело: розроблено автором на основі власного дослідження із використанням методів економіко-математичного моделювання та прогнозування

Запропонований бюджет враховує реальні потреби ВПО, які були виявлені під час опитувань та інтерв'ю, а також фінансові можливості громади з урахуванням прогнозних показників дохідної частини місцевого бюджету та потенційних надходжень з державного бюджету і від донорських організацій.

Для кожного напрямку підтримки ВПО були визначені конкретні заходи та розраховані прогнозні обсяги їх фінансування виходячи з таких параметрів, як

чисельність цільових груп ВПО, вартість окремих послуг чи видів допомоги з розрахунку на 1 особу, необхідна кількість штатних працівників, загальні інфраструктурні потреби тощо. При цьому застосовувалися методи економіко-математичного моделювання, зокрема при розрахунку орієнтовної вартості будівництва/викупу житла, виходячи з поточних ринкових цін та прогнозних індексів їх зміни.

Аналіз цих даних дозволяє зробити кілька важливих висновків:

1. Загальний прогнозований обсяг фінансування програми в розмірі близько 1,8 млрд грн на 3 роки є доволі значним з огляду на теперішню фінансово-економічну ситуацію в країні. Тому для його успішної мобілізації критично важлива тісна співпраця органів місцевого самоврядування з державними структурами, міжнародними донорами, приватним сектором, благодійними організаціями.
2. Найбільша частка передбачених витрат (понад 73%) припадає на капіталомісткі проекти із забезпечення ВПО постійним житлом - будівництво, викуп довгобудів, запуск кредитних програм тощо. Це відповідає пріоритету довгострокових житлових рішень для переселенців. Разом з тим, навіть ці масштабні інвестиції дозволять забезпечити власним житлом не більше 1,5-2 тисяч родин ВПО із майже 37 тисяч офіційно зареєстрованих у громаді. Тобто потреба в бюджетному/соціальному житлі все одно залишатиметься дуже високою.
3. Значно менші суми передбачено на підтримку зайнятості та самозайнятості ВПО (близько 12% загального бюджету). Хоча, наприклад, показник у 1500 працевлаштованих ВПО за три роки є помітним кроком уперед порівняно з існуючою ситуацією (630 осіб за 2023 рік), він все одно забезпечить роботою лише біля 10% працездатних переселенців. Позитивно, що в програмі є намір підтримати підприємницькі ініціативи ВПО, але 100 млн грн на 500 бізнес-проектів - це в середньому лише по 200 тис. грн, чого вочевидь недостатньо для старту повноцінної справи. Тому ці напрями потребують посилення.

4. В соціальному блоці програми одним з найзатратніших компонентів є механізм соціального замовлення (75 млн грн щорічно). Враховуючи його інноваційність для громади, важливо дуже ретельно відпрацювати всі процедурні моменти, аби ці чималі кошти витрачалися максимально прозоро та результативно. Разом з тим, показник охоплення новими соціальними послугами 500 ВПО з вразливих груп за три роки є явно замалим на тлі загальної кількості переселенців, серед яких частка літніх людей, осіб з інвалідністю, багатодітних родин є доволі високою. Тому варто подумати про збільшення інвестицій в цей сегмент.
5. Приємно, що програма приділяє серйозну увагу питанням психологічної підтримки ВПО, особливо дітей. Створення профільного центру, виїзні консультації та он-лайн сервіси цілком можуть охопити допомогою кілька тисяч переселенців. Так само позитивними є наміри розвивати місцевий волонтерський рух, програми добросусідства та культурного обміну між ВПО і корінними мешканцями. Хоча прямий ефект цих «м'яких» заходів важче прорахувати, вони однозначно сприятимуть кращій соціальній згуртованості та порозумінню в громаді.
6. В цілому, не зважаючи на амбіційність багатьох кількісних індикаторів програми, очевидно, що навіть у разі її повного виконання, досягти забезпечення всіх потреб усіх ВПО не вдасться. Надто великі масштаби внутрішнього переміщення і надто скромні ресурсні можливості громади, щоб розв'язати цю проблему самотужки. Тому паралельно з впровадженням власних ініціатив, органи місцевого самоврядування мають активно лобіювати прийняття державних програм підтримки ВПО, в т.ч. в частині компенсації і розподілу навантаження на місцеві бюджети.
7. Нарешті, вкрай важливо, аби сама процедура складання та обговорення програми відбувалася у тісній співпраці з самими переселенцями та громадськими організаціями, які відстоюють їхні інтереси. Лише такий інклюзивний підхід дозволить визначити найбільш болючі потреби ВПО та оптимальні способи їх задоволення. Влада повинна регулярно звітувати

перед громадою про хід виконання програми, а в разі потреби - оперативно коригувати окремі заходи та показники за результатами моніторингу та оцінки.

Отже, запропонований нами в рамках цього дослідження проєкт бюджету Комплексної програми соціального захисту ВПО для Сумської МТГ є хоча й недосконалим, але важливим стартовим майданчиком для предметної дискусії щодо пріоритетів підтримки переселенців у громаді на найближчу перспективу.

Для розробки цього проєкту бюджетної програми ми використовували сучасні методи аналізу даних та спеціалізовані програмні комплекси, зокрема:

- систему підтримки прийняття рішень «Decision Pro», яка дозволила змодельовати різні сценарії фінансування програмних заходів та оцінити їх потенційний вплив на становище ВПО;

- програмний комплекс «Соціальний аналітик», за допомогою якого були агреговані та систематизовані дані щодо актуальних потреб різних категорій ВПО, отримані в ході нашого соціологічного опитування;

- геоінформаційну систему «ArcGIS», яка забезпечила просторовий аналіз розміщення об'єктів соціальної інфраструктури та місць компактного проживання ВПО для оптимізації надання соціальних послуг.

Крім того, для верифікації та уточнення прогнозних розрахунків ми провели консультації з експертами - представниками профільних підрозділів Сумської міської ради, громадських організацій, що опікуються проблемами ВПО, науковцями, які досліджують питання внутрішнього переміщення.

Таким чином, в основу нашого проєкту бюджету покладено комплексну методологію, яка поєднує сучасні цифрові інструменти аналітики з класичними методами соціально-економічних досліджень. Це дозволило сформулювати достатньо обґрунтовані пропозиції, які можуть і повинні стати предметом подальшого експертного та громадського обговорення в ході роботи над цільовою програмою.

Звичайно, конкретні параметри бюджету можуть уточнюватись з урахуванням актуальної динаміки ситуації та реальних фінансових

можливостей громади. В цьому випадку нами запропонований конкретний алгоритм дій з бюджетування сфери соціального захисту ВПО на рівні територіальної громади. Це дозволить керівництву територіальної громади і депутатам відповідного рівня здійснювати предметне планування, а отже - поділити з громадою відповідальність за майбутнє переселенців.

Чи готові самі мешканці Сумської МТГ, і зокрема представники спільноти ВПО, до активної участі в цьому процесі - покаже час. Але ми переконані, що лише через широкий суспільний діалог та контроль можна домогтися максимальної ефективності та адресності програм підтримки постраждалих від війни співгромадян. І наше дослідження має на меті зробити внесок у формування надійного аналітичного підґрунтя для такого діалогу.

3.2. Впровадження цифрових технологій в процесі публічного адміністрування соціального захисту ВПО

Ще одним перспективним напрямом удосконалення роботи щодо соціального захисту ВПО в Сумській МТГ є більш активне використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Цифровізація управлінських процесів здатна суттєво підвищити якість та доступність соціальних послуг для переселенців, оптимізувати витрати часу та ресурсів на їх надання, забезпечити кращу координацію між різними надавачами послуг. За даними департаменту соцзахисту населення, в Сумській МТГ вже функціонує низка програмних комплексів, які частково автоматизують окремі процеси - від ведення реєстру пільговиків до нарахування соціальних виплат. Проте їхні можливості використовуються не повною мірою, а головне - відсутня цілісна система електронної взаємодії та обміну даними як всередині департаменту, так і з іншими надавачами послуг для ВПО.

Одним з ключових інструментів є «Єдина інформаційна база даних про внутрішньо переміщених осіб». Ця система дозволяє вести облік ВПО, які звернулися за допомогою, фіксувати їхні персональні дані, склад сім'ї, місце

попереднього та теперішнього проживання, контактну інформацію тощо. На основі цих даних формується реєстр ВПО на рівні громади, який є підставою для планування необхідних обсягів допомоги, житла, соціальних послуг. База регулярно актуалізується та звіряється з центральним реєстром ВПО, який адмініструє Мінсоцполітики України.

В ході переддипломної практики автором дослідження були набуті практичні навички роботи з цим та іншими програмними комплексами. За допомогою цих програмних комплексів нами зібрані та проаналізовані відповідні набори даних по ВПО, а також обраховані і запропоновані в роботі перспективні управлінські заходи і рішення для покращення публічного адміністрування в цій сфері, обрахований і представлений проект бюджету по ВПО. Для автоматизації призначення та виплати соціальної допомоги ВПО використовується «Програмний комплекс АСОПД/КОМТЕХ». Він дозволяє на підставі інформації з Єдиної бази ВПО формувати списки отримувачів різних видів допомоги (щомісячної адресної допомоги, одноразових виплат тощо), розраховувати суми виплат відповідно до встановлених законодавством розмірів, готувати платіжні документи та звітність. Комплекс суттєво спрощує рутинну роботу фахівців департаменту, дозволяє уникнути помилок в розрахунках, прискорює процес надання виплат.

Для комплексного інформаційного забезпечення діяльності у сфері соцзахисту, зокрема щодо ВПО, застосовується «Єдина інформаційна система соціальної сфери» (ЄІССС). Це - загальнодержавна система, яка об'єднує в єдиному інформаційному просторі дані різних відомств та установ соціальної сфери (органів соцзахисту, Пенсійного фонду, фондів соцстрахування, служби зайнятості тощо). Вона дозволяє працівникам місцевих департаментів соцзахисту оперативно отримувати інформацію про ВПО з різних джерел, бачити історію їх звернень та отриманих послуг, уникати дублювання допомоги.

На місцевому рівні ЄІССС доповнюється Програмним комплексом «Інтегрована інформаційна система «Соціальна громада»», який забезпечує

автоматизацію більшості процесів у сфері надання соціальних послуг та допомог на рівні територіальної громади. Зокрема, підсистема «Облік звернень громадян» дозволяє реєструвати як особисті, так і письмові звернення ВПО, формувати електронну чергу, відстежувати хід розгляду звернень. Підсистема «Соціальний інспектор» автоматизує процеси підготовки актів обстеження матеріально-побутових умов ВПО за місцем їх фактичного проживання, без яких неможливе призначення більшості видів допомоги. Підсистема «Надання пільг» дозволяє вести облік ВПО-пільговиків (наприклад, осіб з інвалідністю, багатодітних сімей тощо), автоматично розраховувати розміри пільг на ЖКП, проїзд та інші послуги.

Окремо слід відзначити «Інформаційно-аналітичну систему обліку даних, пов'язаних з компенсацією за тимчасове розміщення внутрішньо переміщених осіб». Ця система призначена для обліку ВПО, які проживають в місцях компактного поселення (гуртожитках, модульних містечках тощо), та нарахування компенсації підприємствам чи установам, на балансі яких знаходяться ці об'єкти. Вона дозволяє вести облік заселення/виселення ВПО, здійснювати розрахунки компенсації, контролювати дотримання граничних термінів проживання.

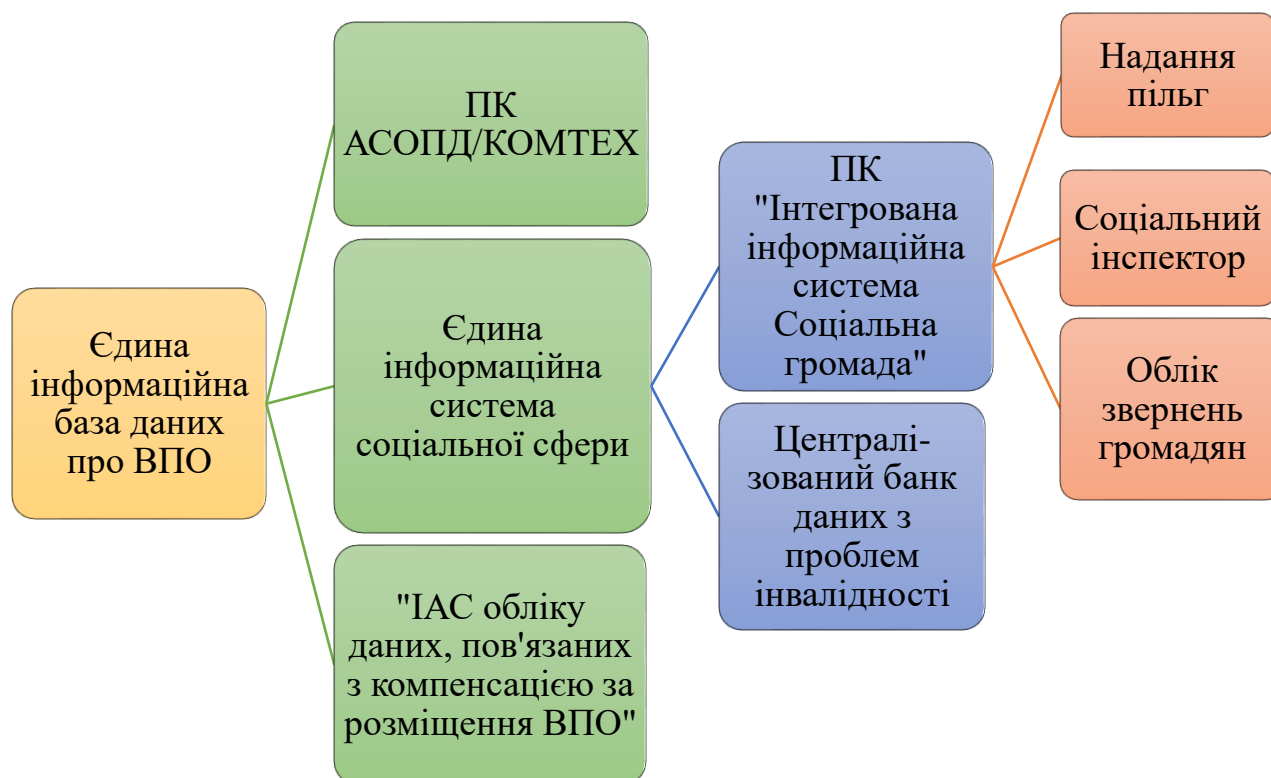

Рис. 3.1. Архітектура інформаційних систем для управління соціальною підтримкою ВПО

Джерело: систематизовано автором

Варто також згадати веб-орієнтовану підсистему «Електронна соціальна послуга відшкодування вартості послуги з догляду за дитиною до трьох років «Муніципальна няня»». Ця підсистема автоматизує процес подання ВПО заяв на відшкодування вартості послуг няні (через електронний кабінет), їх опрацювання фахівцями департаменту, прийняття рішення та перерахування коштів на рахунок отримувача послуги. Таким чином, ВПО можуть скористатися цією соціальною послугою без необхідності особистого звернення до органів соцзахисту.

Департамент має доступ до Централізованого банку даних з проблем інвалідності (ЦБІ), в якому міститься інформація про осіб з інвалідністю, в тому

числі з числа ВПО. Це дозволяє бачити наявні в ВПО групи інвалідності, програми реабілітації, рекомендовані та фактично отримані технічні засоби реабілітації, санаторно-курортне лікування тощо. На основі цих даних можна планувати закупівлю необхідних засобів реабілітації, укладати договори з санаторіями та інше.

Окрім вищезгаданих «зовнішніх» інформаційних систем, Департамент активно використовує і внутрішні програмні розробки, створені його власними фахівцями саме під специфічні потреби роботи з ВПО. Це, зокрема, база даних «Звернення громадян», яка дозволяє фіксувати не лише сам факт звернення переселенця, а й його зміст, вжиті заходи, результат розгляду. Впровадження цієї бази дозволило систематизувати роботу зі зверненнями, формувати аналітичні звіти в розрізі різних категорій ВПО та проблемних питань.

Ще однією власною розробкою є реєстр «Додаткові соціальні гарантії», призначений для обліку ВПО, які отримують матеріальну допомогу та пільги з міського бюджету в рамках міських цільових програм (додаткові виплати багатодітним сім'ям ВПО, пільги на оплату ЖКП тощо). Завдяки реєстру суттєво спрощується планування необхідних видатків, контроль за їх цільовим використанням, підготовка звітності.

Для автоматизації кадрового обліку та нарахування зарплати співробітникам Департаменту використовується "Програма обліку працівників «Картка», яка інтегрована з системою «IS-pro». Це дозволяє оптимізувати виконання всіх обов'язкових функцій з управління персоналом при мінімальних затратах часу.

Підсумовуючи, можна констатувати, що Департамент соцзахисту населення Сумської міської ради активно впроваджує сучасні інформаційні технології для цифровізації ключових процесів у сфері соцзахисту ВПО. Використовуються як державні інформаційні системи соціальної сфери, так і місцеві програмні розробки. Головною метою інформатизації є скорочення часу на виконання рутинних процедур, підвищення якості та оперативності надання допомоги, посилення адресності соціальної підтримки ВПО.

1) Єдина інформаційна система соціальної сфери (ЄІССС) дозволяє уповноваженим працівникам Департаменту в режимі реального часу вносити та оновлювати дані щодо зареєстрованих ВПО, їхнього соціально-демографічного профілю, потреб у різних видах допомоги тощо.

Таблиця 3.2 - Фрагмент виборки інформації з різних державних реєстрів щодо ВПО

ID	ПІБ	Стать	Дата нар.	Категорія	Потреби	Призначені виплати
123	Петренко О.	Ж	12.03.1985	Одинокa матір	Грошова допомога, працевлаштування	2000 грн/міс.
456	Іваненко Б.	Ч	25.08.1960	Пенсіонер	Медичні послуги, санаторно-курортне лікування	1000 грн/міс.
789	Сидоренко Г.	Ж	03.11.2010	Дитина-сирота	Влаштування до школи-інтернату	5000 грн/одноразово

Джерело: систематизовано автором на основі даних реєстрів: «Єдина інформаційна база даних про ВПО», «Єдина інформаційна система соціальної сфери», «Програмний комплекс АСОПД/КОМТЕХ» (ПІБ осіб змінено з огляду на захист персональних даних)

Наведений фрагмент реєстру ВПО було сформовано шляхом вибірки та систематизації даних з кількох ключових інформаційних систем, які використовуються Департаментом соціального захисту населення Сумської міської ради. Так, базова персональна інформація про переселенців (ПІБ, стать, дата народження, належність до пільгової категорії) була отримана з «Єдиної інформаційної бази даних про ВПО». Ця система є центральним сховищем даних щодо всіх зареєстрованих в місті внутрішньо переміщених осіб. Дані щодо потреб ВПО в різних видах допомоги (грошова допомога, працевлаштування, медичні послуги тощо) було агреговано з кількох функціональних модулів Програмного комплексу «Інтегрована інформаційна

система «Соціальна громада», зокрема підсистем «Облік звернень громадян», «Соціальний інспектор», «Надання пільг». Інформація про призначені соціальні виплати конкретним особам була отримана шляхом інтеграції даних з ПК «АСОПД/КОМТЕХ», який автоматизує весь процес нарахування різних видів допомоги. Нарешті, відомості про специфічні потреби ВПО з інвалідністю (як от санаторно-курортне лікування) були отримані завдяки взаємодії з Централізованим банком даних з проблем інвалідності.

Таке поєднання даних з різних інформаційних систем соціальної сфери дозволяє сформувати комплексне бачення профілю та потреб кожного переселенця, що вкрай важливо для організації адресної соціальної роботи. Можливість оперативно генерувати подібні вибірки та зведення є важливою перевагою, яку надає цифровізація процесів соціального захисту в громаді.

Завдяки такій потенційній базі даних Департамент може оперативно формувати статистичну звітність для Мінсоцполітики, Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, інших відомств, а також планувати видатки місцевого бюджету на соцзахист ВПО на наступні періоди. Тобто відбувається синхронізація цих різних баз даних в одній електронній системі. Наприклад, станом на 01.05.2023 в ЄІССС налічувалося 36 450 облікованих переселенців, з яких 28% склали пенсіонери, 12% - люди з інвалідністю, 18% - діти. Така інформація дозволяє прогнозувати необхідні суми на щомісячні та одноразові виплати для цих категорій.

2) Програмний комплекс «Соціальна громада», запроваджений за підтримки міжнародного проекту EGOV4UKRAINE, автоматизує процеси призначення та виплати різних видів соціальної допомоги ВПО на підставі даних з ЄІССС. Зокрема, він дозволяє:

- розраховувати розміри виплат для кожного заявника за встановленими алгоритмами;
- перевіряти відсутність дублювань, припинених або незаконних виплат;
- формувати відомості на зарахування коштів на банківські рахунки або через Укрпошту;

- вести персоніфікований облік виплат в розрізі кожного одержувача тощо.

Таблиця 3.3 - Зведені дані щодо нарахування щомісячної адресної допомоги ВПО для покриття витрат на проживання у квітні 2023 року

Категорія отримувачів	Кількість осіб	Середній розмір виплати (грн)	Загальна сума (грн)
Працевдатні	12 575	442	5 558 150
Пенсіонери та особи з інвалідністю	10 800	1000	10 800 000
Діти	6 200	1000	6 200 000
Всього	29 575	764	22 558 150

Джерело: систематизовано автором з державних реєстрів: «Єдина інформаційна система соціальної сфери» (ЄІССС), «Програмний комплекс АСОПД/КОМТЕХ»

Представлена таблиця містить зведену інформацію щодо обсягів та структури нарахування щомісячної адресної допомоги різним категоріям ВПО у квітні 2023 року.

Первинні дані для формування цієї таблиці були отримані з двох основних джерел:

1. Програмний комплекс «АСОПД/КОМТЕХ», який використовується Департаментом соціального захисту населення для автоматизованого нарахування соціальних виплат. З цієї системи були вивантажені деталізовані відомості щодо кількості отримувачів допомоги серед ВПО з розбивкою за окремими категоріями (працевдатні, пенсіонери та особи з інвалідністю, діти), а також сум призначених їм виплат.
2. Єдина інформаційна система соціальної сфери (ЄІССС), яка агрегує дані щодо всіх отримувачів соціальної допомоги. Інформація з ЄІССС була використана для верифікації та уточнення даних щодо чисельності окремих категорій ВПО.

Після первинного вивантаження ці дані були додатково оброблені та систематизовані автором за допомогою програмних інструментів Microsoft Excel та Access.

В Excel були проведені розрахунки середнього розміру виплат для кожної категорії шляхом ділення загальної суми нарахувань на кількість отримувачів. Також за допомогою функцій автосумування та формування підсумкових рядків були визначені загальні показники чисельності отримувачів та обсягів фінансування.

Крім того, для перевірки коректності та унікальності даних щодо отримувачів допомоги був здійснений імпорт первинних відомостей в Microsoft Access. Засобами цієї програми проведено вилучення можливих дублікатів, верифікацію даних за ключовими полями (прізвище, ім'я, по батькові, ідентифікаційний номер).

Таким чином, дані, представлені в таблиці 3.3, є результатом комплексної обробки, верифікації та систематизації первинної інформації з різних інформаційних систем соціальної сфери із застосуванням сучасних програмних інструментів. Це забезпечує високу достовірність наведених показників та дозволяє використовувати їх для подальшого аналізу та прийняття управлінських рішень щодо вдосконалення соціального захисту ВПО в громаді.

Така оперативна інформація є важливою для прийняття управлінських рішень, зокрема в частині перерозподілу бюджетних призначень між різними видами допомоги, програмами підтримки окремих категорій ВПО тощо.

Завдяки інтеграції даних ЄІССС та ПК «Соціальна громада» зі системою електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів «Трембіта» Департамент має змогу онлайн перевіряти і підтверджувати інформацію, необхідну для призначення соцвиплат ВПО. Зокрема, здійснюється автоматизований обмін даними з:

- Державним реєстром фізичних осіб для верифікації ідентифікаційних даних заявників;
- Пенсійним фондом України для підтвердження факту пенсійних виплат;

- Державною податковою службою для перевірки доходів та майнового стану;
- Міністерством внутрішніх справ для отримання інформації про зареєстроване місце проживання тощо.

Це дозволяє суттєво пришвидшити процес розгляду звернень ВПО та мінімізувати ризики необґрунтованих рішень через неповноту даних. Наприклад, протягом квітня 2023 року через систему «Трембіта» було опрацьовано 3890 запитів Департаменту для підтвердження даних, необхідних при призначенні виплат ВПО. В 91% випадків запити було виконано протягом 3 робочих днів, що значно скоротило термін надання відповідей у порівнянні з традиційним паперовим документообігом.

Разом з тим, як показав аналіз, ще далеко не всі можливості сучасних цифрових технологій використовуються повною мірою. Зокрема, бракує цілісної системи електронної взаємодії між різними органами та службами, які надають послуги ВПО. Недостатньо використовуються інструменти зворотного зв'язку з переселенцями, можливості онлайн-комунікації та надання електронних сервісів (онлайн-запис на прийом, консультування через чат-боти, віддалений доступ до персональної інформації тощо). Також є простір для вдосконалення аналітичних інструментів роботи з даними, впровадження елементів штучного інтелекту для опрацювання великих масивів інформації, прогнозування динаміки та потреб ВПО.

Тому подальша цифровізація сфери соціального захисту ВПО має стати одним із стратегічних пріоритетів для вдосконалення публічного управління в цій галузі. Вона повинна відбуватися системно та поетапно, з урахуванням кращих світових практик та специфіки української ситуації. Ключовою умовою успішності цифрових трансформацій є розвиток цифрових компетенцій самих працівників соціальної сфери, а також підвищення цифрової грамотності та інклюзії ВПО, особливо найбільш вразливих категорій (людей похилого віку, осіб з інвалідністю, представників сільської місцевості тощо).

Впровадження цифрових технологій не повинне перетворюватися на самоціль. Воно має бути підпорядковане головній меті - полегшенню доступу ВПО до всього комплексу соціальних послуг та допомог, забезпеченню їх максимальної самостійності та інтеграції в життя громади. А це можливо лише за умови зваженого поєднання переваг цифровізації із «людиноцентричним» підходом, коли в центрі уваги залишаються реальні проблеми та потреби конкретних переселенців.

Отже, інформаційні технології мають стати надійним помічником та прискорювачем у розв'язанні надскладних соціальних викликів, породжених масштабним внутрішнім переміщенням. Але вони аж ніяк не здатні підмінити змістовну роботу з розбудови цілісної системи підтримки ВПО, що потребує зусиль всього суспільства. І приклад Сумської громади наочно підтверджує: навіть за найскладніших умов прогрес можливий. Було б тільки бажання та наполегливість його досягати.

Наступним кроком має стати розробка та впровадження комплексної інформаційно-аналітичної системи підтримки прийняття рішень у сфері соціального захисту ВПО. Така система може об'єднати в єдиному просторі наявні бази даних та програмні модулі, доповнивши їх новими функціями. Серед них:

- 1) створення єдиного електронного реєстру ВПО на рівні громади з можливістю онлайн-подання заяв на отримання статусу переселенця та необхідних соціальних послуг;

- 2) впровадження електронного кейс-менеджменту, коли кожен клієнт з числа ВПО має свого персонального консультанта, який веде його «електронну справу» від першого звернення до остаточного вирішення проблемної ситуації;

- 3) налагодження електронного документообігу та онлайн-взаємодії між департаментом соцзахисту, управліннями освіти, охорони здоров'я, центром зайнятості, міграційною службою, пенсійним фондом з питань обслуговування ВПО;

4) запуск мобільного додатку «Соціальна громада» для ВПО з можливістю записуватися на прийом до фахівців, перевіряти стан розгляду своїх заяв, отримувати інформацію про доступні послуги та програми підтримки;

5) розвиток онлайн-консультування переселенців через месенджери, соціальні мережі, чат-боти зі штучним інтелектом на сайті департаменту;

6) впровадження системи електронного моніторингу якості соціальних послуг для ВПО, коли клієнти можуть в режимі онлайн залишати відгуки про роботу фахівців, установ тощо (рис. 3.2).

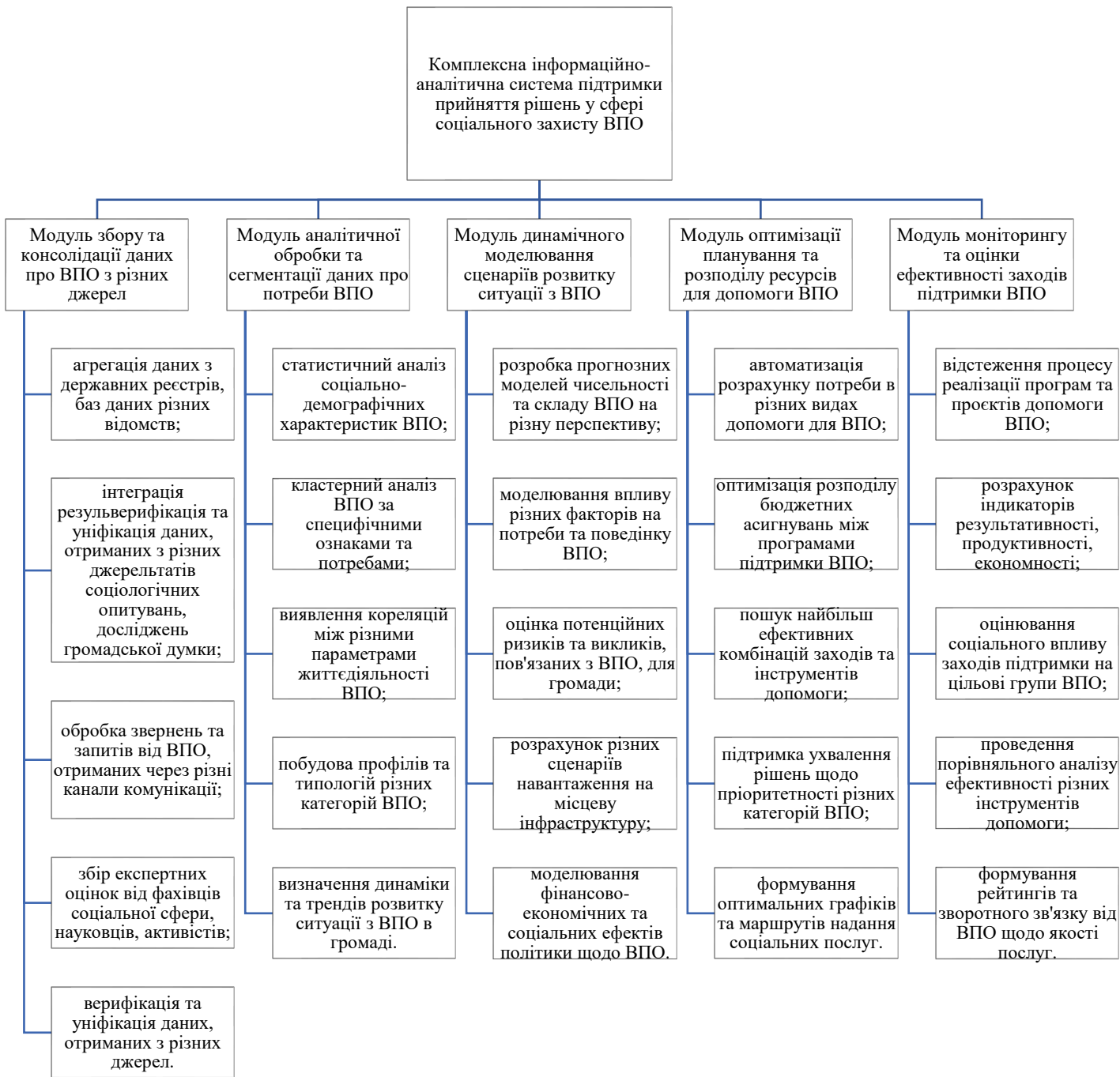

Рис. 3.3. Концепція комплексної інформаційно-аналітичної системи підтримки прийняття рішень у сфері соціального захисту ВПО

Джерело: розроблено автором

Безумовно, створення такої комплексної системи вимагатиме часу, фінансових інвестицій, навчання персоналу цифровим навичкам. Але в кінцевому підсумку це окупиться завдяки суттєвому скороченню часу на бюрократичні процедури, підвищенню прозорості та підзвітності роботи

соціальних служб, кращому розумінню реальних потреб переселенців на основі аналізу великих даних.

Цифровізація також відкриває нові можливості для залучення ВПО до процесу вироблення політики щодо них самих. Зокрема, варто запровадити практику онлайн-консультацій та електронних голосувань при розробці місцевих програм підтримки переселенців, щоб врахувати думку максимальної кількості зацікавлених осіб. Через соціальні мережі та месенджери можна оперативно інформувати ВПО про всі рішення, що стосуються їхніх прав та інтересів, збирати пропозиції щодо покращення роботи.

Звичайно, цифровий формат не може і не повинен повністю замінити живе спілкування між надавачами та отримувачами соціальних послуг. Особливо це стосується вразливих категорій ВПО, як-от люди похилого віку, особи з інвалідністю, які можуть мати проблеми з доступом та використанням цифрових сервісів. Тому паралельно зі впровадженням електронних послуг мають зберігатися й традиційні офлайн-формати соціальної роботи.

Більше того, цифровізація має супроводжуватися розвитком цифрових компетенцій самих переселенців, особливо представників вразливих груп. Департамент соцзахисту може ініціювати спеціальні освітні програми, курси цифрової грамотності для ВПО, можливо, у партнерстві з громадськими та освітніми організаціями. Це допоможе переселенцям почуватися більш впевненими та самостійними у взаємодії з електронними сервісами, отримувати від них максимальну користь.

Ще одним важливим напрямом цифровізації є впровадження сучасних методів аналізу даних для більш ефективного планування соціальної політики щодо ВПО. Зокрема, на основі технологій big data можна виявляти приховані закономірності та тренди в процесах внутрішнього переміщення, прогнозувати потоки переселенців, оптимізувати розподіл ресурсів між різними програмами підтримки. Для цього необхідно об'єднати дані з різних відомчих реєстрів, доповнити їх результатами соціологічних досліджень, даними від мобільних операторів, інтернет-провайдерів тощо. Звичайно, все це має відбуватися з

неухильним дотриманням законодавства про захист персональних даних, в деперсоніфікованому форматі.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що впровадження цифрових технологій в процесі публічного адміністрування соціального захисту ВПО здатне відкрити нову якість у цій сфері. Завдяки більшій доступності, прозорості, адресності послуг зросте довіра переселенців до соціальних служб. Завдяки автоматизації рутинних процесів та кращій координації зменшиться робоче навантаження на співробітників департаменту соцзахисту. Завдяки інструментам електронної участі та зворотного зв'язку ВПО перетворяться з пасивних отримувачів допомоги на активних учасників творення політики.

Звичайно, цифровізація - не панацея від усіх проблем. Вона має доповнювати, а не підміняти собою змістовну роботу з підтримки переселенців. Але в комплексі з іншими заходами оптимізації публічного управління цифрові технології здатні наблизити нас до головної мети - забезпечення гідних умов життя для кожної людини, яка була змушена покинути дім через збройну агресію РФ. А це і є квінтесенцією соціальної місії держави та територіальних громад.

Важливо, щоб всі описані програмні продукти та системи були інтегрованими в загальну екосистему публічного управління та синхронізованими з інформаційними ресурсами різних рівнів влади.

Зокрема, ЄІССС та ПК «Соціальна громада» мають забезпечувати автоматизований обмін даними з відповідними реєстрами та базами даних КМУ, Мінсоцполітики, Мінреінтеграції, Пенсійного фонду, інших центральних органів виконавчої влади. Це дозволить уникнути дублювання інформації, забезпечити її актуальність та достовірність. Так само має бути налагоджена взаємодія з інформаційними системами обласної та міської адміністрацій для синхронізації даних та управлінських процесів.

Чудовою ідеєю є відобразити в дослідженні, як саме використання згаданих ІТ-рішень допомогло виявити вузькі місця чинної системи управління соціальним захистом ВПО на прикладі Сумської МТГ. Наприклад, аналіз даних

ЄІССС показав, що найбільш проблемними питаннями залишаються забезпечення переселенців постійним житлом та сприяння їх працевлаштуванню. А завдяки зворотному зв'язку через портал «Соціальна громада» стало зрозуміло, що багато ВПО не задоволені якістю окремих соціальних послуг та складністю бюрократичних процедур їх отримання. Такі «больові точки» якраз і були враховані при формулюванні пропозиції щодо створення комплексної інформаційно-аналітичної системи підтримки прийняття рішень у сфері соціального захисту ВПО.

При цьому обов'язковою умовою ефективності такої системи має бути її повна сумісність та синхронізація з усіма ключовими інформаційними контурами соціальної сфери. Модулі збору даних, аналітичної обробки, моделювання сценаріїв повинні в режимі реального часу обмінюватися відомостями з системами Мінсоцполітики, Мінреінтеграції, Держстату, Мінцифри. Має бути передбачена можливість підключення до системи авторизованих користувачів з профільних підрозділів облдержадміністрації, райдержадміністрацій, виконавчих органів місцевого самоврядування. Лише така розгалужена та гнучка архітектура дозволить перетворити інформаційно-аналітичну систему на справжній центр компетенцій та підтримки ухвалення рішень у сфері роботи з ВПО на всіх рівнях публічного управління.

Звичайно, розробка та впровадження настільки масштабної та інноваційної системи потребуватиме часу, фінансових ресурсів, узгодження безлічі технічних та організаційних моментів. Але цей шлях однозначно вартий того, щоб ним пройти. Адже кінцевим бенефіціаром таких зусиль стануть сотні тисяч українців, які вимушено опинилися в статусі ВПО і конче потребують допомоги держави та громад, аби відновити своє життя на новому місці.

Тож чим швидше ми зможемо надати цю допомогу - оперативно, адресно, зручно, без зайвої тяганини - тим більше шансів, що внутрішнє переміщення стане для цих людей не катастрофою, а можливістю почати все спочатку з підтримкою та розумінням суспільства. А для громад та держави успішна інтеграція ВПО - це величезний ресурс людського капіталу, який за належних

умов обернеться могутнім драйвером післявоєнного відновлення та розвитку всієї країни. Цифрові технології в сфері соціального захисту - це один з ключових інструментів для розкриття цього потенціалу. І приклад Сумської МТГ може стати тут більш ніж показовим та мотивуючим для інших.

3.3. Оптимізація механізмів міжвідомчої взаємодії та координації в питаннях соціального захисту внутрішньо переміщених осіб

Як засвідчив проведений аналіз, однією з ключових проблем публічного управління соціальним захистом ВПО в Сумській міській громаді залишається недостатня скоординованість дій різних органів і служб, залучених до роботи з переселенцями. Попри те, що лєвова частка навантаження лягає на департамент соціального захисту населення, чимало функцій у цій сфері виконують також управління освіти, охорони здоров'я, капітального будівництва, центр надання адміністративних послуг, центр зайнятості, міграційна служба, пенсійний фонд тощо. І далеко не завжди між ними налагоджена ефективна комунікація та взаємодія, що призводить до дублювання повноважень, ускладнює отримання ВПО комплексних послуг за принципом «єдиного вікна».

Тому наступним важливим кроком до вдосконалення системи соціального захисту ВПО має стати створення єдиного координаційного механізму на рівні громади, який би забезпечував синхронізацію та взаємодоповнюваність зусиль усіх дотичних до цього питання інституцій. Таким механізмом може стати, наприклад, постійно діюча міжвідомча робоча група з питань ВПО при міському голові. До її складу доцільно включити керівників та представників згаданих вище підрозділів міської ради, а також міського центру зайнятості, управління пенсійного фонду, відділу ДМС, громадських та волонтерських організацій, що опікуються переселенцями. Дуже важливо, щоб до роботи групи були залучені й самі ВПО - як через своїх уповноважених представників, так і шляхом ротації персонального складу.

Основними завданнями такої робочої групи можуть бути:

- узгодження стратегічних пріоритетів та планування спільних заходів щодо підтримки ВПО в громаді;
- моніторинг та оцінка ефективності реалізації місцевих програм соціального захисту переселенців;

- напрацювання пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правового поля та розвитку інституційної спроможності в цій сфері;
- оперативне вирішення проблемних питань міжвідомчої взаємодії, усунення дублювання функцій;
- сприяння обміну даними та інформацією між різними установами щодо обліку та надання послуг ВПО;
- організація спільних комунікаційних кампаній, заходів для підвищення поінформованості переселенців про наявні можливості підтримки;
- залучення міжнародної технічної допомоги, грантових ресурсів для реалізації проектів з інтеграції ВПО тощо.

Для ефективної роботи міжвідомчої групи важливо забезпечити регулярність її засідань (не рідше одного разу на місяць), сформувати річний план роботи з чітко визначеними індикаторами досягнення результатів. Також доцільно створити онлайн-платформу для постійного обміну інформацією та документами між членами групи в проміжках між офлайновими зустрічами. Рішення групи мають не лише обговорюватися, а й втілюватися в конкретні управлінські дії та нормативні документи.

Безумовно, сама лише координація не здатна вирішити всі проблеми фрагментації системи підтримки ВПО. Тому паралельно варто працювати над її більш глибокою структурною оптимізацією. Зокрема, можна розглянути варіант створення в апараті міської ради окремого підрозділу (відділу чи управління) з питань ВПО, як це запропоновано в новій редакції структури виконавчих органів Сумської міськради, що набере чинності з 1 липня 2024 року. Цей підрозділ міг би зосередити в своїх руках основні повноваження щодо вироблення та реалізації політики підтримки переселенців, координуючи інші департаменти та служби.

Ще один перспективний напрям - це впровадження інтегрованих моделей надання соціальних послуг для ВПО за принципом «єдиного вікна». Тобто створення єдиних фронт-офісів, де переселенці могли б вирішити максимум питань – від оформлення довідки ВПО та призначення допомоги до запису

дітей у садочок, отримання консультації з працевлаштування чи психологічної підтримки. Такі офіси можуть працювати на базі існуючих ЦНАПів, але потребуватимуть спеціального облаштування та навчання персоналу для роботи з ВПО.

Вкрай важливо також налагодити ефективну співпрацю міської влади з неурядовими організаціями, які надають допомогу переселенцям - через механізми соціального замовлення, конкурсного відбору проектів, створення ресурсних центрів підтримки інститутів громадянського суспільства тощо. Адже громадські ініціативи часто є більш гнучкими та мобільними у реагуванні на потреби ВПО, мають кращий доступ до міжнародних донорів. Тому їх залучення здатне суттєво розширити спектр та підвищити адресність соціальних послуг для переселенців. Оптимізація міжвідомчої взаємодії вимагає серйозних інвестицій в цифровізацію, створення інтегрованих інформаційних систем, які б дозволяли різним службам оперативно обмінюватися даними в режимі онлайн. Зокрема, вкрай важливо оцифрувати та об'єднати наявні відомчі реєстри ВПО, впровадити електронний документообіг та кейс-менеджмент при наданні послуг переселенцям. Це мінімізує кількість довідок, які люди мають збирати в різних інстанціях, дозволить формувати комплексний соціальний профіль кожного клієнта.

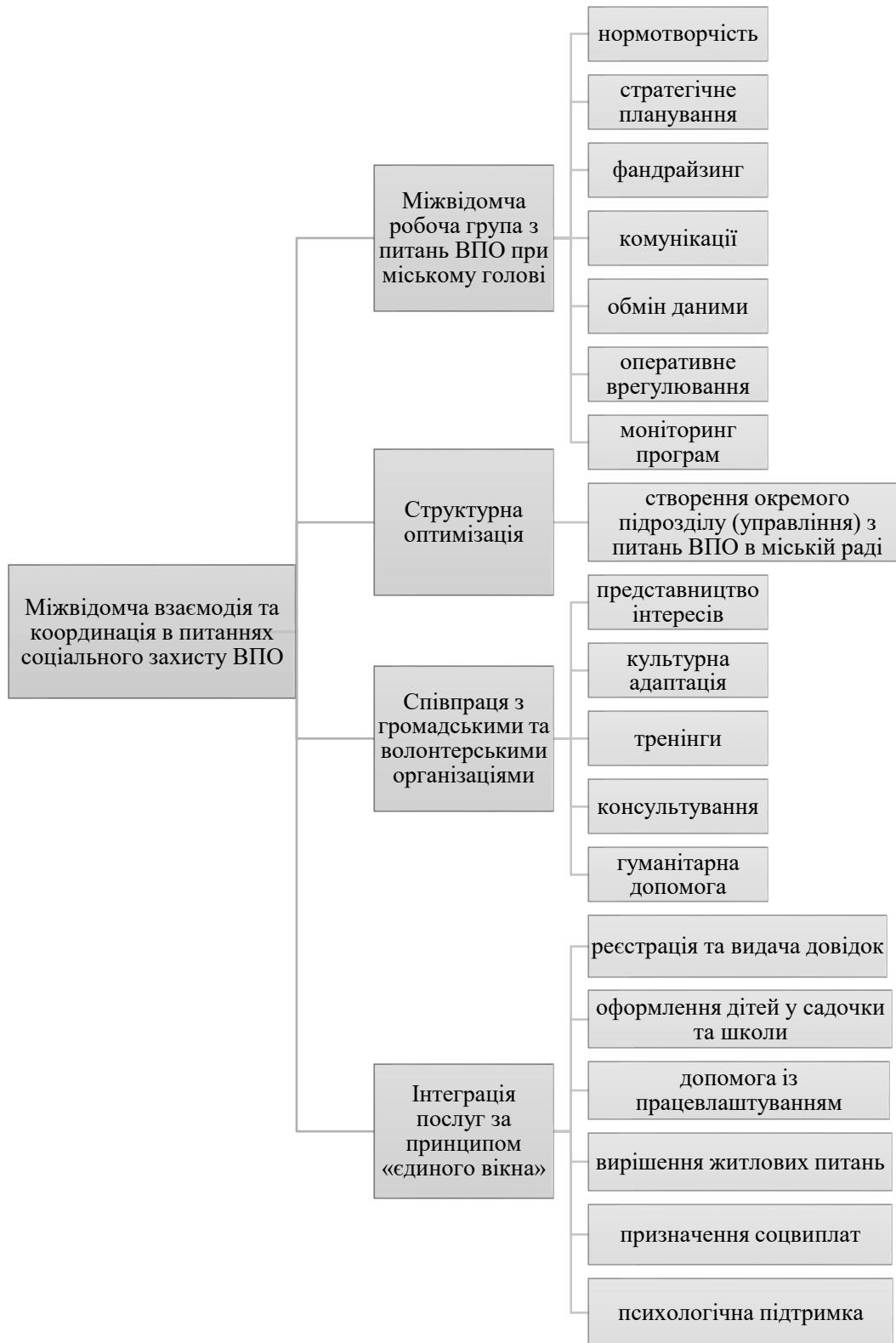

Рис. 3.3. Ключові пропозиції щодо оптимізації механізмів міжвідомчої взаємодії в питаннях соціального захисту ВПО

на прикладі Сумської міської громади

Джерело: розроблено автором

Запропонована схема візуалізує ключові пропозиції щодо оптимізації механізмів міжвідомчої взаємодії в питаннях соціального захисту ВПО на прикладі Сумської міської громади. В центрі схеми розміщено блок «Міжвідомча взаємодія та координація в питаннях соціального захисту ВПО», який є відправною точкою для всіх інших елементів.

Від центрального блоку відходять чотири стрілки до основних напрямів трансформації системи. Перший з них - створення «Міжвідомчої робочої групи з питань ВПО при міському голові». Цей елемент деталізовано гілками, що позначають головні функції групи: стратегічне планування, моніторинг програм, нормотворчість, оперативне врегулювання, обмін даними, комунікації та фандрайзинг. Тобто група стане головним майданчиком для вироблення узгодженої політики щодо переселенців.

Другий напрям – «Структурна оптимізація». Він передбачає створення окремого підрозділу (управління) з питань ВПО в міській раді, що зображено відповідним блоком. Від нього відходять лінії зв'язку до інших дотичних департаментів - освіти, охорони здоров'я, соцзахисту, ЖКГ, а також до центру зайнятості, міграційної служби та пенсійного фонду. Це ілюструє необхідність тісної координації новоствореного підрозділу з усіма ключовими надавачами послуг для ВПО.

Третій блок схеми – «Інтеграція послуг за принципом «єдиного вікна»». В його центрі зображено єдиний фронт-офіс, де переселенці зможуть отримати весь спектр необхідних послуг. Навколо цього елемента згруповано основні види підтримки: реєстрація та видача довідок, призначення соцвиплат, вирішення житлових питань, допомога із працевлаштуванням, оформлення дітей у садочки та школи, психологічна допомога. Така візуалізація показує зручність та комплексність обслуговування, яке має забезпечити новий підхід.

Четвертий напрям – «Співпраця з громадськими та волонтерськими організаціями». Він деталізований трьома основними механізмами партнерства: соціальне замовлення, конкурси проектів та ресурсні центри підтримки громадських ініціатив. Від кожного з цих елементів відходять стрілки до видів

послуг, які можуть надавати неурядові суб'єкти: гуманітарна допомога, консультування, тренінги, культурна адаптація, представництво інтересів тощо. Схеми унаочнює різноманітність та цінність внеску громадянського суспільства в адаптацію ВПО.

Отже, створення ефективного механізму міжвідомчої координації та взаємодії в питаннях соціального захисту ВПО є запорукою успішного розв'язання більшості проблем, виявлених під час нашого дослідження. Лише спільними зусиллями всіх дотичних служб, органів влади та громадянського суспільства ми зможемо забезпечити реальну інтеграцію переселенців в життя громади, відновлення їхнього потенціалу до самостійності та процвітання.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження теоретичних та правових засад, сучасного стану та напрямів удосконалення публічного управління та адміністрування у сфері соціального захисту внутрішньо переміщених осіб на прикладі Сумської міської територіальної громади дозволяє сформулювати такі основні висновки.

1. Внутрішньо переміщені особи є специфічною категорією населення, яка була змушена залишити місця свого постійного проживання внаслідок загроз життю, здоров'ю та безпеці, спричинених збройними конфліктами, насильством, порушеннями прав людини або стихійними лихами, але не перетнула міжнародно визнаних кордонів країни. Ключовими ознаками ВПО є вимушеність переміщення, його внутрішній характер, специфічні причини, а також раптовість і масовість. Водночас ВПО не є однорідною групою, вони відрізняються за віком, статтю, станом здоров'я, сімейним станом, намірами щодо майбутнього місця проживання тощо. Врахування цього різноманіття є необхідною умовою для ефективної політики щодо захисту прав ВПО та надання їм адресної допомоги.

2. В Україні протягом останніх років сформувалася досить розгалужена нормативно-правова база щодо соціального захисту ВПО, яка закріплює їхні основні права та гарантії, регламентує процедури обліку та надання допомоги. Водночас ця база не позбавлена недоліків, пов'язаних із фрагментарністю регулювання, нечітким розподілом повноважень між органами влади, невідповідністю між задекларованими нормами та реальними можливостями їх реалізації. Ключовими проблемами залишаються відсутність єдиної стратегії щодо ВПО, неврахування особливих потреб різних категорій переселенців, брак механізмів забезпечення житлом і працевлаштування, наявність бар'єрів у доступі до пенсій та соціальних послуг. Для їх подолання необхідний комплексний перегляд законодавства з урахуванням міжнародних стандартів та кращих практик.

3. Аналіз зарубіжного досвіду виявив низку важливих уроків для України, зокрема щодо необхідності: розробки цілісних стратегій інтеграції ВПО; створення спеціалізованих інституцій з питань ВПО; налагодження ефективної міжвідомчої координації; поєднання підходів, орієнтованих на повернення та інтеграцію за новим місцем проживання; тісної співпраці з міжнародними та неурядовими організаціями; активного залучення ВПО до ухвалення рішень; збалансування екстреної допомоги зі сприянням довгостроковим рішенням. Критичне осмислення та адаптація цих підходів є цінним ресурсом для вдосконалення публічного управління соціальним захистом ВПО в Україні.

4. Сумська міська територіальна громада зіткнулася з серйозними викликами через різке зростання чисельності ВПО внаслідок російської агресії. Діяльність міської влади щодо їх соціального захисту включає облік та реєстрацію ВПО, надання грошової допомоги, забезпечення тимчасовим житлом, сприяння працевлаштуванню, доступу до освіти, медичних та соціальних послуг. Загалом протягом 2022-2023 років різними видами допомоги було охоплено понад 90% ВПО, на що з різних джерел спрямовано понад 750 млн грн. Це свідчить про значні зусилля громади з підтримки переселенців в умовах обмежених ресурсів.

5. Водночас оцінка ефективності програм соціального захисту ВПО у Сумській МТГ виявила низку проблем. Зокрема, не всі кількісні показники охоплення ВПО послугами досягаються, якість послуг не завжди відповідає потребам, у структурі витрат домінує екстрена допомога без належної уваги до довгострокових рішень, бракує системного моніторингу та врахування думки отримувачів послуг. Все це актуалізує потребу в переході до більш стратегічного планування соціальної роботи з ВПО на основі принципів комплексності, адресності, залученості та сталості.

6. Проведений аналіз виявив комплекс проблемних аспектів у системі публічного управління соціальним захистом ВПО в громаді. Це, зокрема, недосконалість нормативно-правової та інституційної бази, дефіцит фінансових і кадрових ресурсів, брак координації між різними надавачами послуг, низька

залученість переселенців до ухвалення рішень, недостатня аналітична обґрунтованість програм, слабе використання потенціалу громадських ініціатив. Розв'язання цих проблем потребує системної та наполегливої роботи як на місцевому, так і на загальнодержавному рівнях.

7. Одним із пріоритетних напрямів удосконалення публічного управління в цій сфері має стати розробка та Цільова довгострокова бюджетна програма інтеграції ВПО. Нами запропоновані проєктні показники цієї програми, які дозволять оптимізувати бюджетування процесів управління в сфері ВПО в Сумській МТГ. Така програма повинна ґрунтуватися на ретельному аналізі потреб різних категорій переселенців, передбачати конкретні цілі, заходи та ресурси за такими ключовими напрямами, як житло, працевлаштування, соціальні послуги, психологічна підтримка, залучення до життя громади. Її успішна реалізація вимагає політичної волі керівництва МТГ, активної участі самих ВПО та інститутів громадянського суспільства, розвитку міжвідомчої та міжсекторальної співпраці.

8. Потужним інструментом оптимізації роботи з ВПО є впровадження сучасних цифрових технологій. Вони здатні підвищити доступність та якість соціальних послуг, мінімізувати корупційні ризики, забезпечити економію ресурсів. Пріоритетами цифровізації мають стати створення єдиної бази даних ВПО, розвиток онлайн-сервісів, електронний кейс-менеджмент, автоматизація окремих процедур призначення допомоги, впровадження аналітичних інструментів для кращого розуміння трендів та закономірностей у процесах внутрішнього переміщення. Цифрова трансформація має відбуватися в тісному зв'язку з розвитком цифрових навичок працівників соціальної сфери та цифрової інклюзії самих ВПО.

9. Значні резерви для підвищення ефективності соціального захисту ВПО містить оптимізація механізмів міжвідомчої взаємодії та координації. Для цього доцільно створити постійно діючу міжвідомчу робочу групу з питань ВПО, розглянути варіант формування окремого підрозділу (управління) в структурі міськради, впроваджувати інтегровані моделі надання послуг за принципом

«Єдиного вікна», налагоджувати тісну співпрацю з громадськими та волонтерськими ініціативами. Інформаційно-технологічною основою для поліпшення взаємодії мають стати розвиток системи електронної взаємодії між різними реєстрами та базами даних, забезпечення сумісності інформаційних систем.

10. Загалом, проведене дослідження засвідчило, що попри всю складність та безпрецедентність викликів, пов'язаних із масовим внутрішнім переміщенням, органи місцевого самоврядування Сумської міської територіальної громади спромоглися розгорнути доволі масштабну та дієву систему підтримки ВПО. Звичайно, ця система ще далека від досконалості та потребує суттєвої оптимізації. Але головне - що є чітке розуміння наявних проблем і бачення шляхів їх розв'язання.

Ключовими принципами подальшого вдосконалення публічного управління соціальним захистом ВПО мають стати законність, доступність, адресність, комплексність, залученість, прозорість, інноваційність, орієнтація на сталі рішення. Лише за умови послідовного втілення цих принципів можна досягти головної мети - забезпечення реінтеграції та самостійності переселенців, перетворення їх з утриманців на повноправних та активних членів територіальної громади. Це вимагатиме значних зусиль та ресурсів. Але набутий досвід і потенціал солідарності дають впевненість - Сумська громада, як і Україна загалом, здатна гідно впоратися з цим викликом. І ВПО як ніхто інший можуть стати тією рушійною силою, яка прискорить посткризове відновлення країни та її поступ до заможного і справедливого майбутнього. Треба лише повірити в людей і дати їм необхідну підтримку та можливості для розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балусьва, О. В. (2014). Стратегічне управління процесами соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Економіка та держава*, (9), 48-51.
2. Bassily, D., Maranto, D., & Shen, F. X. (2022). Three essays on the welfare of internally displaced people (IDPs). *Journal of Development Economics*, 157, 102870.
3. Бородіна, О., Киризьок, С., Риковська, О., Яровий, В., & Бородін, Є. (2021). Соціально-економічна інтеграція внутрішньо переміщених осіб у сільській місцевості. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, 7(2), 71-93.
4. Верховна Рада України (2020). Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (Перевірено: 20.05.2024).
5. Войналович, І. А., Кримова, М. О., & Щетініна, Л. В. (2021). Організаційно-правові аспекти соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в умовах військового конфлікту в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*, (3), 153-157.
6. Гончарова, К. Г. (2021). Міжнародні стандарти захисту прав внутрішньо переміщених осіб та їх впровадження в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*, (1), 25-29.
7. Дяченко, О. П., & Казарян, Г. Г. (2020). Зарубіжний досвід реалізації державної політики щодо внутрішньо переміщених осіб: орієнтири для України. *Аспекти публічного управління*, 8(2), 67-79.
8. Жванко, Л. М. (2014). Правові засади вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Трансформація соціальних функцій освіти й методів навчання*, 120.
9. Закіров, М. (2016). Внутрішньо переміщені особи в Україні: сучасні реалії. *Резонанс*, 39, 5-10.

10. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. №1706-VII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (Перевірено: 21.05.2024).

11. Кабінет Міністрів України (2017). Стратегія інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/909-2017-%D1%80#Text> (Перевірено: 21.05.2024).

12. Кабінет Міністрів України (2021). Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347-2021-%D0%BF#Text> (Перевірено: 21.05.2024).

13. Кисельова, Л. Є. (2018). Проблеми правового регулювання соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції, (2), 57-60.

14. Кіреєва, О. Б., & Ковиршина, О. В. (2019). Адаптація внутрішньо переміщених осіб як напрям реалізації соціальної політики. Публічне управління та митне адміністрування, (4), 22-32.

15. Козинець, І. Г. (2017). Аналіз сучасного стану нормативно-правового забезпечення права на соціальний захист внутрішньо переміщених осіб в Україні. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції, (6), 70-73.

16. Кондратенко, О. О., & Руденко, Є. М. (2020). Правовий статус внутрішньо переміщених осіб: теоретичний аспект. Юридичний бюлетень, (12), 124-132.

17. Корнієнко, Н. М. (2019). Організаційно-правові засади соціального захисту внутрішньо переміщених осіб. Державне управління: удосконалення та розвиток, (4).

18. Крахмальова, К. (2015). Адміністративно-правове забезпечення статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні. Национальный юридический журнал: теория и практика, (6), 68-72.

19. Крахмальова, К. О. (2017). Адміністративно-правовий статус внутрішньо переміщених осіб в Україні. Митна справа, (1), 174-180.

20. Кудря, І. Г. (2018). Нормативно-правове забезпечення захисту прав внутрішньо переміщених осіб органами місцевого самоврядування. Молодий вчений, (2), 643-646.
21. Кундрик, Н. (2021). Цифровізація публічного адміністрування в Україні. Державне управління: удосконалення та розвиток, (10).
22. Кхасраві, О. З. (2019). Міжнародно-правові стандарти захисту прав внутрішньо переміщених осіб. Юридичний науковий електронний журнал, (3), 379-381.
23. Лісова, К. С. (2020). Інформаційно-аналітичне забезпечення системи публічного управління у сфері надання адміністративних послуг внутрішньо переміщеним особам в Україні. Аспекти публічного управління, 8(4), 106-117.
24. Малиновська, О. А. (2021). Облік, реєстрація та допомога внутрішньо переміщеним особам в Україні. Демографія та соціальна економіка, (1), 26-42.
25. Мандрик, С. І., & Трещов, М. М. (2021). Врядування процесами соціального захисту та підтримки внутрішньо переміщених осіб в умовах сучасних викликів і загроз. Аспекти публічного управління, 9(1), 26-35.
26. Махортов, П. П. (2019). Вдосконалення державного управління у сфері соціального захисту внутрішньо переміщених осіб. Інвестиції: практика та досвід, (4), 98-103.
27. Махортов, П. П. (2018). Зарубіжний досвід побудови системи соціального захисту внутрішньо переміщених осіб: уроки для України. Інвестиції: практика та досвід, (22), 121-125.
28. Ніколюк, О. В. (2022). Комплексне дослідження проблем внутрішньо переміщених осіб та пошуку шляхів їх вирішення. Academic Notes of NAUKMA. Social Sciences, 4, 50-59.
29. Павлова, О. (2022). Вразливість внутрішньо переміщених осіб в Україні та світі в умовах воєнних дій. Економіка та суспільство, (36).

30. Панченко, Т. В. (2021). Механізми сприяння інтеграції та соціальній адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні. Інвестиції: практика та досвід, (18), 127-132.

31. Рачук, О. О. (2021). Критеріальні ознаки внутрішньо переміщених осіб в Україні. Економіка та право, (1), 81-88.

32. Риндзак, О. Т. (2020). Міграційна політика: теорія та практика застосування в контексті розв'язання соціально-економічних проблем внутрішньо переміщених осіб в Україні. Сучасні міграційні процеси: виклики для України.—Львів: НАН України, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені МІ Долишнього НАН України, 150-169.

33. Рогач, О. Я., & Савчин, І. Я. (2020). Внутрішньо переміщені особи в Україні як суб'єкти публічних та приватних правовідносин. Публічне право, (2), 137-142.

34. Семигіна, Т. (2014). Соціальна підтримка внутрішньо переміщених осіб. Український соціум, (2), 65-72.

35. Солодько, А., & Дронюк, Т. (2015). Вирішення соціальних проблем внутрішньо переміщених осіб: міжнародний досвід та українські реалії. Дослідження.—2015.—№ 9.—30с.

36. Трофименко, А. В. (2021). Практика європейського суду з прав людини щодо захисту прав внутрішньо переміщених осіб України. Міжнародне право, 6(1).

37. Фесенко, О. А. (2019). Міжнародно-правові та національні засади забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб. Правовий часопис Донбасу, (4), 69-74.

38. Фесенко, О. А. (2019). Міжнародні та європейські стандарти щодо захисту прав внутрішньо переміщених осіб. Підприємництво, господарство і право, (6), 266-271.

39. Цибуленко, Є., & Краснова, О. (2021). Вибірчі права внутрішньо переміщених осіб у місцевих виборах 2020 року в Україні. Наукові записки

Національного університету Острозька академія. Серія «Правознавство», (11), 72-80.

40. Чебан, В. (2021). Міжнародні стандарти у сфері захисту прав внутрішньо переміщених осіб. *Юридичний вісник*, 4(61), 134-139.

41. Шамрай, Б. М., & Клименко, І. Л. (2021). Соціальний захист внутрішньо переміщених осіб: світовий досвід та Україна. *Ефективна економіка*, (2).

42. Шаульська, Г. М., & Якимчук, А. Ю. (2017). Зарубіжний досвід управління проблемами внутрішньо переміщених осіб. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Економічні науки*, (4), 190-196.

43. Шелест, Ю. (2016). Адміністративно-правовий статус внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Visegrad Journal on Human Rights*, (4/2), 239-244.

44. Підсумки роботи департаменту. (2023). Департамент соціального захисту населення Сумської міської ради. <https://dszn.smr.gov.ua/pidsumki-roboti/> (3) (Перевірено: 21.05.2024).

45. Шульга, О. А. (2020). Електронні послуги як різновид публічних послуг. *Юридичний бюлетень*, (13), 126-132.

46. Adams-Prassl, A., Boneva, T., Golin, M., & Rauh, C. (2022). The impact of the coronavirus lockdown on mental health: evidence from the US. *Economic Policy*, 37(109), 139-159.

47. Attfield, I., & Vu, B. T. (2013). A rising tide of primary school standards—The role of data systems in improving equitable access for all to quality education in Vietnam. *International Journal of Educational Development*, 33(1), 74-87.

48. Blinov, A. (2021). Internally Displaced Persons in the Ukrainian Labour Market: The Public Policy Perspective. *Polityka Społeczna*, (1), 12-19.

49. Brennan, C. S., Vlaev, I., Blakemore, M., & Smith, N. (2017). Consumer education and empowerment in Europe: recent developments in policy and practice. *International Journal of Consumer Studies*, 41(2), 147-157.

50. Brück, T., Dunker, K. M., Ferguson, N. T., Meysonnat, A., & Nillesen, E. (2021). Data collection and sampling in fragile and conflict-affected settings. *Peace Economics, Peace Science, & Public Policy*, 27(2), 159-190.
51. Brun, C. (2021). Active Waiting and Changing Hopes: Toward a Time Perspective on Protracted Displacement. In *Thinking Home* (pp. 153-182). Brill.
52. Deneulin, S. (2020). The Capability Approach. In *Handbook of Development Ethics* (pp. 51-62). Routledge.
53. Dolan, P., Peasgood, T., & White, M. (2008). Do we really know what makes us happy? A review of the economic literature on the factors associated with subjective well-being. *Journal of economic psychology*, 29(1), 94-122.
54. Fiala, N. (2015). Economic consequences of forced displacement. *The Journal of Development Studies*, 51(10), 1275-1293.
55. Fitzpatrick, J. (2000). Human rights and forced displacement: converging standards. In *Human rights and forced displacement* (pp. 3-25). Brill Nijhoff.
56. Heintze, H. J. (2021). Refugees and Internally Displaced Persons. In *The Cambridge Handbook of New Human Rights* (pp. 274-286). Cambridge University Press.
57. Hickel, J. (2020). The sustainable development index: Measuring the ecological efficiency of human development in the anthropocene. *Ecological Economics*, 167, 106331.
58. Huang, C., & Graham, J. (2019). Where do internally displaced people live and what does that mean for their economic integration?. *Forced Migration Review*, 63, 75-79.
59. Kamungi, P. M. (2010). Beyond good intentions: implementing the Kampala Convention. *Forced Migration Review*, (36), 53.
60. Kilmer, R. P., Gil-Rivas, V., Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (Eds.). (2009). *Helping families and communities recover from disaster: Lessons learned from hurricane Katrina and its aftermath*. American Psychological Association.

61. Kozinets, R. (2020). *Netnography: The essential guide to qualitative social media research*. SAGE Publications Limited.
62. Kälin, W. (2014). Internal displacement. *The Oxford Handbook of Refugee and Forced Migration Studies*, 163-175.
63. Lakhani, S. (2013). *Forced displacement: Moving from managing risk to facilitating opportunity*. World Bank.
64. Liao, C., Ruelle, M. L., & Kassam, K. A. S. (2016). Indigenous ecological knowledge as the basis for adaptive environmental management: Evidence from pastoralist communities in the Horn of Africa. *Journal of environmental management*, 182, 70-79.
65. Long, K. (2011). *Permanent crises? Unlocking the protracted displacement of refugees and internally displaced persons*. Refugee Studies Centre.
66. Lundgren, K., & Kjellstrom, T. (2013). Sustainability challenges from climate change and air conditioning use in urban areas. *Sustainability*, 5(7), 3116-3128.
67. Mooney, E. (2005). The concept of internal displacement and the case for internally displaced persons as a category of concern. *Refugee survey quarterly*, 24(3), 9-26.
68. Newman, E., & Van Selm, J. (Eds.). (2003). *Refugees and forced displacement: International security, human vulnerability, and the state*. United Nations University Press.
69. North, M. A. (2005). The currency of love: Customary international law and the battle for same-sex marriage in the United States. *U. Pa. J. Int'l L.*, 27, 703.
70. Orchard, P. (2019). *Protecting the Internally Displaced: Rhetoric and Reality*. Routledge.
71. Pistolesi, N., Lefranc, A., & Trannoy, A. (2006). Inequality of opportunities vs. inequality of outcomes: Are western societies all alike?. *The Review of Income and Wealth*, 54, 513-546.
72. Ruiz, I., & Vargas-Silva, C. (2016). The labour market consequences of forced migration. *IZA World of Labor*.

73. Sabet, S. M., & Stromberg, L. (2021). How Information Saves Lives in the Humanitarian Context. In *The Emerald Handbook of Crime, Justice and Sustainable Development*. Emerald Publishing Limited.